

Sipos '65

Tanulmányok Sipos József 65. születésnapjára

Szeged, 2013

Szerkesztette: Kovács Attila – dr. Romsics Ignác

Tördelte: Jánosi-Mózes Tibor

Angol nyelvi lektor: Maléth Ágnes

Borítóterv: Szilágyi György

ISBN 978-963-315-120-4

Felelős kiadó: Kovács Attila

Nyomdai munkálatok: JATEPress

A kötet megjelenését támogatta:

SZTE BTK

SZTE BTK HÖK

SZTE BTK
Történettudományi Intézet

Belvedere Meridionale
BELVEDERE

Tartalomjegyzék

Bencsik Péter

Az autoriter kormányzó és a demokratikus filozófus-elnök.

Horthy Miklós és Tomáš Garrigue Masaryk államfői szerepéről	7
<i>(The Authoritarian Governor and the Democratic Philosopher-President: Remarks on the Authority of Miklós Horthy and Tomáš Garrigue Masaryk)</i>	

Falusi Norbert

Pártban a polgári radikálisok Párttörténeti adalék az

Országos Polgári Radikális Párthoz	31
<i>(Political Units of Social Radicalism: Remarks on the History of the National Civic Radical Party)</i>	

Marjanucz László

Politikai változások az I. világháború után

Közép és Délkelet-Európában	47
<i>(Political changes after the World War I in Central and South-eastern Europe)</i>	

Romsics Ignác

Kisebbségvédelem Kelet-Közép- és

Délkelet-Európában az I. és a II. világháború után.....	63
<i>(Minority Protection in East-Central and South-Eastern Europe after the World War I and II)</i>	

Szakolczai Attila

Budapest – Berlin.....	73
<i>(Budapest - Berlin)</i>	

Cora Zoltán

A Beveridge-terv fogadtatása Magyarországon a

második világháború idején	99
<i>(The Reception of the Beveridge Plan in Hungary during the Second World War)</i>	

Horváth Csaba

Szociáldemokrata útvesztő	121
<i>(A Maze for the Social Democrats)</i>	

Kiss Gábor Ferenc

- Az 1939–1940-es német hadműveletek
tapasztalatai és a magyar gyorsfegyvernem..... 137
(*Military Operations of 1939-1940 and the
Hungarian Mobile Infantry*)

Miklós Péter

- Domokos László a szegedi birtokpolitikáról 1917–1919 147
(*László Domonkos on the Land Policy in Szeged 1917-1919*)

Szakály Sándor

- A Szent László hadosztály parancsnoka
Vitéz Szügyi Zoltán (1896 – 1967)..... 157
(*The Commander of the Szent László Division: Vitéz Zoltán Szügyi*)

Balázs Gergely

- A Magyar Rádió ostroma 1956. október 23-áról 24-ére virradóan..... 177
(*The Siege of the Hungarian Radio during the Night of 23/24 October 1956*)

Sipos József válogatott bibliográfiája

- (összeállította Brandl Gergely) 199
(*Selected bibliography of József Sipos*)
(*Collected by Gergely Brandl*)

Előszó

Sipos Tanár Úr embersége, oktatói habitusa és példamutatása ihlette ezt a kötetet. A hármas egység megtestesítője számunkra Sipos József: a közéletileg aktív, európai értelemben vett értelmiségi; a lelkiismeretes és kiváló oktató; valamint az emberségében példamutató, szociálisan érzékeny és szolidáris barát. Ahol a jószívűség, az intellektus és a bátorság találkozik, azt mi tanítványai és barátai, szinonima gyanánt, csak Sipos-ként szoktuk emlegetni. Személyiségének lenyűgözően széles horizontja – a kelta oppidumoktól, az újkori európai kontinentális munkamegosztáson át, a rendszerváltásig terjedve – inspirálóan hat, és támaszként szolgál mindenkinek. A Sipos fogalomnak mik is a szegmensei? Ez nehéz kérdés, mert nem könnyű meghatározni azt, aki mindenben jó valamiért. Kinek a fogadóórája alatt állnak sorban a hallgatók? Ki az, aki biztosan átvállalja a kurzus megtartását, ha valami a kollégáknak közbejön? Ki az, aki felkarolja a mozgássérült hajléktalant, miközben rohan az egyetemre? Ki az, aki kölcsön ad becsületszóra és megismer név szerint, évekkel a közös szeminárium után? Ez ő, Sipos József, az ember, – aki hiába menekül előlünk nyugdíjba – mindig is az marad, ami volt: a barátunk.

2013. március 21.

Kovács Attila

Foreword

The benevolence, the diligence and the exemplary work of Professor József Sipos inspired the present volume. For us—his colleagues, friends and students—he personifies the ideal trinity: an active participant of public life who is a European intellectual in every sense of the word; an outstanding and conscientious teacher; and a socially sensitive and empathetic friend. The people who stand close to him have already invented the term ‘Sipos’ which is used as a synonym for the coalescence of kindness, prudence and courage. The fascinating versatility of his character—which enables him to investigate historical questions from the Celtic oppida, through modern European labour division, to the era of political transition—can be a moral guidance and stimulus for everyone. What are the essential elements of being ‘Sipos’? Well, it is hard to precisely interpret someone’s personality, if he is excellent at everything. Whose office hours do the students look forward to? Who is willing to take extra hours, if something unexpected happens to his colleague? Who stops to help the disabled homeless on the street when in a rush to the university? Who lends you anything, if it is only your word that you can give in return? Which professor recognises you and remembers your name years after a seminar? No doubt, it is him, a distinguished person who ‘seeks asylum’ in retirement now. But we will always be at least as devoted to him as we are presently.

21/03/2013.

Attila Kovács

Bencsik Péter

Az autoriter kormányzó és a demokratikus filozófus-elnök. Horthy Miklós és Tomáš Garrigue Masaryk államfői szerepéről

A két világháború közötti Magyarország és Csehszlovákia megítélése általában igen különbözőnek számít(ott). A masaryki demokráciát a közép-európai térség egyedüli demokratikus rendszereként ünnepelték, ezzel szemben a kommunista korszak történészei hosszú időn át Horthy-fasizmusról beszéltek. Még a rendszerváltás előtt elkezdett árnyaltabbá válni Magyarország megítélése, a fasiszta jelző helyett általában az autoriter kifejezés vált elfogadottá. A kilencvenes évek elején Hirata Takesi nemzetközi összehasonlításokkal törekedett a bethleni időszak jellegének meghatározására, amelyben inkább csak a probléma összetettségét vázolta, de kész definícióra nem vállalkozott.¹ Az ezredforduló táján pedig már – legalábbis a konszolidált időszakban, Bethlen hosszú miniszterelnöksége esetében – „irányított demokráciáról”, „konzervatív demokráciáról”,² „korlátozott parlamentarizmusról”,³ „autoriter vonásokat is felmutató, hegemonisztikus pártrendszerű parlamentarizmusról” írtak a történészek.⁴ A legrészletesebb meghatározást Turbucz Dávid fogalmazta meg eképpen: „az 1920-as évek politikai rendszerét véleményem szerint egy alapvetően – de nem kizárólagosan – konzervatív mentalitású, parlamentáris intézményrendszeren alapuló (parlamentáris elemeket felmutató), korlátozottan versengő (pragmatikus) hegemonisztikus pártrendszerű autoriter rendszernek [...] tekinthetjük”⁵ Hozzá kell tenni azonban, hogy az 1930–40-es évek fordulóján az autoriter elemek megerősödése igen jelentős volt.

Az utóbbi években ellentétes irányú átértékelés formálódik Csehszlovákiáról, amelyben megkérdőjelezzük masaryki első köztársaság demokratikus jellegét. E „revizionista” nézetek között olyan állítások szerepelnek, hogy Csehszlovákia „demokratikus elkötelezettsége valójában meglehetősen korlátozott, sokkal inkább oligarchikus volt, mint demokratikus”; az országnak „sokkal több közös vonása volt szomszédjaival, mint amit a mítosz sugall, például Pilsudski Lengyelországgal vagy a horthysta Magyarország-

¹ HIRATA 1993.

² ROMSICS 1999. 221.

³ PÜSKI 2006. 258.

⁴ PÜSKI 2006. 279. Hasonlóan fogalmaz GICZI 2010. 202.

⁵ TURBUCZ 2007. 249.

gal”.⁶ Más értékelők szerint „zaklatott demokrácia” vagy olyan „korlátozott demokrácia” volt, amely a demokrácia fogalmának meghatározatlansága miatt még akkor is használtak, amikor az ország javában „masírozott előre az autoriter úton”.⁷ Még élesebben fogalmaz (az egyébként prágai német származású) cseh Tomáš Krystlík, amikor megállapítja: „Ha Abraham Lincoln klasszikus demokrácia-fogalmát használjuk, hogy »a nép többségének kormánya az egész nép érdekeiért«, akkor Csehszlovákia nem volt demokratikus állam”.⁸

Az ártértékelések következtében tehát a két ország megítélése meglehetősen közel kerül egymáshoz. Nyilvánvaló, hogy továbbra is Csehszlovákiát tekintjük közelebb a demokrácia eszményéhez, de a politikai berendezkedések közötti különbség tehát kisebb. Meglepő, hogy ez a tény csak az utóbbi tíz évben kezd nyilvánvalóvá válni, annál is inkább, mert már a két politikai rendszert megalapozó törvények összevetésével is kimutatható ez a jelenség. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a két rendszer névadójának, Horthynak és Masaryknak a jogszabályok által adott államfői hatáskörét, illetve tényleges szerepvállalásukat összehasonlítsam.

Az államfői hatalom fő sajátosságai a két országban

Magyarországon a Horthy-korszakban nem született kartális alkotmány, ugyanakkor számos törvény született, melyek alkotmányos kérdéseket szabályoztak. Csehszlovákiában 1918 őszén fogadták el az ideiglenes alkotmányt, melyet 1919 tavaszán módosítottak, majd 1920. február 29-én szavazta meg a Nemzetgyűlés az Alkotmánylevelet, amely az első köztársaság idején változatlan szöveggel hatályban maradt (bár kiegészítő témákban – például nyelvtörvény – további alkotmánytörvényeket még elfogadtak, elsősorban 1920 folyamán). Vagyis, amíg Csehszlovákiában az alkotmányos rendszer 1918 – 20 közötti kialakulása után Masaryk életében már nem változtak annak szabályai, különösen az államfői jogkörök vonatkozásában, addig Magyarországon Horthy jogköreit még a harmincas-negyvenes években is többször kiterjesztették.

Az első és legnyilvánvalóbb különbség Horthy és Masaryk között a státuszuk volt. Előbbi egy király nélküli királyság kormányzója, utóbbi pedig egy parlamentáris köztársaság elnöke volt. Ennek ellenére mindketten bizonyos mértékig uralkodóként viselkedtek. Fővárosuk korábbi királyi rezidenciájában rendezkedtek be, Masaryk a Hradzsínban és Horthy a budai

⁶ ORZOFF 2009. 59. és 21.

⁷ HEIMANN 2009. 48–49.

⁸ KRÝSTLÍK 2008. 53. Lincoln szavait magyarul általában így idézik: „nép kormánya a nép által és a népért”; fentebb a Krystlík által használt formulát idéztem.

Várban.⁹ Mind a ketten kihasználták a reprezentatív helyszín adta lehetőségeket. Érdekes, hogy Horthy éves „fizetése” jelentősen elmaradt Masarykétól, ugyanakkor az államfői hivatal összköltségei Magyarországon voltak lényegesen magasabbak.¹⁰ Mindkettőjük körül sajátos vezérkultusz alakult ki, ami hasonlított a Ferenc József körül kialakult kultuszra is – mintegy fenntartva a folyamatosságot a volt birodalom és a két utódállam között. A „felszabadító elnök” és a „nemzetmentő fővezér” (illetve kormányzó) képe is párhuzamba állítható. Mindkettőjük körül még életükben elneveztek intézményeket, köztük a brno-i és a szegedi egyetemet (előbbi a mai napig Masaryk nevét viseli). A kultusz szívesen ábrázolta a két államfőt a nemzet atyja szerepében, közismertek voltak a róluk készült lovas és unokás fényképek is. Hetvenedik születésnapjuk és más jelentős események – például államfővé választásuk tizedik évfordulója – is országos ünneppé váltak. Képeik, mellszobraik ünnepségeken, közintézményekben, sőt ajándéktárgyakon és kirakatokban is megjelentek. Nyilvános megjelenésük, öltözetük gyakran katonás, egyenruhára emlékeztető volt. Bár Masaryknak nem volt katonai múltja, ugyanakkor ezzel egy másik kultuszt, a Csehszlovákia megalapításában jelentős szerepet játszó légionáriusokét is támogatott. A kultuszt mindkét államfő támogatta.¹¹ Pozíciójukból is adódik, hogy mind a ketten pártonkívülinek és pártokfelettinek tekintették magukat.¹²

Státuszuk különbségéből adódóan Horthyt egyszer választották meg, államfősége határozatlan időszakra szólt (egy leendő király megkoronázásáig), míg Masarykot négy alkalommal is megválasztották elnökké; 1920 után mandátuma hét év volt. Megválasztásuk körülményei is eltérőek voltak. Bár mindkettőjüket a nemzetgyűlés emelte tisztségébe, de Horthynak nem volt valódi ellenjelöltje, s a választás napján a különítményesek egységei valószínűleg megszállták a parlament épületét. Ez teljesen felesleges volt, hiszen a

⁹ *Mivel a várpalotában létrehozott kormányzói rezidencia túlságosan királyinak tűnt, sokan ellenezték is. Horthy ezért visszafogottan a palota királyi szárnyát üresen is hagyta, lakóhelyét az ún. idegenek szárnyában, a Tabán felőli oldalon rendezte be.* BENCSIK 2001. 97–98. Masaryknak már 1918 decemberi hazatérésekor is „királyi fogadtatást” tartottak. Hazatérése napján azonnal a Hradzsínba költözött. ZEMAN 1976. 121–122.

¹⁰ *Horthy 1927–28-ban 92 800 pengőös évi tiszteletdíjat kapott, míg Masaryk éves fizetése 1920-tól egymillió korona volt. Ez az összeg feltehetően a korona 1920-as évek eleji deflációja ellenére sem csökkenhetett, ugyanakkor az évtized végén kb. hat korona ért egy pengőt. Az államfői hivatal éves összköltsége Magyarországon másfél millió pengő volt, míg Csehszlovákiában alig kétfélmillió korona. Az adatok forrása: GYÖNYÖR 1993. 125. és PÜSKI 2006. 22–23.*

¹¹ *A kultuszokról bővebben lásd ORZOFF 2009. 119–132.; TURBUCZ 2009a 138–166.; TURBUCZ 2009b. 156–199.; OLASZ 2010. 354–369. Mindkét kultuszra igaz, hogy különbözött az 1948 utáni totalitárius államokban tapasztalt vezérkultusztól, hiszen abban részt venni nem volt kötelező.*

¹² ORZOFF 2009. 59.; PÜSKI 2006. 31.

képviselők többsége katonai nyomás nélkül is az admirálisra voksolt volna.¹³ Masaryknak – legalábbis a későbbi választások (1920, 1927, 1934) folyamán – voltak ellenjelöltjei, első megválasztásakor (1918. november 14.) azonban egyedüli jelöltként, közfelkiáltással választották köztársasági elnökké a kizárólag cseh és szlovák képviselőkkel álló Forradalmi Nemzetgyűlésben. A rendes nemzetgyűlési választások után viszont ő maga ragaszkodott hozzá, hogy az immár kétkamarás parlament erősítse meg posztján.¹⁴ Bár az 1920-as alkotmány kimondta, hogy köztársasági elnökké senkit nem lehet kettőnél több alkalommal egymás után folyamatosan megválasztani, de rögtön hozzá is tette: „ezen rendelkezés a Csehszlovák Köztársaság első elnökére nem vonatkozik.” Ez a kiegészítés Horthyhoz hasonlóan a csehszlovák elnöknek is lehetővé tette, hogy „életfogytig”¹⁵ tartó államfő legyen. Végül 1935-ben, magas életkora, romló egészségügyi és mentális állapota miatt mégis lemondott. Mint tudjuk, Horthy sem maradhatott haláláig kormányzó: 1944 októberében a nyilas hatalomátvétel kapcsán távozni kényszerült.

Értelemszerű, hogy a két államfő első megválasztásakor az utódlás kérdése még nem merült fel. Horthyt, mint láttuk, azzal a szándékkal választották meg, hogy alkalmas személy trónra emeléséig, ideiglenesen tölti majd be funkcióját. IV. Károly sikertelen puccsait követően azonban a Habsburgok trónfosztására kényszerült az ország, a szabad királyválasztók pedig nem tudtak megegyezni egymással sem. Horthy így tartósan posztján maradt, sokan azt is rebesgették, hogy aspirál a királyi trónra is. Horthy azonban feltehetően reáisan gondolkodott és belátta, hogy reformátusként erre nincs esélye.¹⁶ Később mégis dinasztikus törekvéseket mutatott, 1937-ben elfogadtatta az országgyűléssel, hogy utódot ajánlhat maga helyett. El kellett azonban fogadnia, hogy saját három jelöltje mellett az országgyűlés is ajánlhat három főt, vagyis saját utódjelöltjének megválasztása koránt sem volt biztosnak tekinthető. Az utódjelölés és a dinasztia-alapítás újabb jele volt, hogy 1942-ben létrehozták a kormányzó-helyettesi posztot, amelyre fiát, Istvánt választották meg. E poszt azonban hamarosan megüresedett: Horthy István repülőgép-szerencsétlenség következtében még ebben az évben meghalt. Újabb helyettest ezt követően nem is választottak.¹⁷ Első ránézésre az

¹³ SAKMYSTER 2001. 61.; BENCSIK 2001. 95–96.

¹⁴ ROTHSCHILD 1995. 38. A cseh pártok annak ellenére ellenezték az újbóli elnökkiválasztást, hogy az ideiglenes alkotmány is úgy rendelkezett, hogy az általa választott köztársasági elnök mandátuma csak az új nemzetgyűlés összehívásáig tart.

¹⁵ E formulát használja Jaroslav Halada is („Masaryk může být volen prezidentem doživotně”), lásd: BĚLINA – POKORNÝ 2003, 175. Minderről lásd még: GYÖNYÖR 1993. 124–125.

¹⁶ ROMSICS 1999. 136–137.; PÜSKI 2006. 29–30.

¹⁷ Minderről bővebben lásd OLASZ 2007.

utódlás kapcsán Csehszlovákia esetében szó sem lehet hasonlóról. Masaryk valóban nem kívánt elnöki dinasztiát alapítani, Jan fia ugyan diplomáciai szolgálatban állt és apja halála után külügyminiszterként is tevékenykedett (előbb emigrációban, majd 1945 után hazai földön is). Alapos indokkal hihetjük viszont, hogy Masaryknak is volt választott utódja, sőt, Horthyval ellentétben neki sikerült is kijelölni „örökösét” az államfői posztra juttatni. Kétségtelen, hogy kezdettől fogva legközelebbi szövetségesét, Edvard Beneš kívánta az elnöki posztra megválasztatni. Ennek bizonyítéka az is, hogy a végleges alkotmány születésekor az került a szövegbe, hogy elnökké a 35. életévüket betöltő személyeket lehet megválasztani – miközben egy egyszerű szenátori tisztséghez is 45 éves korhatárt állapítottak meg! Masaryk már megválasztásakor is idős volt (1918-ban hatvannyolc, 1920-ban pedig hetven éves volt), többször hónapokon át betegeskedett; így akár néhány éven belül bekövetkezhett volna lemondása vagy akár halála is.¹⁸ Az 1920-ban mindössze harminchat éves Beneš csak akkor lehetett biztosan az utódja, ha viszonylag alacsony korhatárt rögzítenek az alkotmányban.¹⁹

A két államfő jogköreit illetően a szakirodalom egységesen úgy értékeli, hogy Masaryk erős elnöki jogkörökkel rendelkezett, míg Horthy megválasztásakor gyenge, vagy legfeljebb középérs jogokkal.²⁰ Horthy jogköreinek bővítése során ugyanakkor szintén az erős államfő pozíciója felé mozgott el. Valójában már kormányzósága első évében jelentősen erősödtek hatalmi lehetőségei. Ugyanakkor Masaryk erős jogköre sem azonnal alakult ki, mivel az 1918 novemberi ideiglenes alkotmány még korlátozott elnöki jogokat tartalmazott. Érdekes tehát lépésről lépésre megvizsgálni, hogy miként bővültek Masaryk és Horthy jogosítványai, miközben a két államfő hatáskörét is érdemes egymással összevetni. Időben párhuzamos vizsgálatra csak korlátok között van mód: Masaryk jogainak bővülése ugyanis 1920. február 29-én befejeződött (legalábbis papíron), míg Horthyt épp az ezt követő napon, március 1-jén választották meg kormányzóvá, a jogköeiről szóló 1920. évi I. tc.-et pedig február 28-án, egy nappal az alkotmánylevél prágai elfogadása előtt szavazta meg a budapesti nemzetgyűlés. Érdekes azonban arra is figyelni, hogy eredeti jogkörével mindkét államfő elégedetlen volt, s kifejezetten törekedtek ennek kibővítésére. Horthy a kormányzói tisztséget is csak úgy fogadta el, hogy kifejezetten ígéretet kapott szűk jogosítványai-

¹⁸ Masaryk így beszélt erről Karel Čapeknek: „Amikor hazatértem, úgy véltem, már nem élek sokáig.” Idézi: SELVER 1940. 304.

¹⁹ ORZOFF 2009. 65., 109. Beneš mint kijelölt utód szerepét említi még: SELVER 1940. 309.; ZEMAN 1976. 137, 154.

²⁰ ORZOFF 2009. 59.; PÜSKI 2006. 21.; GICZI 2010. 179. Orzoff Csehszlovákiát itt „elnöki demokráciának” minősíti. „Masaryk befolyása jóval nagyobb volt, mint ami egy demokráciában egészséges”, véli emellett Mary Heimann is, lásd: HEIMANN 2009. 70.

nak későbbi tágitására.²¹ Ugyancsak fontos vizsgálat tárgya lehet, hogy a két vezető miként élt felhatalmazásaival: megmaradtak-e a törvények által előírt kereteken belül vagy hatalmuk túlterjeszkedett azokon.

Az elvi jogkörök összehasonlítása

Az 1918. november 13-án megszületett ideiglenes csehszlovák alkotmány²² erősen hiányos jogszabály volt, számos kérdést nem, vagy csak tömören szabályozott, „lényegében egy alkotmánytorzó volt”.²³ Huszonegy rövid paragrafusából hat (7–12. §) foglalkozott a köztársasági elnöki tisztséggel, ezek közül három állapított meg jogokat, illetve kiváltságokat az államfő számára. A 9. § rögzítette, hogy az elnök büntetőjogilag nem üldözhető. A legtöbb jogot a 10. § sorolta fel. A köztársasági elnök „képviseli kifelé az államot, a legfőbb hadseregearancsnok, fogadja a követeket, hadat üzen a nemzetgyűlés határozatából és előterjeszti a nemzetgyűlésnek jóváhagyás céljából a megkötött békét, kinevezi a tiszteket, állami tisztviselőket és bírakat a VI. rangosztálytól felfelé, joga van büntetéseket [...] elengedni vagy enyhíteni”. E jogkörök tehát csak reprezentatív, illetve szimbolikus jellegűek voltak, politikai szerepet inkább csak a 11. § állapított meg. Eszerint az elnök a nemzetgyűlésnek visszaküldhette az elfogadott törvényeket újabb tárgyalásra. Erre mindössze nyolc napja volt, továbbá ez csak halasztó vétót jelentett, mivel a törvény újabb megszavazása után azt köteles volt kihirdetni. Ezek alapján valóban kijelenthető: eredetileg Masaryk is gyenge jogosítványokkal rendelkezett. Az ideiglenes alkotmány elfogadásakor egyébként nem is tartózkodott még szülőföldjén, az Egyesült Államokból csak egy hónappal később tért haza. Szinte azonnal megkezdte küzdelmét jogainak bővítése érdekében, amit 1919. május 13-án koronázott először siker: a nemzetgyűlés elfogadta (az egyébként már második) alkotmánymódosítást,²⁴ amely újraszabályozta az elnöki jogkörökről szóló paragrafusokat is. Ezek egy részét csak átfogalmazták, de lényeges módosítást nem jelentettek. A továbbiakban csak a valódi jogbővítéssel járó elemeket emelném ki. A módosítás értelmében az elnök jogot kapott a nemzetközi szerződések megkötésére és ratifikálására, méghozzá úgy, hogy ehhez nemzetgyűlési jóváhagyásra csak bizonyos esetekben volt szükség (kereskedelmi, államterületet érintő, vagy személyes, vagyoni, katonai terheket jelentő szerződések kötésekor). Kimondta az új szabályozás, hogy az elnöknek a törvényekkel szemben vétójoga van, ám ennek részletes szabályaiból egyértelmű, hogy ez továbbra sem

²¹ BENCSIK 2001. 96.; PÜSKI 2006. 19.; GICZI 2010. 179.; OLASZ 2009. 109.; TURBUCZ 2011. 90–92.

²² 37/1918. Sb. *Magyar szövegét közli: GYÖNYÖR 1993. 173–175.*

²³ GYÖNYÖR 1993. 53–54. (Idézet az 54. oldalon.)

²⁴ 271/1919. Sb. *Magyarul lásd: GYÖNYÖR 1993. 176–179.*

volt valódi vétőjog. Nyolc nap helyett azonban már tizennégy napig gondolkodhatott, hogy vissza kívánja-e küldeni a nemzetgyűlésnek a frissen elfogadott törvényeket. Visszaküldés esetén a jogszabályt megjegyzésekkel is elláthatta. A nemzetgyűlés azonban továbbra is felülírhatta az elnöki vétőt (a képviselők „abszolút többsége jelenlétében”). Valódi jogkiterjesztés volt viszont, hogy az államfő jogot kapott a kormányüléseken való részvételre, sőt ott elnökölhett is. A kormány tagjaitól írásbeli jelentéseket kérhetett, összehívhatta a kormányt vagy annak egyes tagjait. Emellett saját indítványokat tehetett az általa célszerűnek tartott intézkedésekre és jogában állt jelentéseket tenni a nemzetgyűlésnek a köztársaság állapotáról. Szintén jelentős, hogy (a nemzetgyűlés helyett) ettől kezdve a köztársasági elnök nevezte ki és bocsátotta el a kormányfőt és a minisztereket.²⁵

Az elnöki jogok további bővülését hozta az 1920. február 29-én elfogadott végleges alkotmánylevél.²⁶ Az alkotmányjavaslat kidolgozása Masaryk korábbi (1880–1890-es évekbeli) párttársainak (akik egyúttal az I. világháború alatt működő titkos szervezetének, a Maffiának tagjai is voltak) nevéhez kapcsolódik. Közülük elsősorban Přemysl Šámalc kell említeni, aki hamarosan a Köztársasági Elnöki Iroda (Kancellária) vezetője, Masaryk személyzetének első embere lett. Masaryk és köre nem bízott meg a parlamentben és a képviseleti demokráciában. Ehelyett egy aktív, erős elnökre van szükség, aki véleményük szerint jobban kifejezi a népakaratot és demokratikusabb is.²⁷ Ismét csak a tényleges – és lényeges – módosulásokat kiemelve, az alkotmánylevél valóban jelentős mértékben kiterjesztette az elnöki jogköröket. Az elnök (saját államfői mandátumának utolsó hat hónapját kivéve) feloszlathatta a nemzetgyűlés mindkét házát, s évenként egyszer legfeljebb egy hónapra el is napolhatta azok üléseit. Bármelyik ház feloszlata után hatvan napon belül új választást kellett tartani. Feloszlátás vagy elnapolás időszakában sürgős esetekben a nemzetgyűlést részlegesen helyettesíthette egy úgynevezett Állandó Bizottság, amelynek tizenhat tagját a képviselőház, nyolc tagját a szenátus jelölte.²⁸ A nemzetgyűlés által elfogadott törvényeket az elnök még hosszabb gondolkodási idő (egy hónap) alatt

²⁵ Az elnöki jogok kiterjesztését élesen ellenezte Karel Kramář miniszterelnök, aki azonban saját pártján belül is kisebbségben maradt véleményével. A többi párt – a szociáldemokraták kivételével – szintén támogatta a módosítást. Ezzel Masaryk megnyerte első nagy csatáját. ZEMAN 1976. 130–131.

²⁶ 121/1920. Sb. Magyar szövegét közli: GYÖNYÖR 1993. 180–206.

²⁷ ORZOFF 2009. 58–59. és 67.

²⁸ E testület azonban sürgős esetben sem választhatott köztársasági elnököt, nem módosíthatta az alkotmányt, az állami költségvetést, vagyont érintő intézkedéseket, sem tartós adókat nem vethetett ki stb. Működése tehát „semmiképpen sem veszélyeztette a nemzetgyűlés tevékenységét”. GYÖNYÖR 1993. 116–118. De ezzel együtt véleményem szerint nem is kínált megoldást egy parlamenten kívüli kormányzás esetének bekövetkeztére sem.

küldhette vissza, továbbra is megjegyzései kíséretében. A halasztó vétót a nemzetgyűlés továbbra is felülírhatta, ha mindkét házban abszolút többséggel – vagy a képviselőházban az összes tag legalább 60%-a által – újra megerősítették az eredeti jogszabályt. (Egyes, minősített többséget igénylő törvények esetén még ennél is szigorúbb kötöttségek léptek életbe.) Szintén az államfőt erősítette, hogy hivatalos ténykedéseikért nem volt felelős, nyilatkozataiért is a kormány felelt, továbbá büntetőjogilag is csak hűtlenségért volt üldözhető. Az ideiglenes alkotmány első változata óta nem változott ugyanakkor az, hogy az elnök intézkedései csak az illetékes kormánytag ellenjegyzése esetén léptek hatályba. Fontos, hogy Masaryk nem vesztette el 1919-ben megszerzett jogait sem: továbbra is kinevezhette, felmenthette a kormány tagjait. A kormány csak a képviselőháznak volt felelős (tehát a szenátusnak nem). Ha a képviselőház bizalmi szavazáson leszavazta a kormányt, annak le kellett mondania. Az alkotmány továbbra is lehetővé tette, hogy az államfő részt vegyen és elnököljön a kormányüléseken (bár a döntésekben szavazati joga nem volt²⁹). A 64. § (2) bekezdése leszögezte azt is, hogy a köztársaság elnöke a kormányhatalom és a végrehajtó hatalom gyakorlója, azonban ezen osztoznia kell a kormánnyal: az elnöknek fenntartott hatalmon kívül eső jogokat a kormány gyakorolhatja. „Az elnök feladat- és hatáskörét egyszerű törvénnyel is ki lehetett bővíteni, a kormány- és a végrehajtó hatalomnak akár az egészét az elnökre lehetett ruházni. [...] A köztársasági elnök kezében tehát annyi hatalom összpontosult, hogy egy hatalomra törő elnök minden törvényhozó testületet és kormányt eltávolíthatott volna, amely nem volt ínyére való” – értékeli Gyönyör József.³⁰ Az elnöki jogkörök további kiszélesítésére Masaryk életében már nem került sor.

Vizsgáljuk meg most röviden Horthy Miklós kormányzói jogainak alakulását is.³¹ Az 1920. évi I. tc.³² szándéka szerint ideiglenesen rendezte az államfői hatalmat, s mindenekelőtt leszögezte, hogy a „kormányzót a királyi hatalomban foglalt jogok alkotmányos gyakorlása az alábbiakban foglalt korlátozások között illeti meg”. Tudatosan korlátozni kívánták tehát a kormányzó jogait, aki nem kapta meg a törvények szentesítésének jogát, nem napolhatta el a nemzetgyűlést, felosztatására is csak annak tartós munkakép telenné válása után volt joga. (Ez esetben három hónapon belül gondoskodnia kellett nemcsak az új választások lebonyolításáról, de az új törvényhozás összeüléséről is.) Az 1920. évi I. tc. a végrehajtó hatalom részének tekintette a

²⁹ GYÖNYÖR 1993. 128.

³⁰ GYÖNYÖR 1993. 123–124.

³¹ A téma legjobb, a különböző tervezeteket és vitákat is összefoglaló tanulmányát lásd: OLASZ 2009. 102–137.

³² Magyar Törvénytár (a továbbiakban: MTT) 1920. 3–12. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7416>. Hozzáférés: 2013. január 24.

kormányzót, azonban e hatalmát csak a „a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által” gyakorolhatta. E felelősség rögzítése azt is jelenti, hogy a kormány elvileg „csak a parlamenti többség támogatásával”³³ működhetett, illetve maradhatott fenn. Horthy intézkedéseire, rendeleteire az illetékes miniszter ellenjegyzése volt szükséges. Nemességet nem adományozhatott, a főkegyúri jogot sem gyakorolhatta. Emellett általános kegyelmet (amnesztiát) is csak a nemzetgyűlés hirdethetett. A kormányzó kezdeti jogai közt szintén nagyrészt reprezentatív és szimbolikus elemeket találunk: képviseli az államot, követeket küld és fogad. Félig önálló (de részben az előző körbe tartozó, tehát jelképes) jogköre volt, hogy szerződéseket köthetett (bizonyos esetekben csak a nemzetgyűlés hozzájárulásával), hadüzenethez és a hadsereg határon kívüli bevetéséhez, továbbá békekötéshez azonban a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulása volt szükséges. A törvényekkel kapcsolatban vétőjoga tehát nem volt, halasztó vétője viszont valamivel erősebb volt a csehszlovák elnökénél: hatvan nap gondolkodási ideje volt a kihirdetés előtt, s ezen idő alatt joga volt megfontolásra visszaküldeni a javaslatot. E kéréséhez indokokat is csatolnia kellett, amit a nemzetgyűlés nem volt köteles elfogadni. Ha a törvényhozás változatlanul jóváhagyta a kifogásolt jogszabályt, a kormányzó tizenöt napon belül köteles volt kihirdetni azt. Garantálta viszont a törvény a kormányzónak „a nemzeti hadsereg vezérletére, vezényletére és belső szervezetére” vonatkozó alkotmányos jogait. Emellett kimondták, hogy a kormányzó személye sérthetetlen és a királyhoz hasonló büntetőjogi védelem illeti meg. Ugyanakkor törvényszegés esetén ő maga is felelősségre volt vonható, erről a nemzetgyűlés tagjainak legalább kétharmada egyhangzó szavazattal dönthetett.

Mielőtt Horthy jogainak későbbi bővülését ismertetném, érdemes összevetni eredeti jogait a csehszlovák köztársasági elnök fentebb ismertetett hatásköreivel. Megállapítható, hogy a mind a csehszlovák ideiglenes alkotmány, mind pedig a magyar szabályozás gyenge államfői jogköröket állapított meg. Mindkettő ideiglenesen kívánta szabályozni e hatásköröket, addig, amíg a végleges államfő el nem foglalja a helyét. Az államfőt a végrehajtó hatalom részének minősítették, e jogait azonban csak a kormányon keresztül gyakorolhatta az elnök és a kormányzó is; intézkedéseikhez miniszteri ellenjegyzés volt szükséges. Szimbolikus és reprezentatív jogaik lényegében megegyeztek (állam képviselője, követek küldése és fogadása, nemzetközi szerződések kötése – részben a nemzetgyűlés által korlátozva). Mindkét államfő a hadsereg főparancsnoka volt, de Horthy erre vonatkozó jogköreit a magyar szabályozás bővebben előírta. Háború és béke, illetve a hadsereg külföldi bevetése esetén önállóan egyik államfő sem dönthetett. Egyéni ke-

³³ PŰSKI 2006. 164.; GICZI 2010. 182.

gyelmet adhattak, de általános amnesztiát nem, mint ahogy címeket és rangokat sem – Masaryk már csak azért sem, mert a nemesi rangokat Prága végérvényesen megszüntette. A nemzetgyűlés által elfogadott törvénnyel szemben csak halasztó vétőjük volt; e tekintetben Horthynak kezdettől több gondolkodási ideje volt: hatvan nap, szemben Masaryk nyolc, később tizen-négy, és véglegesen is csak harminc napjával. (Az államfővel, államformával kapcsolatos törvényeket ugyanakkor Horthy nem küldhette vissza.) Csehszlovákiában eredetileg a nemzetgyűlés választotta meg a miniszterelnököt és a kormány többi tagját. A prágai alkotmánymódosítás azonban már 1919 májusában az elnök jogkörévé tette ezt (a kormány és tagjai leváltásával együtt). Ugyancsak lehetővé tette, hogy a köztársasági elnök részt vegyen és elnököljön a kormány ülésein. E kérdésekről a magyar törvény nem tartalmazott semmit, de ennek oka az volt, hogy az inkább „a királyi hatalomhoz képest megvont jogokat sorolta fel, más tekintetben a kormányzó a királlyal azonos hatáskörrel rendelkezett”.³⁴ Így tehát Horthy (Masarykhoz hasonlóan) kinevezhette és leválthatta a miniszterelnököt és a kormány ülésein is részt vehetett. Ugyancsak minden további felhatalmazás nélkül, de a korábbi királyok jogainak alapján a kormányzó elérte, hogy egyfajta „előszentesítési jog” illesse meg, azaz a kormány a fontosabb törvények tervezeteiről előre kikérte az államfő véleményét.³⁵

A két államfő jogainak eredeti szabályozása hasonló jogokat tartalmazott, de Horthy jogai kétségtelenül szélesebbek voltak (hatvan napos halasztó vétő, kormányok kinevezése és felmentése, nemzetgyűlés feloszlátása annak munkaképtelensége esetén, nemzetközi szerződések megkötése – lásd a Mellékletben szereplő táblázatot is). Az államfői jogok terén kezdetben fennálló különbségek egyik oka azonban a csehszlovák szabályozás hiányos, csonka volta lehetett. Az 1919 májusi módosítással Masaryk jogkörei lényegében „utolérték” Horthy (később megszületett) eredeti felhatalmazását. Abban a tekintetben viszont, hogy a csehszlovák elnök büntetőjogilag nem volt üldözhető, míg Horthy igen, kezdettől fogva Masaryk volt erősebb pozícióban.

Az 1920 márciusától augusztusáig tartó időszakban már időben párhuzamos összehasonlításra is van módunk. Itt tehát a végleges csehszlovák alkotmány szövegét kell összevetni Horthy eredeti jogosítványaiával. Mivel Masaryk jogai 1920 február végén tovább gyarapodtak, nyilvánvaló, hogy ezen periódusban (1920 márciusa és augusztusa között) a csehszlovák államfő mozgásterére már tágabb volt. Masaryk – mint láttuk – ekkor már feloszlathatta a nemzetgyűlés mindkét házát, illetve évente egyszer egy hónapra el is

³⁴ OLASZ 2009. 108.

³⁵ PŰSKI 2006. 30–31.; GICZI 2010. 180.

napolhatta azok üléseit. Horthynak elnapolási joga nem volt, feloszlatósi joga is csak a törvényhozás tartós működésképtelensége esetén. A csehszlovák elnöknek hatvan napon belül új választást, a magyar kormányzónak kilencven napon belül az új nemzetgyűlés összeülését kellett biztosítania; ez lényegében azonos határidőt jelent, ha a választások és az új törvényhozás összeülése között harminc napot feltételezünk. A halasztó vétő kapcsán, ahogy már jeleztem, Horthy hatvan napjával szemben Masaryknak ezután is csak egy hónapja volt. A kifogásolt törvények elfogadását viszont egyikük sem tudta megakadályozni. A két államfő a végrehajtó hatalom része volt, de ezt főleg a kormányon át gyakorolhatták. (Ennek ülésein mindketten részt is vehettek.) Intézkedéseik csak miniszteri ellenjegyzés mellett voltak hatályosak. Masaryk büntetőjogilag is csak hűtlenségért volt üldözhető, míg Horthy bármely törvénytörés miatt. Mindkét esetben a nemzetgyűlés dönthetett ezen eljárás megindításáról. Sérthetetlenlenségüket is törvény mondta ki. „A kormányzó személye sérthetetlen és ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesül, mint törvényeink szerint a király”, állapította meg az 1920. évi 1. tc. 14. §-a. Csehszlovákiában nem az alkotmány, hanem a köztársaság védelméről szóló 50/1923 Sb. törvény 11. §-a mondta ki, hogy börtönnel sújtható az, aki az elnököt bántalmazza, fenyegeti, nyilvánosan nevetségessé teszi vagy megvádolja.³⁶

Tudjuk azonban azt is, hogy Horthy jogköreinek bővítése csak ezután kezdődött el. Kérdés: mikor érte el a kormányzó hatásköre ismét Masarykét? A továbbiakban erre keresem a választ. Az első jogkiterjesztésre már 1920 augusztusában sor került az 1920. évi XVII. tc.-kel,³⁷ amikor Horthy megkapta a nemzetgyűlés (harminc napi időtartamra történő) elnapolásának, továbbá feloszlásának jogát is. Továbbra is biztosítania kellett, hogy a feloszlástól számított három hónapon belül az újonnan választott nemzetgyűlés összeüljön. Emellett „közvetlen fenyegető veszély esetén” a kormányzó (a nemzetgyűlés utólagos jóváhagyásával) a hadsereg országhatáron túlra való kiküldését is elrendelhetette, valamint általános amnesztia megadására is jogot kapott. Horthy e lépésekkel egyértelműen túl is haladta Masaryk jogköreit. Átgondolandó tehát az a megállapítás, amely szerint Horthy csak a harmincas-negyvenes évekre érte el az erős államfői jogköröket,³⁸ hiszen már 1920 végén – a szakirodalomban erős elnöki jogokkal jellemzett Masarykhoz képest – Horthy jogkörei, mint láthattuk, máris nagyobbak voltak. Az például, hogy az 1920 nyári törvény nem írta elő, hogy évente hányszor

³⁶ <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/50-23.doc>. Hozzáférés: 2013. február 6.

³⁷ MTT 1920. 61. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7432>. Hozzáférés: 2013. január 24.

³⁸ PŰSKI 2006. 29.; OLASZ 2009. 137.; GICZI 2010. 181.

lehet elnapolni a parlament üléseit, elvileg lehetővé tette, hogy Magyarországon akár hosszú időre mellőzzék a nemzetgyűlés működését. Olasz Lajos szerint ez a jog lényegesen fontosabb volt, mint a nemzetgyűlés felosztatásának joga és e tekintetben 1920 augusztusától Horthy Európában páratlanul széles jogkörrel rendelkezett.³⁹ (Masaryknak, mint láttuk, évente egyszer volt elnapolási lehetősége.) Olasz véleményének némileg ellentmond, hogy amikor 1933-ban az elnapolási jog harminc napos korlátozását eltörölték, a miniszteri indoklás szerint azt éppen az tette szükségessé, hogy ennél hosszabb időre is elnapolható legyen az országgyűlés, vagyis: az egymást követő, ismételt elnapolás lehetősége eszerint nem volt evidens.⁴⁰

Horthy jogköreinek bővülése mindenesetre 1926-tól ismét folytatódott. Ekkor a felsőházat létrehozó törvényben a kormányzó jogot kapott (eredetileg) negyven fő kinevezésére a második kamarába. (Ilyen jogokkal Masaryk nem rendelkezett, az ottani szenátus tagjait – a képviselőházéhoz hasonlóan – teljes egészében közvetlenül a szavazópolgárok választották meg.) Ugyanez a törvény pontosította a kormányzó felelősségre vonásának menetét. Horthy eddig is felelősségre volt ugyan vonható, de az eljárás részleteit korábban nem szabályozták. A gyakorlatban később ki nem próbált módszer a csehszlovák mintát követte: a képviselőház vádja alapján a felsőház (Prágában a szenátus) tárgyalta meg az ügyet büntetőbírósként.⁴¹

1933-ban Horthy megkapta az „országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és felosztatásának a királyi hatalomban foglalt” teljes körű jogát.⁴² Ez azt jelentette, hogy az elnapolást nem csak harminc napra, hanem hosszabb időre is elrendelhetette.

Tanulmányomban Horthy jogköreinek bővítésével kapcsolatban utolsóként az 1937. évről szeretnék írni. Ez volt a Masaryk életében elfogadott utolsó bővítés, amelynek elfogadása után két hónappal az idős ex-elnök elhunyt. 1935 decembere óta ugyanis már nem szolgált elnökként, lemondása után hivatalát Beneš vette át. Mégis, e jogkörbővítést a két államfő jogainak összehasonlítása érdekében még fontosnak tartom megemlíteni.⁴³ 1937 nyarán született meg a „a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról” szóló új törvény. Az utódlással kapcsolatos elemeket itt nem

³⁹ OLASZ 2009. 114. Egyedül a szerb király elnapolási jogköre volt ennél nagyobb.

⁴⁰ 1933. évi XXIII. tc. MTT 1933. 167–168.

⁴¹ 1926. évi XXII. tc. 48. §. MTT 1926. 265. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7682>. Hozzáférés: 2013. január 24. (Mint láttuk, Masaryk csak hazaárulásért lett volna felelősségre vonható, Horthy viszont továbbra is bármely törvénysértésért.)

⁴² 1933. évi XXIII. tc. MTT 1933. 167–168. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7938>. Hozzáférés: 2013. január 26.

⁴³ Horthy további jogkör-bővítései egyébként már kimondottan a kormányzó utódlásával foglalkoztak, amelynek kérdésével írásom elején röviden már foglalkoztam is.

érintve újra, a továbbiakban csak a megnövekedett kormányzói jogokat említeném. Teljes körű államfői vétójogot ugyan nem kapott Horthy, de a hasztó vétójának ereje rendkívüli mértékben megnőtt. Már nem csak egy, hanem két alkalommal, hatvan nap helyett kétszer hat hónappal késleltethette a kifogásolt törvényt kihirdetését. Az eddigi gyakorlattal szemben, amennyiben a kormányzó e gondolkodási idő alatt feloszlatta az országgyűlést, a ki nem hirdetett törvényt nem is kellett kihirdetnie. Ugyanakkor az új országgyűlésnek joga volt a ki nem hirdetettel azonos szövegű jogszabályt ismét elfogadnia és ez esetben a kormányzónak visszaküldési jog nélkül ki kellett hirdetnie azt.⁴⁴ Mindez olyan újabb lehetőség volt, amellyel Masaryk sohasem rendelkezett. Ha teljes körű vétót ez nem is jelentett, de Horthy egy különösen kifogásolt új törvény elfogadását megpróbálhatta megakadályozni az országgyűlés feloszlatásával. Az 1937-es törvény egyébként kiegyenlítette a magyar és a csehszlovák államfő közötti egyetlen olyan különbséget is, ami az utóbbinak (ekkor már természetesen Benešnek) adott több előjogot: megszűnt Horthynak az országgyűlés általi felelősségre vonási lehetősége is. Azt viszont újra megerősítették, hogy a főkegyúri jog továbbra sem illeti meg a kormányzót.

Jogkörök a gyakorlatban

Az eddigiek során főleg a jogszabályi háttérrel próbáltam összevetni. Érdemes azonban arra is figyelmet fordítani, hogy az államfői hatalom hogyan alakult a gyakorlatban. E tekintetben, az 1920-as években mindenképp Horthy volt visszafogottabb. Bethlen István miniszterelnöksége idején háttérbe vonult és a politikai porondot átengedte a kormányfőnek, s még a jog által számára biztosított lehetőségeket is ritkán használta ki. Törvényeket egyszer sem vétózott meg, kormányzói rendeleteket ritkán adott ki. Koronatanácsra, vagyis a kormányzó jelenlétében zajló kormányülésre ritkán került sor, Horthy szinte csak válsághelyzetekben élt a lehetőséggel. Érdekes módon a Minisztertanács ülésén kormányzóként először – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint – 1920. február 28-án (!!) vett részt Horthy, holott megválasztására csak két nappal később, március 1-jén került sor.⁴⁵ Az első valódi

⁴⁴ 1937. évi XIX. tc. MTT 1937. 161–169. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8046>. Hozzáférés: 2013. január 26. Az 1926–37 közötti jogkörbővítések háttéréről lásd bővebben OLASZ 2009. 117–130.

⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) K27-1920.02.28. A dátum eltévesztése magyarázatként nem túl hihető. Valószínűbb magyarázat lehet az, miszerint annyira biztosak voltak megválasztásában, hogy előre „megszavazták” neki a posztot. Hasonló várakozásokat említ egy február 21-i katonai eskümintá-tervezetben PATAKI 1973. 198. E dokumentum „úgy tüntette fel Horthyt, mint leendő kormányzót”. Más kérdés, hogy a Minisztertanács jegyzőkönyvében a „leendő” szó sem szerepel. További lehetőségre hívta fel fi-

koronatanács időpontjára nézve a szakirodalom nem ad felvilágosítást, de úgy tűnik, hogy az csak 1931. február 20-án ült össze.⁴⁶ A húszas években a magyar államfő szinte csak reprezentációs szerepet töltött be, ritkán fogalmazott meg politikai ellenvéleményt (bár ilyenkor Bethlen engedett is neki). A hadsereg irányítása és a miniszterelnök személyének kiválasztása volt az a két terület, ahol mindvégig aktív maradt.⁴⁷ Horthy egyetlen ténykedése, ami ellentétben állt az alkotmányos (jogszabályi) alapokkal, az volt, hogy a mindenkor miniszterelnök parlamenti leszavazása csak akkor járt együtt a kormány bukásával, ha egyúttal a kormányzó bizalmát is elvesztette.⁴⁸ Ez ellentmondott a nemzetgyűlésnek felelős kormány elvének, s mint láttuk, a csehszlovák alkotmány kimondottan elő is írta, hogy a bizalmatlansági szavazás elvesztésekor a kormányfőnek be kell adnia a lemondását. Más kérdés, hogy a gyakorlatban a „nemzetgyűlésnek felelős kormány” elve Prágában sem mindig volt gyakorlat. Koalíciós válságok idején Masaryk nem volt tekintettel a parlamenti erőviszonyokra, és többségi támogatottság nélküli, úgynevezett „hivatalnokkormány” kinevezésére két alkalommal is sor került az 1920-as években.⁴⁹

Horthy 1920-as években mutatott visszafogottsága egyéb tekintetben sem volt elmondható Masarykról, aki már ekkor is rendszeresen beavatkozott a csehszlovák belpolitikai események alakulásába, az alkotmány keretein túlterjedő eszközöket is alkalmazva. Kezdetől fogva működtetett egy titkos és alkotmányellenes szervezetet – sok bírálója szerint „kamarillát” – amelynek a neve Vár (*Hrad*) volt. A Várnak voltak formális tagjai is, mint

gyelmemet Giczi Zsolt, amiért ezúton is köszönetet mondok neki: elképzelhető, hogy Horthy részt vett az ülésen, ahol gyorsírással jegyzőkönyv készült, amit csak kormányzóvá választása után gépeltek le, s ekkor már mint kormányzót tüntették fel.

⁴⁶ MNL K27-1931.02.20–03.05. A dokumentum szerint: „A mai nehéz időkben fokozott mértékben kívánatos az államfő és a kormány együttműködése. Részt kíván venni a kormány nehéz munkájában s az ország mai nehéz helyzetében fokozottabb együttműködést kíván [...] az államfő és a kormány között.” Mindez úgy hangzik, mintha eddig ilyen együttműködésre nem került volna sor. Erre utal az is, hogy az ülésen Horthy méltatta Bethlen addigi tíz éves tevékenységét. Püski Levente könyve szerint: „Amennyire megálapítható, az előbbi testületet [azaz a koronatanácsot] első ízben 1927-ben hívták össze.” (PÜSKI 2006. 31–32.) Az általa hivatkozott műben Dombrády Lóránd ugyanakkor csak annyit ír, hogy a „koronatanács 1927 decemberében fogadta el a hadseregfejlesztés tervét”. (DOMBRÁDY 2000. 13.) 1927 decemberében viszont a levéltári dokumentumok szerint nem tartottak koronatanácsot, feltehető, hogy Dombrády tévedésből írt róla a Legfelső Honvédelmi Tanács helyett.

⁴⁷ Bővebben lásd: PÜSKI 2006. 23–25., 31–32. Horthy egyébként közel huszonöt éves hivatali ideje alatt összesen huszonkilenc rendeletet adott ki. OLASZ 2009. 108.

⁴⁸ TURBUCZ 2007. 234.

⁴⁹ Mindkettőt a pártonkívüli Jan Černý vezette, elsőként 1920 szeptemberétől 1921 szeptemberéig, másodszor pedig 1926 márciusa és októbere között. Egyébként részben Beneš kormányát is ilyen pártonkívüli hivatalnokok alkották 1921 őszétől 1922 októberéig. Ezekről bővebben lásd: PALOTÁS 2003. 271–276.; ROTHCHILD 1995. 39–47.

például a Köztársasági Elnöki Iroda (Kancellária) személyzete. Emellett a Vár Masaryk híveinek informális csoportosulása is volt, ily módon egyik legerőteljesebb támasza a Beneš által irányított Külügyminisztérium (cseh nevéből képzett rövidítéssel a „Zamini”). Emellett bankárok, nagyiparosok, újságírók, értelmiségiek (Karel Čapek, Ferdinand Peroutka stb.), társadalmi szervezetek (zsidó- és nőszervezetek, az I. világháborús cseh légiók veteránjainak csoportjai stb.) is jelentős mértékben támogatták. A csoport természetes vezetője Masaryk elnök volt, akinek lánya, Alice és fia, Jan is a Vár munkatársa volt. A Vár és a Parlament végigharcolták az első köztársaság időszakát, s a harcból többnyire a Vár került ki győztesen.⁵⁰ A Vár tagjai, bár politikailag eltérő nézeteket vallottak, Masaryk feltétlen hívei voltak. Fő ellenfeleik a parlamenti pártok erős emberei voltak, akik szintén létrehozták a maguk alkotmányellenes, parlamenten kívüli (a magyar gyakorlatból leginkább pártközi értekezletként ismert) szervezetét, az úgynevezett ötfős bizottságot (*pětka*), amely később hat vagy nyolc fővel is működött (*šestka*, *osmička*), a koalícióban részt vevő pártok számától függően.⁵¹ A pártvezetők azzal vádolták a Vár tagjait, hogy támogatják Masaryk uralkodói viselkedését, egyúttal félrevezető információkkal látják el az elnököt. A Vár és a *pětka* közötti harcok során 1922-től a Vár elkezdte kiépíteni a maga ügynökhálózatát, amellyel (gyakran kompromittáló) adatokat gyűjtöttek politikai ellenfeleikről. Ezek tevékenységét Masaryk és Beneš részben saját hivatalának, részben pedig magánvagyonának felhasználásával finanszírozta. Ha szükséges volt, nem haboztak a megszerzett információkat nyilvánosságra hozni. A Vár lényegében „árnyékkormányként” működött, teljes mértékben Masaryk és Beneš irányítása alatt.⁵² E csoport magva teljes titokban működött, az 1914-ben az osztrák uralom ellen alapított konspiratív Maffia nevű szervezethez hasonlóan. 1921-ben hat főből álló társaság alkotta ezt az „árnyékkormányt” (Masaryk, Beneš, Šámal, két befolyásos bankár, Josef Scheiner és Jaroslav Preiss, illetve Alois Rašín korábbi és későbbi pénzügy-

⁵⁰ ORZOFF 2009. 57–94., különösen: 57–60.

⁵¹ A *pětkáról* bővebben lásd ROTHSCILD 1995. 38–42, PALOTÁS 2003. 271–273, KRYSTLÍK 2008. 73.; HEIMANN 2009. 72., ORZOFF 2009. 16–17, 57, 63–66. Jelen tanulmány témájához nem tartozik szorosan, de érdemes megjegyezni, hogy e szervezet feleslegessé tette a parlamenti vitákat, a pártvezérek klubszobáiban meghozott döntései révén. A pártok erős emberei közötti összetartás formálissá tette az egyébként demokratikus választásokat is: bár minden választáson kisebbségbe került a kormánykoalíció, ez soha nem okozta annak bukását, csak átszervezését, kisebb pártok bevonását a koalícióba. Épp ezért nőtt meg az eredeti ötfős létszám hat, majd nyolc tagra. Ha a Vár árnyékkormány volt, a *pětkára* joggal mondható, hogy „árnyékparlamentként” működött.

⁵² ORZOFF 2009. 68–69. A szerző véleménye szerint: „A Vár és a *pětka* nem bíztak meg egymásban. Mindkettő a másikat vádolta antidemokratikus törekvésekkel és mindkettőjüknek igaza is volt.” Uo. 64.

miniszter), akik rendszeresen találkoztak és fontos döntéseket hoztak meg.⁵³ A fentiekből megállapítható: bár a két államfő jogkörei az 1920-as években hasonlóak voltak, tényleges szerepvállalásuk alapján ebben az időszakban – némileg meglepő módon – Horthy magatartását tekinthetjük demokratikusabbnak. Természetesen sok egyéb területen a csehszlovák gyakorlat volt európaibb, liberálisabb. A választások titkosak voltak, egyetlen párt működését sem korlátozták. Még a kommunisták is zavartalanul szervezkedhettek, s a párt megalakulása után minden választáson jelentős számú képviselőt juttatott be a prágai nemzetgyűlésbe. Ezzel szemben Magyarországon a kommunista párt illegálisba kényszerült, sőt még a szociáldemokraták működését is korlátozták. A magyar választójog arányában jóval kevesebb polgárt illetett meg, sőt ez az arány az 1920-as években még csökkent is. Még súlyosabban esik a latba a vidéki szavazás nyílt jellege, valamint a zsidók jogait korlátozó *numerus clausus* bevezetése (míg 1938 előtt a zsidók állampolgári jogegyenlősége Csehszlovákiában teljes mértékben biztosított volt). Gyakran hánytorgatják fel a Horthy-rendszer negatívumai között az úgynevezett rendtörvényt, vagyis az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. tc.-et is. Ennek ugyanakkor megvolt a csehszlovák párja is, a köztársaság védelméről szóló (fentebb már említett) 50/1923. Sb. számú törvény, amelyet egyébként a Rašín elleni politikai merénylet váltott ki. Ez a jogszabály erőteljesen korlátozta a politikai propaganda terjesztését, védelmet ígért a demokratikus nézeteknek és szimbólumoknak.⁵⁴ Különösen a törvény harmadik fejezete („a béke veszélyeztetése és a köztársaság hadügyi biztonsága”) volt alkalmas visszaélésekre, például politikai ellenfelek eltávolítására is. Hamis hírek terjesztése, a köznyugalom megzavarása, a köztársaság nevének, címerének, zászlajának meggyalázása, a közigazgatás veszélyeztetése, sőt engedély nélküli emlékművek felállítása címén is súlyos pénzbírságok, illetve börtönbüntetések voltak kiszabhatók ennek alapján.

Valójában azonban egyik alkotmányos rendszer sem teremtett lehetőséget egy államfői diktatúra bevezetésére. Sokak meglepetésére hamarosan kiderült, hogy nem csak a demokrata csehszlovák elnöknek, hanem Horthy-nak sincsenek diktátori ambíciói.⁵⁵ Meglepő módon Masaryk (a Vár több tagjával együtt) viszont fontolgatta egy elnöki puccs végrehajtását 1926-ban, amikor a cseh fasiszták megerősödése fenyegette a köztársaságot; erre azonban csak akkor kerülhet sor, ha minden parlamentáris lehetőség kimerül, vélte Beneš. Pilsudski-szerű puccsra végül nem került sor, de a Vár tagjai

⁵³ ZEMAN 1976. 140–141. A csoport összetétele később többször is változott, először Rašín elleni 1923-ban bekövetkezett sikeres merénylet után. Érdekes módon Rašín egészen haláláig a pětáknak is tagja volt.

⁵⁴ HEIMANN 2009. 71.

⁵⁵ ROMSICS 1999. 220.; PŰSKI 2006. 23.

elérték számos ellenfelük eltávolítását a politikai életből. Ez a lépés szükséges volt, hogy meggátolják a korrupciót és távol tartsák a kevésbé alkalmas személyeket a hatalomtól – érvelt Masaryk. Felmerültek a Várban olyan tervek is, amelyek révén korlátozták volna a választójogot, felemelve az életkori cenzust és teljes egészében megvonva a nők szavazati jogát. (Ez a lépés sokkal nagyobb mértékben vetette volna vissza a választók arányát, mint a Bethlen-féle magyar szigorítás.)⁵⁶

A harmincas években, a gazdasági válság súlyosbodásával párhuzamosan Horthy is ismét aktivizálta magát. Ebben az időszakban többször részt vett a kormány ülésein, kezdeményezve a koronatanács egybehívását. A parlamentarizmust korlátozó reformokat, szigorúbb sajtószabályokat, sőt statáriumot is javasolt. Mindezt feltehetően ideiglenes aktivizálódásnak tekintette, ám a későbbiekben a szélsőjobboldal erősödése rákényszerítette, hogy folyamatosan részt vegyen a politikai döntésekben. Korábban tárgyalt jogkörbővítései is ezt a célt szolgálták. Vagyis: Horthy aktívabb államfői fellépése a harmincas évek közepétől már inkább a fennálló konzervatív, parlamentáris vonásokat is mutató autoriter rendszer védelmét szolgálta a (különösen a nemzetiszocialista) szélsőjobboldal térnyerésével szemben. Ugyanakkor az is igaz, hogy az évtized folyamán többször felmerült Magyarországon egy nyíltan autoriter rendszer bevezetésének ötlete, de a kormánypárt szilárd többsége, a parlament viszonylag nyugodt működése mellett Horthy nem látta szükségét ennek, sőt maga is ellenállt a diktatórikus törekvéseket szorgalmazó erőknél.⁵⁷ A rendpártiság növekedése és a fokozódó államfői aktivitás azonban Csehszlovákiában is kimutatható. 1930-ban az elnök egy beszédében úgy fogalmazott, hogy nem lehet egyezkedni azokkal, akik a köztársaság és a demokrácia ellen vannak. Nyílt ellenségeskedés kezdődött a kommunisták, a cseh fasiszta erők, valamint az elnök között. 1933-ban a szélsőjobboldali veszéllyel szemben sürgősséggel elfogadott felhatalmazási törvényt szavaztak meg. Egy másik törvény a köztársaság biztonságának érdekében lehetővé tette társadalmi szervezetek, sőt pártok betiltását is. A cseh politikai elit meggyőződésévé vált, hogy a demokrácia csak nyugodt körülmények közt lenne megfelelő, a kivételes körülmények azonban kivételes intézkedéseket is megkövetelnek. Ezért hajlottak az alkotmány felfüggesztésére, a parlamentarizmus háttérbe szorítására (például egyre gyakrabban ülésezett a nemzetgyűlés helyett a korábban említett állandó bizottság).⁵⁸

⁵⁶ ORZOFF 2009. 99–101., 110., 114.

⁵⁷ PÜSKI 2006. 26–27., 33–35., 279–280.

⁵⁸ ZEMAN 1976. 145–149., 152.; HEIMANN 2009. 75.; ORZOFF 2009. 177. A pártok betiltását lehetővé tévő 201/1933 Sb. törvényt lásd: http://www.vakobobri.cz/lachtan/201_1933.pdf. Hozzáférés: 2013. február 13.

A fentiek értelmében némileg meglepő is lehet, hogy Horthy és Masaryk társadalmi és sok tekintetben szakmai megítélésében milyen jelentős különbségek fogalmazódnak meg. Végezetül ezek indokainak feltárását szeretném megkísérelni. Az első ok egészen nyilvánvaló: a két személyiségnek igen eltérő volt az életútja államfővé válásuk előtt. Masaryk prágai professzorként, a *Reichsrat* képviselőjeként és főleg filozófusként jelentős presztízt vívott ki magának, amit emigráns politikusként is jól tudott kamatoztatni. Elnökké választása pedig formailag demokratikus volt és legitimitását kevesen kérdőjelezték meg (talán csak a csehországi németek). Ezzel szemben Horthy előélete nem volt ilyen makulátlan. Nem Ferenc József melletti szárnysegédi vagy tengerésztishti karrierjére, hanem főleg a nemzeti hadsereg fővezéréként játszott szerepére gondolok. Kifejezetten antiszemita gondolkodása sem segítette hírnevének öregbítését. Bár a különítményesek fehérterrorját Horthy feltehetően nem bátorította, valamint sok esetben nem volt felettük parancsnoki hatalma sem, mindenesetre eleinte semmit sem tett ellenük, sőt – bár elismerte a megtorlás e módjának helytelenségét – mentette is az önbíráskodó, gyilkos különítményeseket. Neve okkal, ok nélkül, de összefonódott a fehérterrorral.⁵⁹ Másrészt Horthy pályájának vége is merőben különbözött a posztjáról még viszonylag békés időben, idős kora miatt lemondó Masarykéétól, aki arra is ügyelt egyébként, hogy szalonképtelen nézeteket ne hangoztasson. A források szerint Horthyhoz hasonlóan neki is ösztönös előítéletei voltak a zsidókkal szemben, bizalmas körökben elismerte, hogy antiszemita. Ugyanakkor a népi és a politikai antiszemitizmussal szembefordult, politikai érdekből még támogatást is adott a zsidó szervezeteknek.⁶⁰

További magyarázat lehet értelemszerűen az, hogy a két ország politikai rendszere közül – minden fent említett hasonlóság ellenére – a csehszlovák volt a demokratikusabb. Közel sem volt tökéletes, de közelebb állt a demokratikus ideálokhoz, mint a magyar, és főleg sokkal demokratikusabbnak is látszott. Csehszlovákia lényegesen szabadabb ország volt belső politikai életében. A választójoggal rendelkezők köre sokkal szélesebb volt, pártrendszere nem hegemonisztikus, hanem versengő típusú volt, a választások lebonyolítása is visszaélésektől és hatósági nyomástól mentes (mindenekelőtt, szemben Magyarországgal, titkos) volt. A személyi szabadságjogok biztosítása terén is egyértelműen a magyarnál progresszívebb volt. Mindez nyilván kihatott a két államfő megítélésére is.

Ha a harmadik okot egy szóval kell összefoglalni, akkor az a szó a propaganda. Masaryk és Beneš már az első világháború idején, emigrációban a propaganda mestereivé váltak. Csehszlovákia megalapítása után pe-

⁵⁹ ORMOS 1998. 71–74.; SAKMYSTER 2001. 38–39.

⁶⁰ ORZOFF 2009. 83.

dig a Vár és a külügyminisztérium folytatta ezt a sikeres országimázs-építést, gondosan ügyelve arra, hogy az állam jó hírneve semmilyen módon ne csorbulhasson és a külvilág számára, mint békeszerető, demokratikus, toleráns államként, illetve társadalomként jelenjen meg. Andrea Orzoff ezt a képet csehszlovák nemzeti mítosznak nevezi könyvében és hosszasan elemzi ennek érdekében folytatott propaganda módszereit. „Néhány megfigyelő számára ez a mítosz olyan közelinek tűnt az igazsághoz, hogy össze is tévesztették vele” – állapította meg.⁶¹ Ezt a propagandát külföldön és belföldön is végezték, fő kivitelezője a külügyminisztérium 3. osztálya volt, Masaryk és Beneš szoros ellenőrzése alatt. A belső propaganda célja a csehszlovák lakosság demokratikus és nyugati elkötelezettségének erősítése volt, a külső pedig a kapcsolatépítés és a pozitív országimázs kialakítása és megerősítése, egyidejűleg az ellenséges államok ellenpropagandájának semlegesítése. Ennek érdekében bel- és külföldön egyaránt folyóiratokat, könyveket adtak ki, külföldi újságírókat fizettek le.⁶² Propagandát természetesen Magyarország is folytatott, ez azonban sokkal kevésbé volt sikeres, mivel a magyar „feudális”, „neobarokk”, a királysághoz ragaszkodó, jogkorlátozó és maradi rendszer Nyugaton általában nem számíthatott sok megértésre.⁶³

Összegzés

Horthy és Masaryk elnöki jogkörei eleinte gyengék voltak, de mindketten már államfőségük kezdetén elérték annak jelentős kibővítését. A két folyamat időben nem egyidejűleg zajlott: Masaryk jogainak kiterjedése lényegében akkor fejeződött be, amikor Horthy jogait először papírra vetették. Ennek következtében Masaryk jogai e pillanatban már tágabb körűek voltak, mint Horthy mozgásteré. Horthy ezt követően számos alkalommal tudta rávenni a nemzet-, majd az országgyűlést jogosítványainak kibővítésére. Már az első alkalommal, 1920 augusztusában olyan lehetőségeket biztosított magának, melyek túlhaladták a csehszlovák elnök jogköreit, nem is beszélve az 1926, 1933 és 1937 során kivívott jogairól. Mindennek alapján egyidejűleg tarthatatlan az a két (a szakirodalomban egyaránt elfogadott) nézet, hogy Masaryk erős, Horthy pedig gyenge vagy legfeljebb középérs államfői jogokkal rendelkezett az 1920-as évek első felében. Valamelyik állítás nyilvánvalóan nem lehet igaz. A téves megállapítás feltehetően onnan származik, hogy eddig a két államfő jogköreit szisztematikusan senki sem hasonlította össze egymással. Ehelyett Masaryk jogait a többi európai köztársasági elnök lehetőségeivel vetették össze, amely összevetésben tényleg az derül ki, hogy

⁶¹ ORZOFF 2009. 11–13., idézet: 13.

⁶² A csehszlovák propagandáról bővebben lásd: ORZOFF 2009., különösen 69–74., 145–154.

⁶³ ORZOFF 2009. 142.; PÜSKI 2006. 273–274.

széles jogkörökkel rendelkezett; ezzel szemben Horthy hatalmát az egykori királyi jogkörökhöz viszonyítva lehetett gyengének vagy középerősnek látni.

Eltérő kép bontakozik ki az elnöki jogkörök kihasználása terén. Különösen a húszas évekre igaz, hogy Horthy közel sem használta ki azokat, míg Masaryk folyamatosan túllépte a hatáskörét és alkotmány-ellenesen avatkozott be a politikai életbe. A későbbiek, főleg a harmincas évek folyamán mindketten a fennálló rendszer védelme érdekében igyekeztek erős államfői jogaikkal élni.

Melléklet

A csehszlovák és a magyar államfői jogkörök 1918–1937 között

	Cs. 1918	Cs. 1919	Cs. 1920	Mo. 1920a	Mo. 1920b	Mo. 1926	Mo 1933/7
Reprezentatív jogkörök							
képviseli az államot	+	+	+	+	+	+	+
követeket küld és fogad	+	+	+	+	+	+	+
legfőbb hadsereg-parancsnok	+	+	+	+	+	+	+
kinevezi a tiszteket, állami tisztviselőket, bírákat	+	+	+	+	+	+	+
Miniszteri ellenjegyzéssel gyakorolt jogok							
kormányzati intézkedések, rendeletek	+	+	+	+	+	+	+
egyéni amnesztia	+	+	+	+	+	+	+
A nemzetgyűlés által (részben) ellenőrzött / korlátozott jogok							
nemzetközi szerződéseket köt	–	+	+	+	+	+	+
hadat üzen	+	+	+	+	+	+	+
hadsereg határon túli bevetése	–	–	–	–	+	+	+
előterjeszti a megkötött békét	+	+	+	+	+	+	+
általános amnesztia	–	–	–	–	+	+	+

Periodikusan visszatérő és / vagy önálló politikai jogok							
jelentéseket kér és ad	-	+	+	+	+	+	+
egybehívja a kormányt	-	+	+	+	+	+	+
kormány ülésein elnököl	-	+	+	+	+	+	+
kinevezi a kormányt	-	+	+	+	+	+	+
felmenti a kormányt	-	+	+	+	+	+	+
törvények megvételése	-	-	-	-	-	-	-
halasztó jellegű vétó	8 napon belül	14 napon belül	30 napon belül	60 napon belül	60 napon belül	60 napon belül	kétszer 6 hónap
törvényhozás elnapolása	-	-	évente 1-szer	-	30 napra (többször is)	30 napra (többször is)	1933-tól korlátlan módon
törvényhozás feloszlatása	-	-	+ (kivéve az elnöki ciklus végét)	tartós munkaképzetlenség esetén	+	+	+
kinevezési jog a törvényhozásba	-	-	-	-	-	felsőházba 40 főt	felsőházba 40 főt
felelősségre vonhatóság	nem lehetséges	nem lehetséges	csak hűtlenségért	minden tv.-sértésért	minden tv.-sértésért	minden tv.-sértésért	1937-től nem lehet
büntetőjogi védelem	-	-	1923-tól	+	+	+	+

Rövidítések: Cs. = Csehszlovákia, Mo. = Magyarország. A táblázat oszlopaiban az évszámok az egyes jogszabályok elfogadási idejére utalnak, Magyarországnál azonos év (1920) esetén időbeli sorrendben. A táblázat kisebb leegyszerűsítéseket tartalmaz, részletesebb magyarázat a szövegben található.

Irodalom

- BĚLINA, PAVEL – POKORNÝ, JIŘÍ (red.): *Dějiny zemí Koruny české II.* Praha – Litomyšl, 2003, Paseka.
- BENCsik GÁBOR: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora.* Budapest, 2001, Magyar Mercurius.
- DOMBRÁDY LÓRÁND: *Katonapolitika és hadsereg, 1920–1944.* Budapest, 2000, Ister.
- GICZI ZSOLT: A Horthy-rendszer állama 1919–1945. In Szabó Pál Csaba (szerk.): *A magyar állam története 1711–2006.* Szeged, 2010, JatePress. 163–204.
- GYÖNYÖR JÓZSEF: *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa.* Pozsony, 1993, Madách.
- HEIMANN, MARY: *Czechoslovakia. The State that Failed.* New Haven – London, 2009, Yale University Press.
- HIRATA TAKESI: A bethleni konszolidáció jellege a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Valóság* 1993. 11. sz. 54–66.
- KRYSTLÍK, TOMÁŠ: *Zamlčené dějiny.* Praha, 2008, Alfa nakladatelství.
- Magyar Törvénytár 1920. évi törvénycikkek. Budapest, 1921, Franklin.
- Magyar Törvénytár 1926. évi törvénycikkek. Budapest, 1927, Franklin.
- Magyar Törvénytár 1933. évi törvénycikkek. Budapest, 1934, Franklin.
- Magyar Törvénytár 1937. évi törvénycikkek. Budapest, 1938, Franklin.
- OLASZ LAJOS: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944).* Budapest, 2007, Akadémiai Kiadó.
- OLASZ LAJOS: A kormányzói jogkör. In Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Budapest, 2009, Osiris. 102–137.
- OLASZ LAJOS: A kormányzó-kultusz alakulása a második világháború időszakában (1938–1944). In Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról.* Szeged, 2010, Belvedere. 354–369.
- ORMOS MÁRIA: *Magyarország története a két világháború korában.* Debrecen, 1998, Csokonai.
- ORZOFF, ANDREA: *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe 1914–1948.* Oxford, 2009, Oxford University Press.
- PALOTÁS EMIL: *Kelet- Európa története a 20. század első felében.* Budapest, 2003, Osiris.
- PATAKI ISTVÁN: *Az ellenforradalom hadserege 1919–1921.* Budapest, 1973, Zrínyi.
- PÜSKI LEVENTE: *A Horthy-rendszer (1919–1945).* Budapest, 2006, Pannonica.
- ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 1999, Osiris.
- ROTHSCHILD, JOSEPH: *Csehszlovákia története a két világháború között.* Szeged, 1995, JatePress.

-
- SAKMYSTER, THOMAS: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944.* Budapest, 2001, Helikon.
- SELVER, PAUL: *Masaryk. A Biography.* London, 1940, Michael Joseph Ltd.
- TURBUCZ DÁVID: A politikai rendszer jellege a Horthy-korszak első tíz évében. *Múltunk* 2007. 4. sz. 228 – 254.
- TURBUCZ DÁVID: A Horthy-kultusz. In Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Budapest, 2009a, Osiris. 138–166.
- TURBUCZ DÁVID: A Horthy-kultusz kezdetei. *Múltunk* 2009b. 4. sz. 156–199.
- TURBUCZ DÁVID: *Horthy Miklós.* Budapest, 2011, Napvilág.
- ZEMAN, ZBYNĚK: *The Masaryks. The Making of Czechoslovakia.* London – New York, 1976, I.B. Tauris & Co.

Abstract

Péter Bencsik: The Authoritarian Governor and the Democratic Philosopher-President: Remarks on the Authority of Miklós Horthy and Tomáš Garrigue Masaryk

Both Horthy and Masaryk had limited power at the beginning of their government, but they were able to expand their authority quickly. The two processes were not simultaneous: when the first rights of Horthy were codified, the extension of Masaryk's authority had already been finished. In fact, Horthy succeeded several times in persuading the National Assembly (and later the parliament) to extend his authority. On the first of these occasions, in August 1920 he gained such rights that exceeded even the prerogatives of the Czechoslovakian president, but later, in 1926, 1933 and 1937 Horthy went even further. Considering these facts, the theories about the extent of Masaryk's and Horthy's power, namely that the former had strong, while the latter medium-strong or rather weak prerogatives as the heads of state in the early 1920s, become indefensible. Although both of these assumptions are generally accepted by historiography, either of them has to be incorrect. The source of the misconceptions very likely the fact that the prerogatives of Masaryk, and Horthy have never been compared to each other systematically. Instead, Masaryk's status was contrasted with the rights of other European presidents, and this aspect indicated that he was powerful head of state. On the other hand, Horthy's authorities were considered in comparison with the former royal prerogatives, which of course, resulted in the belief that he had a quite restricted power.

As far as the exploitation of the prerogatives is concerned, the policies of Horthy and Masaryk were considerably different. It was true especially for the 1920s that Horthy did not exert his rights completely, while Masaryk repeatedly overstepped his authority and interfered in politics unconstitutionally. Later on, and particularly in the 1930s both of them tried to use their prerogatives in order to save the current political system.

Falusi Norbert

Pártban a polgári radikálisok Párttörténeti adalék az Országos Polgári Radikális Párthoz

*„a ragyogó szemű húszévesek
szent lelkesedése által koszorúzza:
az Országos Polgári Radikális Párt,
a negyven év alattiak harcos szervezete,
íme, elindult a maga küzdelmes útján”
Jászi Oszkár*

A tanulmány tömören összegzi a polgári radikalizmus politikai célkitűzéseit, de nem tárgya a Jászi Oszkár nevével egybefonódott polgári radikalizmus esztétörténeti mélységű bemutatása. A szerző arra vállalkozott, hogy alapkutatót végezzen a polgári radikálisok párttá történő szerveződéséről. A párt megszervezésének, bővülésének mozzanatait leginkább a *Világ* című napilapon keresztül követhetjük nyomon. A történeti forrásokban igen kevés szó esik magáról az Országos Polgári Radikális Pártról, mint a polgári radikális irányzat szervezeti egységéről. A párt már 1914-ben megalakult, de az 1. világháború megakasztotta a szervezeti struktúra bővítését. Az aktív pártpolitikai élet 1917-ben kezdődött el, amikor a polgári radikálisok sorra alakították meg alapszervezeteiket a történelmi Magyarországon. A radikális párt szociológiai háttere heterogén társadalomra vall. A radikális gondolatosság a városi kis- és közepes egzisztenciával, magántulajdonnal rendelkező, például kereskedők, kisiparosok, a polgárosult kisnemesi rétegek, az értelmiségiek, például tanárok, orvosok, szabadfoglalkozásúak. Továbbá a kis- és közepes földbirtokkal rendelkező mezővárosi gazdálkodók, és az asszimilálódott német, zsidó társadalmi rétegek körében lelt támogatásra. A tanulmány elősegíti, hogy a polgári radikalizmus szellemi és politikai irányzatának hatását megvizsgáljuk a soknemzetiségű erdélyi városok tekintetében. Elsősorban Nagyváradon és Kolozsváron. Trianont követően az erdélyi magyarok kisebbségi kiűtkeresését illetően kutatási témául szolgál, hogy a nemzetiségi alapon szerveződő erdélyi magyar pártokra milyen szellemi és politikai irányzatok - ideértve a radikális demokrata gondolatíságot is - hatottak.

Jászi Oszkár: a polgári radikalizmus szellemi atyja

Jászi Oszkár a végletekben rendkívüli 20. századi magyar történelem egyik olyan szellemisége, gondolkodója és politikusa, akit az elmúlt történelmi rendszerek igyekeztek a történeti panoptikumba száműzni. Nem volt hozzá kegyes sem a sors, sem az utókor. A „fehér” és „vörös” hatalom, amely végig söpört Magyarországon, mind kritika nélkül, megbélyegző jelzőkkel illette: a hazaáruló politikus; a politika boszorkánykonyhájába tévedt szobatudós antikommunista; az 1956 októberében „kirobbantott ellenforradalom” ideológiai előkészítője.

A *Magyar Kálvária - Magyar Föltámadás* című munkájában a következőket írja magáról Jászi Oszkár: „tudom, hogy a rohanó társadalmi dialektika két szélsőséges szárnya egyaránt ki fog végezni: a fehér diktatúra eszelős hazaárulónak, a vörös pedig megriadt kispolgárnak fog mondani. Nekik kispolgár mindenki, aki terebélyes dogmáikat kétségbe vonja.”¹

Jászi Oszkár (Nagykároly, 1875. márc. 2. – Oberlin, USA, 1957. febr. 13.), a magyarországi polgári radikalizmus vezető alakja és teoretikusa, az Országos Polgári Radikális Párt alapítója (1914) és elnöke. Író, politikus, egyetemi tanár, szociológus. Többet magával alakította meg a *Huszedik Század* című folyóiratot (1899). A *Világ* című lap vezércikkírója. A Károlyi-kormányban a nemzetiségi ügyek minisztere (1918. október 31. – 1919. január 19.). 1919 májusában emigrált Bécsbe, ahol 1925-ig élt és főszerkesztője volt a magyar emigráció lapjának számító *Bécsi Magyar Újságnak*. Meghatározó szerepet töltött be a szociológia hazai megteremtésében. A nemzeti-nemzetiségi kérdés egyik kiváló ismerője és elemzője volt. Különösen az ún. „Keleti Svájc” koncepciója vált ismertté, amely Magyarországnak a svájci modell szellemében történő átalakítását tartotta kívánatosnak Szoros barátság fűzte Szabó Ervinhez, Ady Endre barátja és népszerűsítője volt.²

A polgári radikalizmus politikai célkitűzései

A polgári radikalizmus tartalmában új típusú politikai irányzatként bontakozott ki a 20. század elején. Általános választójogot, széles körű önkormányzatiságot, az alapvető emberi és politikai szabadságjogok biztosítását követelték vallási és nemzetiségi hovatartozás nélkül. A társadalom teljes spektrumát érintő programjuk kölcsönösen egymásra hatva érintette a gazdaságot, a kulturális és tudományos életet, illetve a politikai rendszert.

¹ Gyurgyák János: *Lehetséges-e a liberális szocializmus? Jászi Oszkár ideológiája*. In *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. 1989, 334-335. Továbbiakban: *A kommunizmus kilátástalansága*, 1989.

² Pelle János: *Jászi Oszkár*. 2001, 9. Továbbiakban: *Pelle 2001*.

A polgári radikálisok alapjaiban változtatták volna meg a dualizmus kori Magyarországot.

A polgári radikalizmus szellemi és politikai irányzatát több szerző, például Litván György és Pelle János munkásságán keresztül ismerjük. E dolgozat tárgyát ezért nem képezi a polgári radikalizmus eszmetörténetének bemutatása. Érzékletesen annyit fontos megjegyeznünk, hogy a radikális demokrata gondolatkör alapvetően több politikai ideológiai nagycsalád, mint a liberalizmus és a szocializmus általános elveire támaszkodott. Jászi Oszkár és köre szenvedélyesen hitt a gondolat, a tudomány megváltó erejében. Egészen új értelmiségi közgondolkodást alkottak, és megismertették Magyarországon a modern társadalomtudományt és társadalomkritikát is.

Céljuk arra irányult, hogy Magyarország társadalmi, nemzeti, vallási, jogi és erkölcsi eszmerendszerét megreformálják, hogy feltérképezzék és feltárják az ország szociális, nemzetiségi, politikai és kulturális viszonyait egy új Magyarország felé.³

Pók Attila *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása* című munkájában a következőképpen foglalja össze a polgári radikalizmust: a radikálisok túllépnek a dualizmus korára jellemző közjogi vitákon, a fennálló tulajdonviszonyok és politikai intézményrendszer szabta kereteken, összes reformtörekvéseken. A radikálisok a középkori Magyarországra jellemző, de néhány tovább hagyományozott feudális viszonyokat idéző intézményeket az utolsó részletekig megvetnek, és rendszerében kritizálják a dualista gazdaságpolitikát jellemző ún. monopolkapitalizmus jelenségeit is. A teljes rendszertagadáson túl az egyébként modernnek számító szociáldemokráciától is elhatárolták magukat. Szövetségesüknek tekintették a szocialista eszmékkel rokonszenvező politikai közösségeket annyiban, hogy a demokratikus haladás akadályainak felszámolásban rájuk is számítottak. A polgári radikálisokról elmondható, hogy az adott társadalmi struktúrában háttérbe szorított rétegek, és elnyomott osztályok érdekképviselőit törekedtek. Mélyre ható reformokat követel ennek érdekében: földosztást, a nemzetiségi sérelmek orvoslását; a demokratikus önkormányzati és szabadságjogok biztosítását, általános és titkos választójogot egy széles körű parlamentarizmus keretei között. Kétségtelenül sok utópista elem hatja át az egyaránt liberális és demokrata, illetve szocialista jegyeket is magában rejtő

³ Jászi Oszkár *gazdasági és társadalompolitikai nézeteire a hazai progresszív gondolkodók mellett leginkább a nyugati modern szociológia, és természettudományos gondolkodás képviselői hatottak, mint Kautsky, Bersntein, Spencer, Durkheim, Tarde, Oppenheimer, August Forel vagy Robert Michels. A szociológia első magyar műhelye I-II. Szerk: Litván György - Szűcs László, 1973. 6-9. Továbbiakban, Litván 1973.*

nézetrendszer.⁴ Litván György véleménye szerint ez az új, demokratikus Magyarország programjának kidolgozása nagyjából hasonló volt a szociáldemokrácia ún. minimális programjával, de több vonatkozásban mégis eltért attól. A főbb pontok, ahol eltéréseket figyelhetünk meg: agrárkérdés, nemzetiségi kérdés, önálló vámterület követelése, nemzeti hagyományok és törekvések vállalása, új művészet értékelése (hely hiány miatt szemléletes formában lásd a táblázatot).⁵

	Radikalizmus	Szociáldemokrácia
Társadalmi bázis	dolgozó középosztály és a kisparasztság preferálása	ipari munkásosztály preferálása
Tőkekoncentráció	független paraszti termelés erkölcsi és gazdasági jelentőségének preferálása	egyetemes fejlődési irány
Igazságosság	az osztandó fokozása és a többlettermelés a fő kérdés	igazságos megosztás a fő kérdés
Agitáció homloktere	Földprobléma	ipari szociálpolitika
Állam szerepe	egyéni jogok; egyéni iniciatíva felszabadítása	átfogó állami szervezés; központi kényszerszabályozás
Kapitalizmus	Cobden és Brighth szabadkereskedelmi tanításai	kapitalizmus elleni küzdelem
Erkölcsi és szellemi megújulás	a klasszikus és a polgári kultúra tudományos, filozófiai, művészeti, etikai örökségének ápolása, fejlesztése	szociális forradalom után, mert előbb a társadalmi-gazdasági állapotot kell megváltoztatni
Gazdaság	egyenértékűség vitatása	egyen gazdasági érvényesülésének leküzdése

Jászi Oszkár *Mi a radikalizmus?* 1918. márciusában, az Országos Polgári Radikális Párt kiáltványában úgy fogalmazott, hogy a különbségek ellenére mégis sokan úgy értelmezik a radikalizmust, hogy az a szocializmusból való átmenet a szociáldemokráciába. Jászi több ízben, publikációk sorozatán keresztül igyekezett ennek az ellenkezőjét bizonyítani. A radikalizmusnak egy általánosabb fejlődéstani értelmet és jelentőséget tulajdonított. A polgári radikalizmust nem új keletű törekvésként tüntette fel, hanem egy kifejlődött jegyekkel és fejlődéstörténeti elemekkel bíró nyugat-európai politikai irányzatot igyekezett a magyar társadalmi viszonyokat meghaladva megteremteni.⁶

⁴ Pók Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása*. 1990. 163-165. Továbbiakban: Pók, 1990.

⁵ Litván 1973, 22-23.

⁶ Például Franciaországban, Olaszországban, Angliában és Dániában. A radikalizmus képviselői többségében a kvalifikált szellemi munka emberei közül kerültek ki. Számszerűleg a társadalom kicsiny rétegét képviselték. Jászi úgy vélte, hogy nyugaton a polgári de-

A radikálisok a jövő társadalmát végső soron a demokratikus értékek iránt elkötelezett értelmiségi rétegre, és az ország két produktív erejére, a birtokos parasztságra és a földműves és ipari munkásságra alapozta. Mindennek előfeltételeként meghatározták, hogy az egyházi oktatáspolitikát fel kell váltania a gondolat- és vallásszabadságon alapuló oktatási rendszerrel, a politikai privilégiumok, a gazdasági monopóliumok, a kereskedelmet korlátozó vámok, és a munkát bénító adók eltörlésével. E társadalmi rétegek domináns helyzetbe hozásával, és közös együttműködésével képzelték el az új magyar társadalmat, amelyet az *intenzívebb többlettermelés, a felvilágosodottabb népkultúra, az erkölcsi szabadság és szervezettebb munkaszervezet* jelzőkkel írhatunk le.

A polgári radikalizmus liberális, szocialista, helyenkénti anarchista, és a történelmi értékek néminemű konzerválásának szándéka szerint a következő célt tűzte maga elé: az egyéni szabadság biztosítása, az állami mindenhatóság és a munka nélkül való jövedelem megszüntetése (előjogok eltörlése), a független parasztbirtok önállóságának megteremtése, a dolgozó középosztály kultúrájának és tudásának hasznosítása, az anyagi és a szellemi „tőke” teljes szabadsága.⁷

A polgári radikálisok pártba szerveződnek

A radikális demokrata gondolkodású közösségek párttá való alakulását több mint tíz éves időszak előzte meg. A radikálisokhoz leginkább kötődő Huszadik Századot és a Társadalomtudományi Társaságot sokan a polgári radikalizmus szervének és szócsövének tekintik. Holott 1900-ban, a Huszadik Század indulásának évében Magyarországon a polgári radikalizmus még nem létezett. Így nem is teremthette meg saját szociológiai-politikai iskoláját, ellenkezőleg, maga nőtt ki a szociológia első műhelyének tartott Huszadik Század köréből, mint irányzat 1906-ban, mint párt 1914-ben.⁸ A Társadalomtudományi Társaság⁹ szervezőereje egy fiatal, radikális beállítottsá-

mokrácia pártjait és csoportjait vagy a vezető tőkés érdekeltségre, ipari és bankkapitalistákra támaszkodott (Jászi ezt nevezte eltorzult liberalizmusnak) vagy főként a kispolgári, az elproletarizálódás útján lehanyatló kisiparos és kiskereskedőre. (Pártkiadvány, 1918. március)

⁷ Mérei Gyula: A magyar polgári pártok programjai 1867-1918. 1971, 319-32. Továbbiakban: Mérei 1971. Jászi Oszkár: Mi a radikalizmus? 1918. március. Továbbiakban: Pártkiadvány, 1918. március

⁸ Litoán György - Szűcs László (szerk. és bev.) A szociológia első magyar műhelye. 1973, 5.

⁹ A Társadalomtudományi Társaság 1901-ben mintegy száz fővel alakult meg. Szervezetében, ha el is különült a Huszadik Század társaságától nyilvánvaló volt, hogy ugyanaz a társadalmi szükséglet hozta létre ezt az intézményt is, mint a szemlét, vezetőik „egy körhöz” tartoztak. Mucsi Ferenc: A polgári radikalizmus politikai programjának kialakulása Magyarországon 1900-1914. In Múltunk, 1998. 3-4. szám. 113. Továbbiakban: Mucsi 1998

gú szociológus csoport volt, amelynek társadalmi bázisa részben az elmagyarosodott zsidó és német eredetű polgárság soraiból, részben a magyar polgári és kisebb mértékben a nemesi származású értelmiségiek közül került ki.¹⁰ Hogy csak néhány jelentősebb ideológust említsünk, találkozhatunk a liberális Pulszky Ágost, az anarchista Batthyány Ervin, a radikális Jászi Oszkár és a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond nevével.¹¹

A pártta alakulás éve 1914, szöcsöve a radikálisokat tömörítő *Világ* című napilap volt. A párt túlnyomó részben a Társadalomtudományi Társaság neveltjeiből alakult meg.¹² Az Országos Polgári Radikális Párt programját 1914. június 6-án fogadták el, amelyben síkra szálltak az egyéni és a politikai szabadságjogok általános érvényre juttatása, a gazdasági termelés és az oktatási rendszer reformja, továbbá Magyarország gyarmati függőségének felszámolása mellett.¹³ A kor többi pártjától eltérően a radikális párt identitásának egyik alaptétele arra a sajátos függetlenségre épült, miszerint magukat sem 67-esnek, sem 48-asnak nem tekintették.¹⁴ A radikális polgári párttevékenység, és aktív politikai élet mielőtt érdemben megindult volna kitört az első világháború. Az első világháború megelőzően Budapesten és néhány nagyobb vidéki, köztük erdélyi városban került sor a párt alapszervezeteinek megalakítására.¹⁵

Az évek óta tartó háború okozta társadalmi és politikai kihívások mozgásba hozták a politikai pártokat is. Az egyik kardinális kérdés a választójog kibővítése körül zajlott. 1917. május végén az uralkodó, IV. Károly lemondatta Tiszát, és úgy viselkedett, mint aki komolyan akarja a választójogi reformot. 1917. június 6-án Károlyi Mihály elnökletével, a Szociáldemokrata Párt, a Vázsonyi-féle Demokrata Párt, a Giesswein Sándor vezette Keresztényszocialista Párt és Polgári Radikális Párt részvételével - a politikai és világnézeti különbségek fenntartásával - megalakult a Választójogi Blokk. Ez hármas célt tűzött maga elé: általános, egyenlő, titkos választójog; hódítás és hadikárpótlás nélküli béke; állandó békebiztosítás a nemzetközi intézményekkel. A Jászi-féle Radikális Párt nem kerülhetett domináns pozícióba, egyrészt a Blokk periferiáján he-

¹⁰ Mucsi 1998, 113.

¹¹ Továbbá például: a szintén radikális Szende Pál, Madzsar József és Vámbéry Rusztem, a forradalmi szindikalista Szabó Erinnel a liberális demokrata Wildner Ödön és Harrer Ferenc, a szociáldemokrata Varga Jenő, Rónai Zoltán és Bolgár Elek nevével. Rajtuk kívül ott volt még Ady Endre, Schöppflin Aladár, Pikler Gyula, Somló Bódog, Lukács György, Mannheim Károly, Ignóty és Bíró Lajos nevével is. Litván 1973, 10.

¹² Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, 2003, 98. Osiris Kiadó. A továbbiakban: Litván 2003.

¹³ Mérei 1971, 311-319.

¹⁴ Jászi Oszkár *publicisztikái*, 213-217.

¹⁵ A szerző által táblázatba rendezett pártszervezetek a *Világ* c. újság révén készült.

lyezkedett el, másrészt senki nem kívánta bevonását a kormánypolitikába. Károlyi Mihálytól Jászi Oszkár és pártja ekkor még nagyon távol állt.¹⁶

Kibontakozásuk iránya és üteme mégis attól függött, hogy mennyire tudnak összefogni a háborúellenes nemzeti erők a szociáldemokratákkal és a radikális demokratákkal. A Károlyi elnöklétével megalakult Választójogi Liga erre nézve nem nyújtott elegendő biztosítékot.¹⁷

Az Országos Polgári Radikális Párt országos párttá válik. A Károlyi-kormányban

A Radikális Párt politikai tevékenységét országos viszonylatban első sorban a *Világ* c. napilapon keresztül követhetjük nyomon. A politikai lap harcosszövege volt a radikálisoknak. Jászi Oszkár és Szende Pál több ízben e hasábon fejtették ki a polgári demokratikus irány téziseit. Napi pontossággal ismerjük a gyűlések idejét, azok helyszíneit, valamennyi helyi pártszervezet megalakulásának dátumát (I, II, III, IV, V, VI. budapesti kerületek és Hatvan, Újpest városok kivételt képeznek, többségük már 1918 előtt megalakult). Ismeretlen előttünk azonban, hogy a párt kerületi és a párthoz csatlakozó vidéki szervezetek mekkora tagsággal rendelkeztek.

A radikálisok 1918 áprilisától kezdve éles hangú politikai küzdelmet hirdettek a választójog általánossá tételéért.¹⁸ Programjukban az általános, a titkos, a községenkénti, a nőkre is kiterjedő szavazati jog bevezetéséért szálltak politikai harcba. A párt céljai elérésének érdekében vidéken is megkezd-

¹⁶ 1917 novemberében volt első bizalmas beszélgetésük Bernben, ahol a Tartós Béke Hágai Ligája nemzetközi kongresszust rendezett. A találkozást mindkét fél emlékezetesnek tartotta, ahol Jászi nemzetiségi elképzelése volt nagy hatással Károlyira, és Jászira pedig Károlyi békerendezésének a terve. Jászi svájci tartózkodása során napló feljegyzésében a következőket írta a béke fontosságáról, „Háború idején sem az osztrák nép, sem a német nem akar, nem is tud forradalmat csinálni. A várható demokratikus vívmányok majd csak a békekötés után, fokról fokra valósulhatnak meg [...] egyedül a fiatal császárságban lehet reménykedni: ő őszinte liberálisnak látszik [...] Forradalomhoz nemzeti egységre lenne szükség. Ausztria-Magyarország évszázadok óta nem egységes [...] nincs igazi kapcsolat a vezető osztályok és a nép közt.” Befejezésül „főbenjáró fontosságú az orosz forradalom győzelme Európa jövője szempontjából”. Kevéssé bízott a leninisták győzelmében, és problémának tartotta, hogy túlságosan fanatikus teoretikusai a marxizmusnak. Egy évvel később már egész más véleménye lesz az orosz eseményekről (LITVÁN 2003, 117-119).

¹⁷ Erre volt példa Jászi 1917. őszi kolozsvári meghívása, hogy tartson előadást A választójog és a nemzetiségi kérdés címmel. Jászinak aggályai voltak, hogy sokat támadott személye nem lesz megnyugtató az erdélyi közvélemény megnyugtatóására és gerjesztőleg hat a sovíniszta eszméiségre. Jászi nem jelent meg. Elment viszont Nagyváradra a következő év, 1918. májusában, mégpedig Károlyival együtt és nyilvánosan kifejtették kooperációjukat (Litván 2003, 115-120.).

¹⁸ *Világ*, 1918. IX. évf. 78. szám, április 2. 1.

te aktív pártpolitikai életét.¹⁹ Ismeretlen azonban előttünk a pártszervezés módszere, amellyel Jászi és a pártvezetés növelni igyekezett a párttagok számát.²⁰ Mindennek ellenére rekonstruálhatjuk, hogy a nagyobb városokban könnyedén megalakultak a radikálisokat tömörítő alapszervezetek. Az egyik fontos városnak számított Nagyvárad, ahol (május 28-án) a Radikális Párt is gyűlésezett.²¹ A politikai esemény minden bizonnyal a kormányzat figyelmét is felkeltette. A miniszterelnökség sajtóirodája, ugyanis „Bizalmas értesítés”-ben felkérte a szerkesztőbizottságot, hogy a 48-as és a Függetlenségi Párt által megtartott összejövetelről, valamint az ott elhangzott beszédekről szóló tudósításokat a sajtóbizottságnak előzetesen feltétlenül küldjék meg. Nagyváradon Károlyi és Jászi immár közös függetlenségi-radikális népgyűlésen pecsételte meg elvi alapokon történő összefogásukat.²²

Károlyi Mihály gróf beszédében önkritikát gyakorolva arról beszélt, hogy a 48-as pártnak eddig nem volt érzéke a függetlenségi és az önállósági eszmék iránt. A radikálisok nevében Jászi Oszkár kijelentette, hogy a nemzeti jogokért való küzdelemben ott lesznek ezentúl a függetlenségi párt támogatói mellett.²³ A *Radikalizmus és függetlenségi gondolat* című értekezésében Jászi rámutatott a két eszme belső rokonságára. Véleménye szerint a függetlenségi párt akkor döntött helyesen, amikor visszatért a liberális és a népies tradíciókhoz, amelyet immár Károlyi Mihály folytatott tovább.²⁴ Kifejtette, hogy a radikális és a függetlenségi eszme szövetsége életképesnek bizonyulhatna, ha közös csatasorban egyesítené szociális és nemzeti tartalmát.²⁵

A Radikális Párt feléledni látszott háború alatti tetszhalálából. Jászi sorra jelentette meg nagyívű értekezéseit. *Mi a radikalizmus?* című röpiratban összefoglalta a radikális párt liberális gyökereit, a radikalizmus szocializmushoz való elvi viszonyát (*a radikalizmus nem disszidens szocializmus*). Elutasította a *kommunista szocializmust* és vele szemben a *liberális szocializmust* nevezte meg követendő példának, amely a szociáldemokráciával ellentétben a dolgozó középosztály és a kisparasztság érdekeit hangsúlyozta.²⁶ A soron következő pártkongresszust 1918 októberére hívták egybe.²⁷ Mindeközben az aradi radikálisok, a károlyi-pártiak és a szociáldemokraták közös nagygyűlést tartottak Aradon.²⁸ A kongresszusra ezt követően került sor a régi

¹⁹ Világ, 1918. IX. évf. 111. szám, május 11. 1-2.

²⁰ u. o. 120. szám május 22. 1-2.

²¹ u. o. 125. szám, május 28. 1-3.

²² LITVÁN 2003, 119-120.

²³ Népszava, 1918. május 29. 3.

²⁴ Világ 1918 IX. évf. 130. szám június 2. 1-2.

²⁵ u. o. 133. szám, június 6. 3.

²⁶ LITVÁN 2003, 121.

²⁷ Világ 1918 IX. évf. 211. szám, szeptember 10. 3.

²⁸ u. o. 232. szám, október 4. 4.

képviselőházban más érdekvédelmi szervezetek képviselőivel közösen. Jászi Oszkár Magyarország jövőjét attól tette függővé, hogy képes-e megoldani a félévszázada megakadályozott földreformot, bevezetni az általános választójogot, a szabad kereskedelmet és kiérlelni egy „becsületes adópolitikát”. Benedek Marcel a nevelőmunkások Országos Szövetségének (húszezer tagot számlált) nevében méltatta a radikálisok programját, és annak hatását az oktatók körében. Kertész Miklós a magántisztviselők nevében szólalt fel.²⁹ Az októberi kongresszust követően intenzív pártszerveződésnek lehetünk tanúi. Az aradi radikálisok a kongresszust követően három nappal később megalakították hivatalosan is helyi szervezetüket.

Nyitóbeszédet dr. Visegrády József, a Radikális Párt titkára tartotta, amelyben a magyar nemzet és a nemzetiségek közötti szolidaritás mellett foglalt állást.³⁰ A *Világ* két nappal később *Radikális szervezkedés* címen adta hírül, hogy a nagyváradi Radikális Párt éves nagygyűlést tart, illetve a további soron alakultak helyi alapszervezetek: Egerben, Kassán, Sopronban, Szabadkán, Gyöngyösön, Zalaegerszegen, Debrecenben, Kolozsváron, Miskolcon, Ipolyságban és a galgócai kerületben.³¹

Október 25-én hivatalosan megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, amelynek 12 pontját Jászi Oszkár fogalmazta és Kunfi Zsigmond revidiálta.³² Jászi Oszkár az uralkodóval október 27-én találkozott, a tárgyalás témája a nemzetiségi kérdés megoldásának az ügye volt.³³ Jászi Oszkár később már József főherceggel folytatta a megbeszéléseket, ahol az általános választójog, a földreform, a szociálpolitika és a nemzetiségi egyenjogúsítás ügye került szóba. Új politikus garnitúrát javasolt és Károlyi Mihály kormányalakítására tett javaslatot. Elutasította a koncentrációt a régi pártokkal, mint mondta nem gyűlölködésből, egyszerűen a megtisztulni akaró politika miatt. Jászi arra a kérdésre, hogy a bolsevizmus mennyire van előrehaladott állapotban, úgy nyilatkozott, ha a Korona a forradalom élére állna és a radikális törvényeket békésen megvalósítanák, akkor az elkerülhető lenne. Október utolsó napjaiban a Radikális Párt helyi szervezetei Zentán, Marosvásárhelyen, Gyöngyösön és Dicsőszentmártonban alakultak meg. A *Világ* a Károlyi-párt, az MSZDP és a Polgári Radikális Párt közös nagygyűléséről adott előzetes hírt Debrecenből, amelyet november 3-ra hirdettek meg.³⁴

²⁹ *Világ* 1918. IX. évf. 241. szám, október 15. 7. Lásd az 1. mellékletben.

³⁰ Elnökké Zima Tibor szerkesztőt, társelnökké Bing Hugót, Fejér Gábort, dr. Schütz Henriket, alelnökké ifj. Ozeiler Istvánt, Eiszlinger Györgyöt, Faragó Rezsőt és Kilényi Jánost választották (*Világ* 1918. IX. évf. 244. szám, október 18. 7).

³¹ u. o. 246. szám, október 20. 1.

³² u. o. 136.

³³ *Világ* 1918. IX. évf. 252. szám, október 27. 1.

³⁴ u. o. 253. szám, október 29. 2. 4-5.

November elején alakult meg Hódmezővásárhelyen Wiks Béla bankigazgató elnöketével a helyi Radikális Párt.³⁵ Az V. kerületi és a debreceni radikálisok bejelentették, hogy újból kiépítették szervezetüket a tömeges csatlakozásokra tekintettel. Utóbbi esetében elnökké Martonffy Marcellt választották meg, és egy 30 tagú végrehajtó bizottságot alakítottak. Pécsen november 7-én alakult meg a párt helyi tagsága. Szabadkán dr. Havas Emil fáradozott a párt megalakításában, aki az értelmiséget akarta megszólítani.³⁶ Novemberben továbbá Kaposváron alakult meg a Radikális Párt helyi szervezete.

A gyűlésen mintegy hatezren vettek részt, amelyből a *Világ* tudósítója szerint kétezer fő kisbirtokos és földmunkás volt.³⁷ A *Világ* néhány nappal később az óbudai,³⁸ az érsekújvári,³⁹ a VIII. kerületi, a szilágysomlyói, a pozsonyi⁴⁰ szervezet megalakulásáról adott hírt. Az erdélyi Tordán Kemény Gábor és Dénes István elnöke alatt alakult meg a helyi radikális szervezet.⁴¹ Alakuló ülések napját jelentették be a IX. kerületből, Losoncról,⁴² hírül szolgáltak továbbá a pesti belvárosi radikális kereskedők és iparosok 23-ára meghirdetett nagygyűléséről, a XV. és XVI. kerületek radikálisainak alakuló üléseiről, a nők politikai jogaiért harcoló radikális mozgalom megszervezéséről és az orvosok rendszeressé vált egyik vitaestjéről.⁴³ Egy nappal később Jászi Oszkár a radikális írók és újságírók által rendezett fórumon tartott előadást a radikális gondolat és a szocializmus viszonyáról. Jászi egyértelműen leszögezte, hogy a radikalizmus osztályfeletti, ebből kifolyólag a paraszttársadalom megerősítése elkerülhetetlen társadalompolitikai célkitűzés. A szocializmus ezzel ellentétben osztályharcos, ahol abszolút dominanciát a munkásosztály jelenti. November végén a rákospalotaiak ezerfős gyűlésen, nagy többségük gazdaközönség volt, akik hivatalosan is csatlakoztak a párthoz. A IX. kerületi radikálisok is megalakították helyi tagságukat.⁴⁴ A fővároson kívül Miskolcon, Sopronban alakult meg a párt helyi szervezete, illetve több vidéki város (Pozsony, Marosvásárhely, Pécs, Érd, Munkács, Ungvár, Beregszász, Dés, Gombár és Nagykároly) radikális közönsége kért a központból előadó politikust a rendezvényeikre.⁴⁵ Újabb szervezetek alakultak meg

³⁵ u. o. 263. szám, november 9. 7.

³⁶ u. o. 261. szám, november 7. 4.

³⁷ u. o. 265. szám, november 12. 4.

³⁸ u. o. 267. szám, november 14. 4.

³⁹ u. o. 268. szám, november 15. 6.

⁴⁰ u. o. 269. szám, november 16. 3.

⁴¹ u. o. 273. szám, november 21. 4.

⁴² u. o. 274. szám, november 22. 5.

⁴³ *Világ*, 1918. IX. évf. 275. szám, november 23. 1-2.

⁴⁴ u. o. 276. szám, november 24. 3.

⁴⁵ u. o. 277. szám, november 26. 2.

Zentán, Nyitrán, és a radikális főiskolai hallgatók köre is megalakította a maga szervezetét.⁴⁶ Kárpátalján, Munkácson bontottak zászlót elsőként a radikálisok, elnökül Hall Gyulát nevezték meg. Munkács után Nyíregyházán és Hajdúböszörményben alakult meg a párt helyi szervezete,⁴⁷ majd a nagykárolyiak és a pécsiek is csatlakoztak a radikálisokhoz.⁴⁸ Ezt követően Szegeden tartottak alakuló ülést, amelynek elnökei Hollós József, Juhász Gyula, Móra Ferenc, Tatarek B. Béla, dr. Thiering Oszkár és Székely Gáborné lettek, ügyvezető elnök dr. Eisner Manót nevezték ki. Megalakult a párt helyi szervezete Sopronban, Kőszegen, Csorna és vidékén,⁴⁹ továbbá Sárospatakon,⁵⁰ Iglón,⁵¹ Déván,⁵² Sátoraljaújhelyen,⁵³ Székesfehérváron, Máramarosban⁵⁴ és Kisbéren.⁵⁵

Az év végére a kormány és vele együtt a radikálisok mind több támadásnak voltak kitéve, ebben a helyzetben a kormányzati pozíció instabillá vált. Jászi Oszkár már december eleje óta hangoztatta, és a következők miatt meg is írta lemondó levelét Károlyi Mihálynak (miniszterségétől ténylegesen január 11-én vált meg), ti. a törvények lassan készültek el, amelyeket a kormányzati akarat hiányára vezetett vissza, mert a hatalmi apparátus a régi maradt, és semmi jelét nem látta a népies erők szervezésének, egy új demokratikus közvélemény kialakításának.⁵⁶ Egyaránt támadások érték Jászi doktriner nemzetiségi politikáját és polgári, illetve szocialista frontjaival kapcsolatos álláspontját.⁵⁷ Az országgyűlési választások kiírásának elhúzódása még inkább gyengítette a kormányerőket. A szociáldemokrata Kunfi Zsigmond átmeneti megoldásként a koalíció fenntartását javasolta azzal a céllal, hogy abban a szociáldemokraták és a radikálisok mellett csak a Károlyival egyetértő baloldali függetlenségek vegyenek részt, ezzel kiszorítva a kormány jobb szárnyát.⁵⁸ A januári lapok már a Radikális Párt kettészakadásáról cik-

⁴⁶ u. o. 278. szám, november 27. 3.

⁴⁷ u. o. 283. szám, december 3. 2.

⁴⁸ u. o. 284. szám, december 4. 4.

⁴⁹ u. o. 285. szám, december 5. 7.

⁵⁰ u. o. 287. szám, december 7. 4-5.

⁵¹ u. o. 288. szám, december 8. 6.

⁵² u. o. 291. szám, december 12. 2.

⁵³ u. o. 292. szám, december 13. 5.

⁵⁴ Világ, 1918. IX. évf. 293. szám, december 14. 3.

⁵⁵ u. o. 297. szám, december 19. 5.

⁵⁶ LITVÁN 2003, 152.

⁵⁷ LITVÁN 2003, 155.

⁵⁸ Legfőképpen Lovász Márton vallási és közoktatási minisztert, aki a miniszterelnökség várományosa volt, ill. Batthyány Tivadart, belügyminisztert. RÁNKI GYÖRGY (szerk.): Magyarország története 8/1. Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó

keztek.⁵⁹ Jászi Oszkár a rohamosan terjedő bolsevizmussal szemben a radikális politikát látta az egyetlen kiútnak. Véleménye szerint a bolsevizmus azoknak az embereknek a kommunizmusa, akik a háború eszközeire esküdtek fel. Ezzel szemben ő az alkotó politikát hangsúlyozta, vagyis a radikalizmust, amely elég bátor szembenézni a jobb és a baloldali terrorral egyaránt.⁶⁰ 1919. január 11-én lemondott a kormány. A Radikális Párt állásfoglalása, amelyet Kernstock Károly terjesztett elő, két veszedelemre hívta fel a figyelmet, a reakcióra, amelyet egy egységes kormány kivédhet, és az anarchiára, amelyet a bolsevizmus terjeszkedése erősített fel. A Radikális Párt a tényleges hatalom birtokosának az MSZDP-ét jelölte meg.

Felhívta továbbá a figyelmet, hogy a progresszív polgárságnak még a látszatát is kerülnie kell, hogy az ő osztályöngzése sodorja bele az országot az anarchia tátongó örvényébe.⁶¹

A radikálisok február havától felvilágosító mozgalmat indítottak a forradalmi vívmányok megvédésének érdekében.⁶² A radikális szervezetek alakultak februárban Esztergomban,⁶³ Szatmárban,⁶⁴ Kiskunhalason,⁶⁵ és márciusban a magyarországi németiség körében.⁶⁶ Mindeközben a fő kérdéssé az országgyűlési választásokon való indulás dilemmája vált. A radikálisok végül úgy döntöttek, hogy a *választásokon nem állítanak jelölteteket*.⁶⁷ Egy nappal később pedig a párt végrehajtóbizottsága Jászi Oszkár elnök indítványára kimondta a párt feloszlását. Továbbá úgy foglalt állást, hogy a párttagok egyenileg, de támogassák a proletárdiktatúra kormányát.⁶⁸

Az Országos Radikális Párt összegzése

Jászi Oszkár a Radikális Párt megalakítását visszaemlékezésében pályájának legnagyobb baklövéseként értékelte, amelynek következménye csupán szocialista „mostohatestvéreik” féltékenysége lehetett. Jászi szerint nélkülük nagyobb erővel és tisztasággal lehetett volna hirdetni a radikális elveket és képviselni a legfontosabb reformokat.⁶⁹ A koalícióban elfoglalt

⁵⁹ Vámos Jenő kilépett a pártból, aki utóbb a megjelent híreket tudatosan kiszínezettnek minősítette. A párt hivatalos magyarázata az volt, hogy minden párttag szabad véleménynyilvánítással bír (Világ 1919. X. évf. 5. szám, január 5. 5.).

⁶⁰ u. o. 6. szám, január 7. 5.

⁶¹ Világ 1919. X. évf. 10. szám, január 11. 5.

⁶² u. o. 38. szám, február 13. 3.

⁶³ u. o. 51. szám, február 28. 3.

⁶⁴ u. o. 28. szám, február 1. 4.

⁶⁵ u. o. 40. szám, február 15. 2.

⁶⁶ u. o. 56. szám, március 6. 3.

⁶⁷ u. o. 68. szám, március 20. 1-2

⁶⁸ u. o. 71. szám, március 25. 5.

⁶⁹ LITVÁN 2003, 98-99.

kényelmetlen hely szerepe mellett a párt belső egységét további három jól megkülönböztethető eszmei csoport is aprózta. Az egyik irányzat a tulajdonképpen *polgári radikálisok* voltak, akik az ipar és a kereskedelem azon elemeiből kerültek ki, akik hajlandók voltak egy antifeudális politikára, főleg egy radikális földreform végrehajtására. A következő szárny a *marxista szocialisták* voltak, akik a szociáldemokrata párthoz nem csatlakozhattak, részint a társadalmi állásukból kifolyólag. Egyik legjelesebb képviselőjük Szende Pál volt. A harmadik eszmei irányzat a *szabad szocialisták* voltak, ahová Jászi magát is sorolta. Magukat szocialistáknak tartották ugyan, de a marxista ortodoxia hibáit és tévedéseit egyre inkább felismerték. Világnézetük a szociáldemokráciával szemben helyezkedett el: a föld kis- és középbirtokos jellegét hirdették, a marxista etatizmussal szemben a szabad kooperációt és decentralizációt hangsúlyozták, és az osztályharcnak dogmaként hirdetését elvetették.

Jászi arra a következtetésre jutott, hogy a belső ellentétek következtében a párt nem volt képes kifejtetni, sem megfelelő propagandát, sem komoly ellenállást, mikor a polgári érdekek a szocializmussal mind forradalmibb szövetségbe kerültek.

A párt polgári pártként, a polgári értékekért harcoló szervezetként alakult meg parlamenten kívül. Nem fejlődött tömegpárttá,⁷⁰ mint pl. a szociáldemokrata párt. Erős ideológiai központúság jellemezte a párt tagságát, de a párhűség nem volt fontos, mint a tömegpártok esetében. Merőben eltért a kor többi pártjától politikai attitűdjét illetően is, ugyanis nem közjogi kérdésekben fejtette ki programját, elhatárolódott a 67-es és 48-as pártoktól. A párt szavazóbázisaként a középosztályt célozta meg. A párt fő hírforrása a *Világ* c. napilap volt, de nem a párt hivatalos kiadványaként szerepelt. A radikális párt szociológiai háttere heterogén volt, több társadalmi rétegből támogatták. A radikális gondolatiság a városi kis- és közepes egzisztenciával, magántulajdonnal rendelkező, például kereskedők, kisiparosok, a polgárosult kisnemesi rétegek, az értelmiségiek, mint például tanárok, orvosok, szabadfoglalkozásúak. Továbbá a kis- és közepes földbirtokkal rendelkező mezővárosi gazdálkodók, és az asszimilálódott német, zsidó társadalmi rétegek körében lelt támogatásra, ahogy azt korábban már jeleztem. Választási eredményekből sem határozhatjuk meg a pontos szavazóbázist, mivel a párt nem vett részt az áprilisi tanácsválasztásokon. Egyes vidéki városok aktívan vállaltak szerepet, pl. Nagyvárad, Kolozsvár, Arad, azonban sok más helyről nem mondhatjuk el mindezt, például Mezőtúr, Dés vagy Marosvásárhely esetében.

⁷⁰ Tömegpártok jegyeit I. BAYER JÓZSEF: *A politikatudomány alapjai*. 1999, 191., KÖRÖSÉNYI ANDRÁS: *Pártok és pártrendszerek*. 1993, 75-76.

Ez a dolgozat kiindulópontul szolgálhat további kutatásokhoz. Meghatároztam, hogy hol alakultak meg a radikálisok helyi alapszervezetei, egyúttal hol jelent meg a radikális demokrata irányzat. Egy részletesebb kutatás alapján a helyi szervezetek által fennmaradt dokumentációkat, egyes radikálisokhoz kötődő közéleti személyek, politikusok életrajzi kutatását követően meghatározhatóvá válna a párt szociológiai, illetve a radikális irányzat továbbélésének szélesebb körű bemutatása. Dévavári Zoltán 2012. évi doktori értekezésében a délvidéki magyarok kisebbségi intézményesülését, és a folyamatokat meghatározó szellemi és politikai irányzatokat kutatta 1918-1923 között. Hasonló kérdést tehetünk fel az erdélyi magyar pártok megalakulását követően, miszerint milyen szellemi és politikai értékek mentén léptek az erdélyi magyarok a nemzetiségi intézményesülés útjára.

Irodalom

- BAYER JÓZSEF: *A politikatudomány alapjai*. Budapest, 1999, Napvilág Kiadó
- GYURGYÁK JÁNOS: *Lehetséges-e a liberális szocializmus? Jászi Oszkár ideológiája*. In *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Budapest, 1989, Századvég Füzetek 1., Hét Torony Könyvkiadó
- JÁSZI OSZKÁR: *Magyar Kálvária - Magyar Föltámadás*. Budapest, 1989, Magyar Hírlap Könyvek
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS: *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, 1993, ELTE-Eötvös Kiadó
- LITVÁN GYÖRGY: *Jászi Oszkár*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó
- LITVÁN GYÖRGY - SZÜCS LÁSZLÓ (szerkesztők): *A szociológia első magyar műhelye I-II*. Budapest, 1973, Gondolat Kiadó
- LITVÁN GYÖRGY és VARGA F. JÁNOS (szerkesztők): *Jászi Oszkár publicisztikái*. Válogatás, Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó
- MÉREI GYULA: *A magyar polgári pártok programjai 1867-1918*. Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó
- MÉREI GYULA, PÖLÖSKEI FERENC (szerkesztők): *Magyarországi pártprogramok 1867-1919*. Budapest, 2003, Századvég Kiadó
- RÁNKI GYÖRGY (Szerk.): *Magyarország története 8/1*. Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó
- PELLE JÁNOS: *Jászi Oszkár*. Budapest, 2001, XX. Század Intézet
- PÓK ATTILA: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása*. Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó
- WEBER, MAX: *Állam Politika Tudomány*. Budapest, 1970, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Tanulmányok, Napilapok, Kiadványok

- A radikalizmus végcélja*. Dr. Polányi Károlynak a Szegedi Radikális Párt 1918. évi december hó 1-jén tartott nagygyűlésen elmondott beszéde. Kiadta: Országos Polgári Radikális Párt
- JÁSZI OSZKÁR: *Mi a radikalizmus?* 1918. március. Budapest, VI. Andrassy út. 48. Kiadta: Országos Polgári Radikális Párt
- Mucsi Ferenc: *A polgári radikalizmus politikai programjának kialakulása Magyarországon 1900-1914*. In *Múltunk*, 1998. 3-4. szám.
- Népszava*. Budapest, 1918. május 29.
- Világ*. Budapest, IX. évfolyam, 1918. április - X. évfolyam, 1919. március.

Abstract

Norbert Falusi: Political Units of Social Radicalism: Remarks on the History of the National Civic Radical Party

The author of this study intends to give an overall picture of the political objectives of social radicalism. However, it has to be noted that the profound analysis of social radicalism as a political concept, which was strongly associated with Oszkár Jászi in Hungary, was not included in the examination.

The research was focused on the organisation of social radicals into political parties. The stages of this process could be tracked down in the articles of the *Világ* journal. Our results also showed that the historical sources rarely mention the National Civic Radical Party as a structural unit of the social radical movement. Although this party was founded in 1914, the World War I thwarted the extension of its structural network. A more active political life began in 1917 when the adherents of social radicalism founded their own associations successively throughout the pre-Trianon Hungary.

This study can also be a starting point for the examination of the effects of the social radicalism's intellectual and political trends on the multi-ethnic cities of Transylvania (e.g. Nagyvárad, Kolozsvár), and on the Hungarian parties of Transylvania which were organised on ethnic basis in the post-Trianon era.

Marjanucz László

Politikai változások az I. világháború után Közép és Délkelet-Európában

Közép Európa helye a kontinensen

Az európai kontinens közepe a Kárpát-medence és annak környéke. A Fekete-tenger és a Balti-tenger között húzható legrövidebb vonaltól nyugatra terül el az a Belső – Európa, mely történeti fejlődésében, művelődésében és társadalmában mindig erősen elkülönült a félig ázsiaiaknak számító orosz vidékektől. Földrajzi szempontból Európa tipikus tájainak érintkezési vonalában fekszik, a vízhálózat és a természetes közlekedési irányok találkozási helye, másrészt az európai tájtypusokat leginkább harmonizáló tájegyüttes. E földrajzi viszonyok hatása Közép-Európa politikai és gazdasági fejlődésében is kimutatható. Kimutatható a betelepültség mértékén, a városok és falvak megoszlásában, a nyelvek, nemzetiségek, vallások elterjedésében, a mezőgazdaság művelési módjaiban, az iparosodottság fokában stb. Mind e területen átmenetet, keveredést, egymásra hatást mutat ez a terület nyugat és kelet között. Az újabb történetírás e területre mégsem a Közép-Európa elnevezést, hanem Kelet-Közép, valamint a Délkelet-Európa nevet használja. Ennek egyik oka, hogy a német történetírás „Közép-Európa” fogalmát a német nyelvterületekkel azonosítja, holott ennek zöme nyugaton és északon terül el, jöllehet egy tekintélyes része belenyúlik a közép-európai térbe is. A másíkok a török hódoltságban keresendő, amelynek következtében a Kárpát-medence Belső – Európának a peremére került politikailag. Azóta a terület visszanyerte központi jellegét, de az elnevezések sokfélesége fönmaradt. Egy biztos: a birodalmak 1918 utáni fölbomlását lehetetlen csak a szorosan vett Közép-Európára vagy csak a Balkánra korlátozni. 1920-ig az államhatárok sokat változtak e tájakon, amelyeken 1914-ben az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország, Oroszország, Románia, Bulgária, Montenegró, Albánia, Törökország és Olaszország osztozkodott.¹

Területünk nemcsak földrajzi értelemben közepe kontinensünknek, hanem néprajzi viszonyaiban is. Európa népcsaládjai és kis nemzeteinek jó része itt adnak egymásnak találkozási pontot. Nyugatról a németekkel a germán népek nyelvterülete nyúlik ide. Jelen van délnyugaton a újlatin nyelvterület is, amelyet az olaszok képviselnek, keleti ágát pedig a románok reprezentál-

¹ Rónai András: *Közép Európa atlasza*. Balatonfüred-Budapest, 1945, (Faksimile kiadás 1993.) Szent István Társulat-Püski Kiadó, 14. (A továbbiakban Rónai 1993.)

ják. Messze benyúlik Közép-Európába a szlávok nyelvterülete. Egyik csoportjukat a nyugati kultúrkörbe tartozó lengyelek, csehek, szlovákok, horvátok és szlovének képviselik. Másik csoportjukat a keleti ortodox szlávok alkotják, amelyek Bizánc és Moszkva kultúrkörében nevelkedtek: oroszok, ukránok, bolgárok, szerbek. E nagy népcsaládok és képviselői között egy, mindegyikkel szemben idegen származású nép, a magyarság lakja Közép-Európa magterületét. Valóságos gát, bástya, az egymásnak csapó néphullámok között.² A nemzetiségi hovatartozást Közép-Európában nehéz megállapítani, mert igen erős volt a nemzetiségek keveredése, s mert igen sok nyelvben és származásban közel rokon népelemeket találunk itt. Ezért a legtöbb állam – így Magyarország is – nemzetiségi statisztikáját az anyanyelv alapján vette föl, ami a lakosok legnagyobb részénél kétségtelenül megállapítható. Közép-Európa sokféle nemzetisége, és nagyfokú keveredése a nemzetiségek ügyét a legfontosabb politikai problémává tette a 19. század második felében. Közép-Európára jellemző volt, hogy a túlnyomó többségében egyetlen nemzetiség lakta területek mellett igen nagy kiterjedésben voltak olyanok, ahol két-három vagy több nemzetiség élt egymásba keveredve úgy, hogy egyik sem számított elhanyagolható kisebbségnek (10%-). A keveredést fokozta, hogy a nemzetiségek maguk is keverték voltak vallási hovatartozás szempontjából. Az orosz-lengyel területen keveredett a római katolikus, a görög katolikus, az ortodox, helyenként a protestáns és mindenütt az izraelita. A nemzetiségi és vallási keveredés klasszikus hazája Erdély és a Bánság, ahol a nációk és vallások egy falun belül voltak jelen, esetleg elkülönült utca- és házsorral, vagy egynemzetiségű magyar, német, szerb, román falvak éltek egymás mellett rendezetlen módon. Tiszta és éles nyelvhatár alig létezett Közép-Európában. Legszélesebb vegyes zóna az orosz és lengyel területek között húzódott, de a Kárpát-medence területének is majdnem felét adták a nemzetiségi szempontból nem tiszta, nem egynemű területek.³

Ezért Közép-Európa területén nemzetiségi, nyelvi alapon megnyugtató területrendezést véghez vinni nem lehetett. Megoldást az áttelepítés sem jelentett volna, mert az nagy területen sok millió embert érintene, a legkülönbözőbb gazdasági helyzetű, népsűrűségű, eltérő foglalkozási és kulturális rétegződésű népességcsoportokra terjedne ki. Nagy távolságokra vinné az embereket eredeti lakóhelyüktől, és több állam megegyezése kellene a lebonyolításához. A kisebbségi problémák határmódosítások nélküli megoldására fölvetették 1930-1940 között Közép-Európában is az áttelepítések gondolatát. De ez nem volt megoldható, mert a különböző országokban élő nemzetiségek nem egymással egyenlő vagy arányos tömeget képviseltek. Pl. Ma-

² RÁCZ ISTVÁN: *A török világ hagyatéka Magyarországon*. Debrecen, 1994, 146.

³ BULLA BÉLA - MENDÖL TIBOR: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest 1999. 76.

gyarország és a kisantant államai között a nemzetiségeket az alábbi módon osztották meg 1920-ban: Magyarországon maradt 27 854 román, de Romániához csatoltak 1 663 576 magyart, itt hagytak 164 610 szlovákot, de Csehszlovákiához került 1 066 577 magyar, s végül nálunk maradt 68 224 szerb, de Jugoszláviának juttattak 565 242 magyart.⁴

Békediktátumok és területi átrendeződés

A központi hatalmak összeomlása és az utána megkötött egyezmények eredménye a határok jelentős megváltozása, s egy sor új állam keletkezése volt. A győztesek békediktátuma a következő elveken alapult. Első a háborús felelősség kérdése volt.

A győztesek megállapították, hogy a háborús felelősség a veszteseket terheli. Ez a sommás ítélet azonban nem felelt meg a valóságnak és a tárgyilagosságot szempontjainak. Ez a fölfogás teljesen hatalmi logikájú: a történelmet a győztesek írják. Valójában a háború kitörése sokféle ok bonyolult szövevényében magyarázható: a nagyszerb eszme erőszakos imperializmussal, a Monarchia belső gyengeségével, Oroszország régi, a pánszlávizmussal összekötött expanziós céljaival, Franciaország 1870 óta veszített pozíciójával, s a háború korrigálást kínáló lehetőségével, Anglia aggodalmával Németország kontinentális hegemon, s megerősödött tengeri hatalma miatt, s Németország félelmével, hogy a krízisben teljesen izoláltan marad. Ezek együttesen fékeztek a békés kibontakozás lehetőségét, mely a késői próbálkozások, s a technikailag egymást feltételező mozgósítások gyorsasága miatt hatástalan maradt.⁵

A büntető békét mégis azzal igazolták, hogy az állam egymaga felelős a háborúért és következményeiért (a „háborús bűnösség” záradéka). Ez mindegyik vesztest sújtotta, de nem egyformán. Legfontosabb a Németországgal kötött béke, melynek aláírását ultimátumszerűen követelték a szövetségesek (1919. június 28., Versailles). Németország elveszítette Elzász-Lotaringiát, Posent (Poznant), Nyugat-Poroszországot, a Memel-vidéket. Danzig szabad város lett. Le kellett mondania külföldi jogairól és összes gyarmatáról, valamint jóvá tételt kellett fizetnie.

Ausztria legnagyobb vesztesége (1919. szeptember 10., Saint Germain) Dél Tirol átadása Olaszországnak, de le kellett mondania Isztriáról, Dalmáciáról (az új délszláv állam javára), Triesztről (Olaszország javára). Bulgária 1919. november 27-én írta alá a békeszerződést Neuillyben, ebben elveszítette Dél-Dobrudzsát, Románia javára. Sorrendben most jön a Magyarországgal kötött béke (Trianon, 1920. június 4.), őt tekintve a dunai Monarchia másik

⁴ ROMSICS IGNÁC: *A trianoni Békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 230.

⁵ GRAML, HERMANN: *Europa zwischen den Kriegen*. Dtv München, 1982, 49.

utódjának, azaz háborús bűnösnek, s ezért keményen megbüntették, területét lényegében földarabolták. Utoljára maradt a török-békeszerződés (1920. augusztus 10., Sévres), mely a tengersizorsókat nemzetközivé tette, jelentős török területeket Görögországhoz csatolt, ázsiai birodalmát a Nyugat kezére juttatta, s Örményországot függetlenítette.⁶

A háború utáni rendezésre hatott, hogy a Nyugat konszolidálni akarta a polgári rendet is: megmenteni a világot a bolsevizmustól és újrászerveletelni Európát. Ez a két törekvés egybeesett, mivel a forradalmi Oroszország leg-hatásosabb elintézési módjának az antikommunista államok általi karanténba (cordon sanitaire) zárása tűnt. Mivel ezeknek az államoknak a területét főképp a volt orosz birodalomból hasították ki, garantálva volt a Moszkva iránti ellenségességük. Északról Dél felé haladva, ezek a következő államok voltak: Finnország autonóm terület, melynek Lenin engedélyezte a kiválást, három kis balti köztársaság, ezeknek nem volt történelmi előzménye, a 120 év után függetlenné vált Lengyelország és egy elképesztően megnövekedett Románia, amely a kétszeresére dagadt a Magyar Királyságtól elszakított területek és volt orosz Besszarábiának annektálásával.⁷

Európa térképét újra kellett rajzolni, hogy Németország meggyengüljön, s hogy a titkos szerződésekben vállalt antant kötelezettségeket Romániával, Szerbiával és a csehekkel szemben teljesítsék. Be akarták tölteni azokat a nagy üres helyeket Európában és a Közel Keleten, melyek az Orosz, Habsburg, és a Török Birodalom összeomlásával keletkeztek. Az utódlásra leginkább a különböző nacionalista mozgalmak tartottak igényt, melyeket a győztes hatalmak azért bátorítottak, mert katonai bevonásukkal a háború gyorsabb és sikeresebb befejezését várták, kellőképpen antibolsevikok, és németellenesek voltak. A térkép újrajrészolásának kitűzött alapelve az etnikai-nyelvi nemzeti államok létrehozásának szándéka volt. Hittek ugyanis a nemzetek önrendelkezési jogában. Wilson ragaszkodott leginkább ezen elvhez. Sajnos annál könnyebben hihetett benne, mert elég messziről szemlélte azoknak a területeknek az etnikai-nyelvi realitását, melyet tiszta nemzetállamokra akart fölosztani. A kísérlet katasztrófához vezetett, ahogy a ma Európájában is látható: a kontinenst megtépázó nemzeti konfliktusok ugyanazok, amelyeket a Versailles alapozott meg. (jugoszláv polgárháború, Szlovákia kiválása). Az USA Kongresszusa pl. megtagadta annak a békeegyezményeknek az aláírását (köztük a trianonit), amelyet az amerikai elnök írt, vagy íratott.⁸

⁶ Herczegh Géza: *A diplomáciai kapcsolatok története I. rész 1914-1933.* Budapest, 1972, 72-73.

⁷ Diószegi István: *Nemzetközi Kapcsolatok története 1919-1939.* Budapest, 1988, 18.

⁸ Graml, Hermann: *Europa zwischen den Kriegen.* Dto München, 1982, 27. (A továbbiakban Graml 1982.)

Eredetileg a győztesek olyan béke megállapodásokat akartak kötni, melyek lehetetlenné tették volna egy újabb pusztító háború kitörését, mert hatásait mindnyájan nyögték. Ám épp ebből a szempontból leglátványosabb a kudarca.

A versailles-i béke valójában diktátum volt a vesztesek számára, amely súlyos következményekkel járt, különösen a területfoglalásos béke szankcionálása.

Közép- és Délkelet-Európa területi átrendezése

A 19. század elején, a modern nacionalizmus megjelenésekor Közép- és Délkelet-Európa 24 nagy népcsoportja három soknemzetiségű birodalom és a Porosz Királyság alattvalója volt. Az Oszmán Birodalom területén, annak gyengesége és a nagyhatalmak aktív beavatkozásának köszönhetően a 18-20. század folyamán hat nemzeti állam alakult ki: Szerbia, Görögország, Románia, Bulgária, Albánia és Montenegro. Amire a Balkánon több évszázadra volt szükség, Közép-Európában az I. világháború után néhány hónap leforgása alatt ment végbe. Az Orosz Birodalom nyugati tartományából és az Osztrák-Magyar Monarchia helyén hét új nemzetállam jött létre: Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia Ausztria és Magyarország. Románia jelentősen megnövelte addigi államterületét, Görögország kisebb mértékben, míg Szerbia, Montenegro és a Monarchia délszláv területeinek egyesülésével új állam jött létre, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia nyugat-európai mércével mérve is tekintélyes nagyságú (140-388 ezer négyzetkilométer közötti) és lélekszámú (13-27 millió közötti) országokká váltak. Görögország, Bulgária, Magyarország és Ausztria a térségben még közepes méretű, de a világban már csak kis országnak számítottak. Területük 86 és 130 ezer négyzetkilométer, lakosságuk pedig 5-8 millió között váltakozott. Az új államok harmadik csoportja: Litvánia, Lettország, Észtország és Albánia átlagosan 50 ezer négyzetkilométernyi területükkel és egy-két milliós lakosságukkal a törpeállamokhoz tartozott.⁹

A szövetségesek Keleten elfogadták azokat a határokat, amelyeket Németország kényszerített a forradalmi Oroszországra.

Ausztria és Magyarország tiszta német és magyar részekre zsugorodott, Szerbia új nagy Jugoszláviává nőtt, a korábban osztrák Szlovéniával és a magyar Délvidékkel, s a korábban magyar Horvátországgal, és a független Montenegróval. Az új Csehszlovákiát úgy teremtették meg, hogy a korábbi Monarchia ipari centrumát, Csehországot összekapcsolták a falusias szlovák

⁹ ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998, 193. (A továbbiakban Romsics 1998.)*

és rutén területekkel, a magyar Felvidékkel, melyek korábban Magyarországhoz tartoztak. Románia soknemzetiségű konglomerátummá terebélyesedett. Sem történelmi precedens, sem logika nem támasztotta alá a jugoszláv és csehszlovák állam kombinációját. Annak a nacionalista ideológiának voltak megtestesülései, mely hitt a közös etnicitás erejében és abban, hogy a túlságosan kicsiny nemzetállamok nem kívánatosak. Minden délszláv egy államba tartozott, minden nyugati szláv is közös államba került. De ezek politikai kényszerházasságok voltak, amelyek nem bizonyultak tartósnak. Ráadásul az utódállamokban még nagyobb volt a nemzetiségek aránya, mint a földarabolt Magyarországon korábban.¹⁰

Az új államhatárok

Az első világháború után Közép-Európában erőteljes politikai átrendeződést hajtottak végre. Az új államterületek kijelölésének vezérlő gondolata a nemzetiségi elv volt, de keresztülvitele nem sikerült. Ennek a jelszónak az értelmében osztották föl az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság vegyes lakosságú területét, s alakítottak a két ország helyén hat „nemzeti” államot. Ebből súlyos konfliktusok fakadtak, amelyeket csak tetézett az új politikai határok és a gazdasági érdekek ellentétbe kerülése. A területi átalakítás azonban nemcsak a népi, földrajzi és gazdasági viszonyokra nem volt tekintettel, de nem törődött a történelmi viszonyok ismeretével sem. Pedig azokban tükröződtek a földrajzi erők mellett, a számoktól és mennyiségektől sokszor független szellemi és anyagi energiák.¹¹

A Kárpát-medence területe, amely a magyar honfoglalás óta – ezer éve – egyetlen ország politikai szervezetébe tartozott, 1920-ban öt részre szakadt. A központi területtől elcsatolt részei egyikéből sem lett önálló állam: a Kárpát-medencén túli területekhez csatolták őket. Ezek az államok mind jelentős területekhez jutottak Magyarország történelmi testéből. A határok megváltoztatásánál a nemzetiségi elvet nemhogy nem érvényesítették, de durván megsértették, mert tiszta egynemű lakosságú területeket csatoltak idegen államokhoz, olyan esetekben is, mikor e területek nem különálló nyelvszigeteket jelentettek, hanem szerves részét más, összetartozó nemzetiségi tömbnek. Kirívó példa a nemzetiségi elv elleni határmegvonásnak a szudétánémet területek és a színmagyar Csallóköz Csehszlovákiához csatolása, a magyar Nagyalföld keleti és déli része Romániának illetve Jugoszláviának juttatása. Ezzel jelentős magyar lakosságot is csatoltak az új államokhoz, így mind az ő sorsuk alakulása, mind az új államok fejlődése bizonyos tekintetben a magyar történelem folytatását jelentette. A trianoni béke drasz-

¹⁰ ROMSICS IGNÁC: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 231.

¹¹ RÓNAI 1993. 40.

tikus változtatásokat hozott létre Európa közepén. Ennek következtében az újonnan szervezett államok és a megmaradt anyaország között sok kapcsolat szakadt meg, és sok új szövődött. Emiatt ezek az államok sokkal nagyobb mértékben voltak érdekelve egymás ügyeiben, mint a régen kialakult békés határok közt élő országok.¹² Magyarországnak 1920 után minden határa új volt, de ezek történelmi múlt nélküli határok voltak. A természetes medence terület ezer éven át egységes államterületet alkotott: a magyar állam területét. A Kárpátok vonalán, az Alpok lábainál és a nyugat-balkáni hegyvidék északi peremén futó magyar államhatár Európa egyik legtartósabb politikai választóvonalának bizonyult. Az 1920 utáni határok mesterséges választóvonalak, amelyek a természetes határokat szinte kerülik. A magyar-csehszlovák határ a Morva-medencétől a Tisza forrásvidékéig több mint 1000 km hosszúságban rengeteg utat, vasutat, folyót vág át, sűrű népességű és egymással szoros gazdasági érdekszálakkal egybefűzött vidékeket metsz ketté. Emellett úgyszólván sehol sem követi az etnikai határokat. Románia határa nyugat felé átlépte a Kárpátok hatalmas bástyafalát, sőt Erdély nyugati hegyvidékét is, és a Magyar Alföldön futott a Tisza forrásvidékétől le a Duna Vaskapu szorosáig. Ez a határ ugyanolyan rossz, mint Csehszlovákia déli határa. Jugoszlávia északi határa volt mesterséges, a Dráva-Duna torkolati vidék elmetzése és a Magyar Alföldön vezetett határszakasz tarthatatlan volt. A közlekedést erősen bénította és a nagyobb gazdasági és népességi góccok életműködését gátolta ez a határvezetés.¹³

A nagyhatalmak Magyarországot Lengyelország első fölosztásának analógiájára darabolták szét: a határokat úgy szabták meg, hogy az ország természetes védelmi vonalak nélkül maradjon. Emellett elvesztette erdeinek negyötödét, legjobb termőföldjeit, szinte összes bányáit.

Politikai következmények

Az 1919-i területrendezés nem oldotta meg a nemzetiségi problémát, inkább elmérgesítette azt. Európa 40 millió kisebbségi sorsban élő lakójának nagy része Közép-Európa területén élt.

A térség 12 állama közül kettő, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Csehszlovákia olyan volt kicsiben, mint a Monarchia nagyban. A délszláv állam tucatnyi nemzeti csoportjai közül a szerbeké csak 40%, a horvátoké 23, a szlovéneké 8, a bosnyákoké 6 és a macedónoké 5% volt. Ám a királyságban élt még több mint fél millió magyar, ugyanannyi német, s mellettük olaszok, románok és más szláv népek még. A békekonferencia nemcsak Szlovéniát és Horvátországot ajándékozta Szerbiának, hanem Dél-Magyarország és a Bán-

¹² GALÁNTAI JÓZSEF: *A Habsburg Monarchia alkonya*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1985, 221.

¹³ RÓNAI 1993, 86.

ság jelentékeny részét is, magyar és német többségű lakosságával együtt. Jugoszlávia 143 000 négyzetkilométert kapott Magyarországból, ezzel 249 000 négyzetkilométerre nőtt területe. Az ötmillió Csehország a békekonferencia határozatai értelmében 9 millió egyéb nemzetiséget kapott. A győztesek lényegében helyreállították az Osztrák-Magyar Monarchiát, csak sokkal időtlenebb formában. Csehszlovákia területi nyeresége a Monarchiából 140 000 négyzetkilométer, az új államban a csehek aránya csak 51%-ra rúgott, s a szlovákoké is csak 15% körüli volt. (A magyarok aránya 1910-ben 54,6%!) A 34%-t kitevő kisebbségi csoportok közül legjelentősebb a 3,3 millió német volt, akik majdnem feleannyit számláltak, mint a csehek és majdnem kétszer annyian voltak, mint a szlovákok. Csehszlovákiához került közel 1 millió magyar és félmillió rutén kisebbség. Lengyelország és Románia sem tekinthető tiszta nemzetállamnak, előbbinek 31, utóbbinak 28%-os kisebbsége volt a háború után. Románia 113 200 négyzetkilométert vett el Magyarországtól, így az 1910-i 137 903 négyzetkilométernyi eredeti román terület 295 000 négyzetkilométerre nőtt. Háború előtti 7 771 000 fős lakossága pedig 1930-ban 17,5 millióra emelkedett.¹⁴

16 és 26% közötti nemzeti kisebbség élt további négy új államban: Lettországbán (26%), Litvániában (20%), Bulgáriában (16%), és Észtországban (12%). Nemzetállamnak, ahol a kisebbségek aránya nem ment 10%- fölé, csak Ausztria (5%), Görögország (7%), Albánia (8%), és Magyarország (10%) tekinthető.

A számok alapján megállapítható, hogy Közép- és Délkelet Európa 24 népcsoportja közül 7 saját nemzeti állammal rendelkezett, a románok, lettek és lengyelek, bár országukban abszolút többségben voltak, jelentős kisebbségeik miatt mégsem alkottak nemzetállamot, míg a három délszláv nép, a csehek és szlovákok többnemzetiségű államot hoztak létre. A térség 109 millió lakosából 26 millió, az összlakosság egynegyede a kisebbségek közé tartozott. A régió legnagyobb nemzeti kisebbsége a német volt. Oroszországot és Észak-Olaszországot nem számítva számuk elérte a 6,5 milliót. Történeti helyzetük alapján három nagy kategóriába sorolhatók. Egyik típusba tartoztak a Német Birodalom határai mentén élők (Csehország, Lengyelország), a másikba a magyarországiak, romániaiak és jugoszláviaiak, harmadikba a baltikumi németek. Számra a pomerániai, poznani, sziléziai és csehországi némettség volt a legjelentősebb (kb.: 4 millió), amely ősalakosként élt új államában, viszonylag nagy tömbben, de másodosztályú állampolgároknak számítottak.¹⁵

¹⁴ Magyarország néprajzi térképe. Tervezte: DR. KOGUTOWICZ KÁROLY, SZTE BTK Történeti Intézet, Térképtár Leltári szám: 40.

¹⁵ ROMSICS, 1998, 197.

Ezt igen nehéz volt elfogadni, és sokan nem is fogadták el, ezért a lengyel, illetve a cseh állam iránti lojalitásuk minimális volt. Más volt a helyzet a Duna menti németiséggel, mely maga is szakaszos betelepülés eredményeként alakult ki, a helyi lakossággal keverten éltek, államnemzeti törekvéseket nem tápláltak, ezért az impériumváltáshoz is problémamentesebben viszonyultak.¹⁶

A negyedmilliós balti németiség helyzete speciálisan alakult. Az új helyzet nekik is pozícióvesztést hozott, de új államuk nemzeti elitje nem ellenük, hanem Észt- és Lettországból az oroszok, Litvániában a lengyelek ellen irányult. Az itteni németek meg tudták őrizni hatalmuk egy részét, mert az 1930-as évekig együttműködtek az uralkodó nemzetekkel.

A hivatalos statisztikák szerint 5,6 millió főre rúgott az ukrán kisebbség, amelyből 5-600 ezer élt Romániában, közel 600 ezer Csehszlovákiában, s több mint 4 millió Lengyelországban. A lengyelországi ukránok közel kétharmada Kelet-Galíciát népesítette be, s a görögkatolikus hitet követte. 1918 előtt az Osztrák-Magyar Monarchia alattvalói voltak. A „határvidéki” ukránok (kb.: 2 millió fő) viszont a görögkeleti egyházhoz tartoztak, s 1920-ig az Orosz Birodalomban éltek. A romániai ukránok részben Észak-Bukovinában, részben Besszarábiában éltek, s mindkét csoportot szinte kizárólag parasztok alkották, akiknek többsége még mindig írástudatlan volt. A bukovinaiak, akik a kelet-galíciaiakhoz hasonlóan az Osztrák-Magyar Monarchia civilizált légköréhez szoktak, gazdasági, kulturális és politikai értelemben egyaránt hanyatlásként élték meg a változást. A csehszlovákiai ukránok társadalmi és kulturális szempontból a galíciaiakkal mutattak rokonságot, komolyan vették a békeszerződést, és várták Masaryk és Benes autonómiára vonatkozó ígéretének a teljesítését.¹⁷

A harmadik nagy nemzetiségi csoport a magyar volt. Számuk a monarchia utódállamainak statisztikái szerint megközelítette a 3 milliót, a magyar becslések szerint pedig néhány százezer fővel fölül is múlta azt. A magyarok fele közvetlenül az új határok mentén élt, míg másik fele Romániához került történeti Erdélyben részben szétszórva, részben pedig 600-ezres összefüggő tömböt alkotva a Székelyföldön, a régi Magyarország legkeletibb szegletében. Mint volt uralkodó nép a magyarság a lengyelországi és csehszlovákiai németiséghez hasonlóan teljes katasztrófaaként, elfogadhatatlan igazságtalanságként élte meg a Párizsban előírt határváltoztatásokat.¹⁸

¹⁶ RÓNAI 1993, 114.

¹⁷ ROMSICS 1998, 198.

¹⁸ BALLA ANTAL: *A legújabb kor története*. Budapest, 1932, 277.

A lengyel kisebbség nagyobb csoportja (900 ezer fő) Németországhoz, kisebbik része (300 ezer) Oroszországhoz került. Összefüggő határ menti tömböt a lengyelség csak Felső Sziléziában (Opeln), és Kelet-Poroszország déli szegélyén alkotott. Ezeknek az övezeteknek Németországhoz kerülését népszavazások legitimálták, egyebütt diaszpórában élt ukrán, orosz, belorusz és német lakosság közé ékelődve. A 750 ezer főt kitevő orosz kisebbség a balti országokban, Lengyelországban és Romániában volt szétszóródva, tömböt sehol nem alkotott. A 600 ezres macedón és csaknem félmillió albán népesség Skopjetől délre, illetve északnyugatra összefüggő tömbben élt, az albán ráadásul közvetlenül Albánia határához tapadva. Koncentráldott a Romániához került 400 ezres bolgár kisebbség is Dél-Dobrudzsában.¹⁹

Kisebbségvédelem

Tekintettel az új államokon belüli kisebbségek magas arányára, és az ebből származó – előreláthatóan súlyos államközi és államokon belüli – konfliktusokra a győztes nagyhatalmak nagy súlyt helyeztek a térség országai által elfogadott és nemzetközileg is szavatolt kisebbségvédelemre. Woodrow Wilson: „Semmi sem rejt olyan veszélyeket a világ békéjére nézve, mint a bánásmód, melyet bizonyos körülmények között a kisebbségekkel szemben alkalmazhatnak”. Jugoszlávia, Románia és különösen Lengyelország azonban hevesen elleneztek Wilson eszméinek a megvalósítását.²⁰

Paderewski lengyel miniszterelnök pl. kifejezésre juttatta: egy szuverén államtól nem lehet megtagadni a jogot, hogy a nemzeti állam eszményét kövesse, s ennek érdekében a nemzetiségek akkulturációját és asszimilációját előmozdító intézkedéseket foganatosítsa. De a többi érintett állam is a szuverenitás megalázó megsértéseként fogta föl a kisebbségvédelmet. Egyedül Csehszlovákia helyeselte az eszmét, egész odáig menve, hogy a köztársaságot egyfajta Svájccá kívánják formálni.

A békekonferenciák végső álláspontja a kisebbségi jogok két nagy körét különböztette meg: 1/ az általános szabadságjogokat, melyeket a nyelvi, vallási stb. kisebbséghez tartozó állampolgároknak meg kellett adni bármiféle megkülönböztetés nélkül (negatív egyenlőség), 2/ speciális jogokat, amelyek a kisebbségek tagjaként illették meg az állampolgárok egy részét (pozitív egyenlőség). Utóbbiak lényegében a szabad nyelvhasználatra, az anyanyelvi oktatásra, valamint a nemzeti jellegű kulturális tevékenység lehetőségeinek biztosítására vonatkoztak. A szabályozás lényeges eleme volt – a közvagyonból és adókból való arányos részesedés mellett – a szülőföldről

¹⁹ ROMSICS 1998, 202.

²⁰ GRAML 1982, 24.

való eltávolíthatatlanság elvének kimondása.²¹ Ez a rendszer azonban nem tisztázta egyértelműen, hogy az említett jogok a kisebbségi csoportokat, mint közösségeket illetik-e meg, vagy csak a kisebbség tagjait, individuumként. A nyugati hatalmak saját államfejlődésük és liberalizmusuk hagyományait alapul véve lehetőség szerint kerültek a kollektív jogokra való konkrét és egyértelmű utalást. A kisebbségvédelmet a kisebbséghez tartozó állampolgárok általános és speciális jogaként fogták föl. Egyes esetekben a kisebbségeknek, mint kollektívumoknak a csoportjogát is kodifikálták: Csehszlovákiával kötött szerződés a ruténeknek, a Romániával kötött pedig az erdélyi székely és szász közületeknek biztosított széleskörű vallási és kulturális autonómiát.

A kisebbségvédelmet eredetileg Wilson a népszövetségre bízta volna, de végül a kisebbségi jogokat többoldalú kötelezettségvállalás formájában rögzítik. A vesztes államok (Ausztria, Magyarország, Bulgária, Törökország) esetében ezen előírásokat a békeszerződésbe foglalták, míg a győzteseknek külön szerződések írták elő.

Az utódállamok legkonzervatívabb erői is előszeretettel hivatkoztak – s hivatkoznak ma is – arra a liberális felfogásra, amely nem ismerte el a különböző alapon létrejött autonómiák kollektív politikai jogát az államon belül. A kollektív jogok hordozójaként csak az államot ismerte el, míg a különféle közösség típusok kulturális önrendelkezését nem.

Kisebbségi lét a valóságban

Az 1919-1924 közötti határrendeződések óriási tömegeket helyeztek idegen uralom alá. Jogaikat látszólag biztosították a szerződések kisebbségvédelmi passzusai, de a gyakorlatban ez nem érvényesült.

A legdemokratikusabb alkotmánnyal Csehszlovákia rendelkezett. Fölépítése centralisztikus és nem föderalista, az állami és nemzeti életnek minden ágát (adminisztráció, gazdaság, kultúrpolitika) Prágába központosították. A régi tartományok, illetve a közigazgatási egységek helyébe, így nem a nyelvi határokhoz igazodó különböző szintű autonómiák léptek, hanem 26, minimális önkormányzattal fölruházott, Prágából irányított adminisztratív körzet. Az 1918. májusi pittsburghi szerződés értelmében a szlovákoknak saját országgyűléssel és a belügyeik intézésére hivatott kormánnyal kellett volna rendelkezniük. Prága arra hivatkozva, hogy a szlovákok az önállósághoz nem rendelkeznek kellő képzett értelmiséggel, fölvállalta ezen ígéretének be nem tartását. A csehek a szlovák körzeteket sok szempontból gyarmatként kezelték, gazdasági fejlesztésükkel nem törődtek, fel-

²¹ ROMSICS 1998, 204.

sőbbrendűségi tudatuk koloniális viselkedés módhoz vezetett, ami sértette a szlovákokat. A németiség és a magyarság többsége interregnumként fogta föl az adott helyzetet: előbbiek Németországhoz vagy az Ausztriához csatlakozásban, utóbbiak pedig a Magyarországhoz való visszatérésben bíztak. A magyarok illojalítását fokozta, hogy a magyar közép- és nagybirtokok rovására végrehajtott földreform előnyeiből a magyar parasztok nem részesültek.²²

A demokratikus és liberális Csehszlovákia nemzetiségpolitikai intézkedései nem különböztek az autoriterebb Románia idevágó lépéseitől. A nemzetiségi jogokat ugyanis nem aszerint mérték, hogy az ország kormánya liberalis-demokrata vagy konzervatív-autokrata, hanem a nemzetállami ideál mihamarabbi elérésének szempontjából.

A nemzetiségi harc pedig itt a háború után nem nyelvi kérdést vagy kulturális, esetleg politikai vetélkedést jelentett (mint régen a Monarchiában) hanem komoly élethalálharcot, amelyben a kisebbséghez tartozás a földvagyonból való kiforgatást, állás- és munkahelyvesztést, személyes bántalmakat, esetleg az otthonból kiűzetést jelentette. Az első világháború után széles körű birtokreformokat hajtottak végre az új és erősen megnagyobbodott államokban, amelyek a régi birtokos osztályok alól nemzeti célból igyekeztek a földet kihúzni. A régi földbirtokosok közül igen sokan kerültek kisebbségi sorsba, 15 millió hektár föld cserélt gazdát Közép-Európában az 1918 után végrehajtott földreformok során. Csehszlovákiában a tulajdonosaiktól elvett birtokok terjedelme 29%-át, Romániában 20%-át tette ki az ország egész területének. Általában kisajátítás alá estek a 200-300 ha-t meghaladó birtokok, de igen sokféle kivételt engedtek meg a kisebb földbirtokok irányába. A kivételek úgyszólván mindig politikai célokat szolgáltak: a cseh, román, jugoszláv agrárreformoknak túlnyomó részben magyar gazdák lettek az áldozatai. A magyarság nemzeti vagyonának igen tekintélyes részét vesztette el ily módon. A végrehajtott birtokreformok juttatottjai túlnyomó többségben csehek, szlovákok, románok és szerbek lettek. Az 1920-as évek elején bevezetett agrárreform segítségével számolták fel a balti német földesúri osztály gazdasági hatalmát is.²³

²² HALÁSZ MIKLÓS: *Csehszlovákia. Századunk Kiadása*, 1938, 96-97.

²³ RÓNAI 1993, 122.

Epilógus

A győztes hatalmak fenn akarták tartani a kelet-európai területrendezést, s gátat vetni a szerződések felülvizsgálatát követelő szándékoknak (Magyarország). Franciaország szövetségben állt Lengyelországgal, s ő volt a kisantant fő támasza, ami kulcsszerepet biztosított neki az európai ügyekben. A két kívülálló, Németország (amely cselekvési szabadságát csak 1934 után szerezte vissza), és a Szovjetunió viszonylagos elszigeteltségben élt.

A területi záradékon kívül az 1930-as évekre semmi nem maradt a versailles-i békéből, az európai nagyhatalmak konzorciuma összeomlott. Már a háború a nemzetközi megegyezések szokásos és ésszerű folyamatát titkos diplomáciává züllesztette a közvélemény szemében. A népeknek a 30-as években is ez volt a véleményük a nemzetközi ügyekről, amit a szövetségesek első világháború alatti titkos megegyezései váltottak ki. Ekkor osztották fel a háború utáni Európát úgy, hogy a felosztott területek lakosságának kívánságait, érdekeit a legkevésbé sem vették figyelembe. Ezért a versailles-i egyezményen nem alapulhatott stabil béke. Kezdetől fogva halálra volt ítélve és egy újabb háborút biztosra lehetett venni. Már az USA sem írta alá, s mivel az új világnak már nem Európa volt a központja, sorsa sem dőlhetett el Európában, vagyis az egyezmény nem ért semmit. A béke minimális esélyét is megtorpedózta, hogy a győztesek mereven ellenálltak a vesztesek újraintegrálódásának. Németország teljes elnyomása és a Szovjetunió teljes jogfosztottsága nem volt sokáig tartható, de a valósághoz csak lassan és vonakodva tudtak a nagyhatalmak igazodni. Franciaországnak pl. arról a reményről kellett lemondania, hogy Németország gyenge és tehetetlen maradjon. A győztesek azt szerették volna, ha Szovjetunió nem is létezne, de létezett.

Az 1919-es békeszerződések legalább annyi nehézséget idéztek elő, mint amennyit meg akartak oldani. Néhányat a Népszövetség felügyelete alatt tartott népszavazással, más területi kérdéseket (Teschen, Fiume, Vilna) egyoldalúan oldottak meg. Egyes nemzetiségektől, ahogy megszerezték függetlenségüket vagy önállóságukat, erőszakkal elvették tőlük (Belorusszia, Ukrajna, kaukázusi köztársaságok, Katalónia, a Baszk Köztársaság). Az európai együttműködés csak kisebb kérdéseket tudott megoldani: Aland szigetek (Svédország és Finnország között) Kelet Karélia, Dardanellák.²⁴

Magyar és európai szempontból jelentős változást hozott az 1938-1945 közötti területrevízió. Komoly nemzeti korrekciója mellett azonban azzal a tanulssággal is szolgált, hogy nem mindenütt lehet a határok tologatásával az etnikai szállásterületek és a területigazgatási egység összhangját

²⁴ SCHMID, HEINZ DIETER: *Die Welt im zwanzigsten Jahrhundert*. Frankfurt am Main, 1975, 18.

megteremteni, mivel ezek a társadalmak egyéni szinten voltak keverték. Erre a problémára akartak választ adni az 1945-1947 közötti kitelepítéssel és lakosságcserével. Lényege: a kisebbségben élő nemzeteket akarták kollektíve áttelepíteni a többségi nemzetek lakóhelyére. Durva adminisztratív beavatkozás volt ez az emberek életébe, nem vették figyelembe, hogy a helyi kötődés, a szülőföld szeretete erősebb kapocs, mint az államhoz tartozás tudata.

A volt dunai monarchia térségéről történelmi távlatból elmondható, hogy a régi államkeretek között élő népek együttélésének megoldása nem volt szociológiai vagy történeti képtelenség, míg az első világháború utáni békekötések a kis népek által lakott közép-európai régió integrációs folyamatát nem segítették elő.

Irodalom

- BALLA ANTAL: *A legújabb kor története*. Budapest, 1932.
- BULLA BÉLA - MENDÖL TIBOR: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest 1999.
- DIÓSZEGI ISTVÁN: *Nemzetközi Kapcsolatok története 1919-1939*. Budapest, 1988.
- GALÁNTAI JÓZSEF: *A Habsburg Monarchia alkonya*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1985.
- GRAML, HERMANN: *Europa zwischen den Kriegen*. Dtv München, 1982.
- HALÁSZ MIKLÓS: *Csehszlovákia*. Századunk Kiadása, 1938.
- HERCZEGH GÉZA: *A diplomáciai kapcsolatok története I. rész 1914-1933*. Budapest, 1972.
- Magyarország néprajzi térképe*. Tervezte: Dr. Kogutowicz Károly, SZTE BTK Történeti Intézet, Térképtár Leltári szám: 40.
- RÁCZ ISTVÁN: *A török világ hagyatéka Magyarországon*. Debrecen, 1994.
- ROMSICS IGNÁC: *A trianoni Békészerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
- RÓNAI ANDRÁS: *Közép Európa atlasza*. Balatonfüred-Budapest, 1945, (Fakszimile kiadás 1993.) Szent István Társulat-Püski Kiadó.
- SCHMID, HEINZ DIETER: *Die Welt im zwanzigsten Jahrhundert*. Frankfurt am Main, 1975.

Abstract

László Marjanucz: Political changes after the World War I in Central and South-eastern Europe

The peace treaties of 1919 caused at least as many problems as they were designed to solve. Some of the territorial issues were concluded with referendum under the supervision of the League of Nations, while other questions were settled arbitrarily and one-sidedly (Teschen, Fiume/Rijeka, and Vilnius). Some minorities were violently deprived of their independence and freedom right after they had obtained it (Belarus, Ukraine, the republics of the Caucasus, Basque Republic). The European cooperation was successful only in the conciliation of minor controversies: Åland Islands (between Sweden and Finland), East Karelia, and the Dardanelles.

As far as the late Habsburg Monarchy is concerned, we can now state from a historical perspective that the arrangement of the coexistence of different nations was not impossible sociologically. However, the peace treaties of the World War I did not foster the integration process of the Central-Europe, since this region was decisively characterised by the diversity of nations.

Romsics Ignác

Kisebbségvédelem Kelet-Közép- és Délkelet-Európában az I. és a II. világháború után

Kelet-Közép- és Délkelet-Európa 19. és 20. századi államfejlődésének egyik legjellemzőbb vonása a multietnikus nagy birodalmak felbomlása nyelvi- és kulturálisan egységesebb kis- és közép nagyságú államokra. Az átrendeződés első fázisa a "hosszú 19. századra" esett, amelynek folyamán az Oszmán Birodalom európai tartományai helyén hat nemzeti állam alakult ki. Az I. világháború végén tovább folytatódott ez a folyamat. Az Osztrák-Magyar Monarchia területén és az Orosz Birodalom tartományaiból hét új állam jött létre. A térség államainak a száma ezzel 13-ra emelkedett. Bár a balti államok szovjet bekebelezése miatt a II. világháború után ez a szám 10-re csökkent, az 1990–91-es újabb nagy átrendeződés során nem kevesebb mint 20-ra szökkent.

Az átalakulás motorja a nyelvi-etnikai és a politikai határok megfeleltetésére törekvő modern nacionalizmus volt. Részben a térség demográfiai adottságai, a nagyfokú nyelvi-etnikai keveredés, részben más tényezők (nagy hatalmi érdekek, illetve a területi expanzióra törekvő sikeres állam-nemzeti nacionalizmusok) miatt ez a cél csak részlegesen valósult meg. Vagyis állam és nemzet sehol és sohasem fedte egymást teljesen; kisebbségek minden átrendeződést követően szép számmal éltek az új államokban. A kisebbségvédelem és a kisebbségpolitika ebből következőleg az állami és az államközi politikában egyaránt kitüntetett szerepet kapott. Előadásomban ezek jellegzetességeit fogom bemutatni az I. világháború utáni helyzetre koncentrálva, ám röviden a II. világháború utánira is kitérve.

1. Az I. világháború után

Az I. világháború győztes hatalmai közül elsősorban az Egyesült Államok szorgalmazta egy nemzetközileg szavatolt kisebbségvédelem kiépítését. "... semmi sem rejt olyan veszélyeket a világ békéjére nézve – hangoztatta Woodrow Wilson amerikai elnök – mint a bánásmód, melyet bizonyos körülmények között a kisebbségekkel szemben alkalmazhatnak".¹ A térség jelentős számú kisebbségekkel rendelkező új államai, mindenekelőtt Jugoszlávia, Románia s különösen Lengyelország azonban hevesen elleneztek Wil-

¹ WILSON 1919. május 31-i beszédét közli Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919–1920*. Budapest, 1989, 189–192.

son eszméinek megvalósítását. Mint Paderewski lengyel miniszterelnök kifejezésre juttatta: egy szuverén államtól nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy a nemzeti állam eszményét kövesse, s hogy ennek érdekében olyan intézkedéseket léptessen életbe, amelyek a nemzetiségek akkulturációját és asszimilációját célozzák. A szuverenitás megalázó megsértéseként fogta fel a kisebbségvédelmet Olaszország is, míg Franciaország stratégiai okokból, a németellenes *cordon sanitaire* államainak cselekvési szabadságát szem előtt tartva ellenezte azt. A kelet-közép- és délkelet-európai államok közül egyedül a cseh államférfiak, többek között Eduard Beneš helyeselték a kisebbségi jogvédelem eszméjét, elmenve egészen annak kijelentéséig, hogy „a csehszlovák köztársaságot egyfajta Svájccá kívánják formálni”.²

A békekonferencia vitákban kiformalódott végső álláspontja a kisebbségi jogoknak két nagy kategóriáját különböztette meg: az általános szabadságjogokat, amelyeket a nyelvi, vallási stb. kisebbségekhez tartozó állampolgároknak is meg kellett adni bármiféle megkülönböztetés nélkül (negatív egyenlőség); s azokat a speciális jogokat, amelyek a kisebbségek tagjaiként illették meg az állampolgárok egy részét (pozitív egyenlőség). Ez utóbbiak lényegében a szabad nyelvhasználatra, az anyanyelvi oktatás és a nemzeti jellegű kulturális tevékenység lehetőségének a biztosítására, sőt esetenként támogatására (pozitív diszkrimináció) vonatkoztak. Végeredményben azt célozták, hogy a kisebbségnek ugyanannyi lehetősége legyen nemzeti tudatának és kultúrájának megőrzésére és fejlesztésére, mint a többségnek. Ennek érdekében rögzítették, hogy a kisebbségeknek a közvagyonból és az adókból arányosan kell részesedniük. Lényeges elem volt a szülőföldről való eltávolíthatatlanság elvének kimondása, vagyis az, hogy minden kisebbséghez tartozó személy maga dönthette el, hogy helyben maradva az új állam polgára lesz-e, avagy addigi lakóhelyéről eltávozva régi állampolgárságát tartja meg. A rendszer, melyet a békekonferencia kidolgozott, nem tisztázta egyértelműen, hogy az említett jogok a kisebbségi csoportokat, mint kollektív entitásokat illetik-e meg, avagy a kisebbségek tagjait mint individuumokat. Saját államfejlődésük és liberalizmusuk individualista hagyományait alapul véve a nyugati hatalmak lehetőség szerint kerültek a csoport jogokra való konkrét és egyértelmű utalásokat, s általában a kisebbségekhez tartozó állampolgárok általános és speciális jogaiként fogták fel a kisebbségvédelmet. Egyes esetekben azonban a kisebbségnek, mint kollektívumnak a csoport joga is kodifikáltatott. Ilyennek tekinthető a Csehszlovákiával kötött szerződés, amely az ukrán (ruszin) kisebbségnek saját törvényhozó testülettel is rendelkező széleskörű területi, politikai és kulturális autonómiát ígért,

² Idézi OSCAR I. JANOWSKY: *Nationalities and National Minorities (With Special Reference to East-Central Europe)*. New York, 1945, 108.

továbbá a Romániával kötött szerződés, amely "az erdélyi székely és szász községeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben" helyezett kilátásba "helyi önkormányzatot": A békekonferencia a csehszlovákiai rutén autonómiához hasonló területi különállást kívánt biztosítani a kelet-galíciai ukránoknak is. Ezt azonban nem tudta Lengyelországgal elfogadtatni.³

Wilson eredeti elképzelése szerint a kisebbségvédelmi előírások az új nemzetközi szervezet, a Nemzetek Szövetsége, illetve közkeletű nevén a Népszövetség alapokmányának szerves részét kellett volna, hogy alkossák. A győztes nagyhatalmak ehelyett végül úgy döntöttek, hogy többoldalú kötelezettségvállalások formájában rögzítik a kisebbségi jogokat. A vesztes államok, Ausztria, Magyarország, Bulgária és Törökország esetében a velük kötött békeszerződések tartalmazzák ezeket az előírásokat. Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia és Görögország esetében viszont külön egyezmények írták elő azokat. Végül Albánia, Litvánia, Lettország és Észtország külön nyilatkozatban, a Népszövetségbe való felvételükkel egyidejűleg vállaltak hasonló kötelezettségeket. A Népszövetség ennek ellenére alapvető szerve és legfőbb garantálója lett az új kisebbségvédelmi rendszernek. Ez részben az alapokmány 11. cikkelyéből következett, amely minden tagállamnak, s később egy kiegészítés révén minden kisebbségi szervezetnek biztosította azt a lehetőséget, hogy a békét vagy az államok közötti jó viszonyt zavaró tényezőkre felhívja a szervezet figyelmét. Részben pedig a fent említett békeszerződések, kisebbségvédelmi egyezményekből és nyilatkozatokból, amelyek tartalmazták, hogy a kisebbségi jogok betartása "a Nemzetek Szövetségének garanciája alá lesz helyezve". Az a körülmény, hogy a vállalt kötelezettségek legfőbb garantálója ilyenképpen mégis egy nemzetközi szervezet, s nem, mint korábban, egy nagyhatalom vagy a nagyhatalmak egy csoportja lett, jelentős változásnak tekinthető a problémakör internacionalizálása terén.

A Népszövetség garanciális eljárása kisebbségi ügyekben a következő gyakorlatot követte: a beérkezett petíciókat a szervezet Titkárságának Kisebbségi Bizottsága megvizsgálta, és ha a sérelmet indokoltnak találta, akkor az érdekelt feleket bevonva igyekezett mindenki számára elfogadható kompromisszumot kialakítani. Az esetek többségében ez sikerült. Ha ez nem vezetett eredményre, akkor a szakbizottság a szervezet Tanácsa elé terjesztette a panaszt, amely ismét kísérletet tett az ügy kompromisszumos lezárására. Ha ez sem hozott megoldást, akkor a Hágai Állandó Nemzetközi Bíró-

³ A csehszlovák és a lengyel szerződést közli HALMOSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. 2. kiad. Budapest, 1983, a román és a magyar pedig GALÁNTAI JÓZSEF: i. m. 201–212.*

ság, mint legfelsőbb nemzetközi fellebbviteli szervezet bevonásával folytatódott az eljárás. A hágai bíróság döntése ellen fellebbezni nem lehetett. Ezeket a döntéseket azonban a közvélemény erején kívül semmi sem szankcionálta, tehát végrehajtásukról senki sem gondoskodott. Ez a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerének legfőbb hiányossága, s végső csődjének talán legfontosabb oka volt. A rendszer másik nagy problémája abban jelölhető meg, hogy érvényessége Kelet-Közép- és Délkelet-Európa mellett csupán Törökországra, Irakra és Finnországra terjedt ki, s az Egyesült Államokra, Nyugat-Európára és Németországra nem.

A békekonferencia ajánlásai, a szerződésszerű kötelezettségek és a tett ígérek ellenére a térség államai általában nem kisebbségeik nemzeti jegyeinek erősítésére vagy megőrzésére törekedtek, hanem a domináns nemzetek háború előtti hagyományait követve, sőt azokon néha még túl is téve, asszimilációjukra és beolvasztásukra. Arról pedig, hogy a svájci mintát követve az egy államon belüli többségi és kisebbségi népcsoportok társnemzeti státust kapjanak, szó sem lehetett. Ehelyett csaknem mindegyik állam, még az etnikailag legheterogénebbek is, szigorú centralizmust léptettek életbe, s a történetileg és/vagy kulturálisan kialakult különbségekre épülő regionalizmust nem karolták fel. Lengyelország, Jugoszlávia és Románia mellett lényegében ez jellemezte Csehszlovákia politikáját is, amely nem tartotta be sem a szlovákoknak, sem a ruszinoknak tett nagyvonalú ígéreteit.

A többségi nemzetek homogenizációs törekvései miatt az 1930-as évek végéig mintegy ötszáz panasz érkezett be a Nemzetek Szövetségéhez 18 kisebbség ügyében. Ezek közül 131 a német kisebbségekkel foglalkozott. A panaszok közül az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején éves átlagban 30–35-öt találtak megalapozottnak. Ezek túlnyomó többsége a szervezet Kisebbségi Bizottságának, illetve Tanácsának szintjén elintéződött. Ilyen ügy volt például az 1920-as magyarországi numerus clausus törvény, amely ellen 9 panasz érkezett, s a magyar kormányt csak 1928-ra sikerült rábírní az enyhítésére. Az Állandó Nemzetközi Bíróság, mint legfelsőbb fórum közreműködését hét alkalommal vették igénybe. Ezek közül az első kettő a lengyelországi német kisebbség sérelmeit tette szóvá. Mindkét ügyben a lengyel kormányt marasztalták el. Ezt követően, 1925-ben, 1928-ban és 1930-ban görög-török és görög-bolgár ügyekkel foglalkozott a bíróság, majd 1931-ben ismét lengyelországgal, a felső-sziléziai német kisebbség anyanyelvű iskoláztatásának problémáival. Az utolsó, 1935-ös bírósági állásfoglalás kiadására az albániai kisebbségi (elsősorban görög) iskolák védelmében került sor. Bár a Népszövetség és az Állandó Nemzetközi Bíróság beavatkozásai alapvetően nem változtatták meg a nemzetiségekkel szemben diszkriminatív magatartást tanúsító államok politikáját, annak élet mégis tompították. Ennek alapján

biztosra vehető, hogy ha ez a rendszer nincs, akkor a homogenizációs törekvések még nagyobb brutalitással jelentkeztek volna.

A Népszövetség kisebbségvédelmi mechanizmusa az 1930-as évek közepéig működött. Németország 1934-es kilépése, majd Lengyelország és a többi kisebbségvédelemre kötelezett állam 1934–35-ös nyílt szakítása kötelezettségeikkel és vállalásaikkal paralizálták a rendszert. A kisebbségvédelem helyébe ezt követően egyre inkább a kisebbségek felhasználása lépett – egy új európai államrend kialakítása érdekében. Ennek irányító szereplői azonban már nem a versailles-i rend megalkotói, hanem annak két kárvallott nagyhatalma, Németország és a Szovjetunió, valamint a győztesek közé tartozó, de elégedetlen Olaszország voltak.

2. A II. világháború után

A II. világháború befejezését követő új világrend saját érdekeikkel egyeztetett megtervezésére mindhárom leendő győztes szakértői nagy energiákat fordítottak. A versailles-i rendezés hibáiból és végső csődjéből kiindulva a brit és az amerikai béke-előkészítők elképzeléseinek egyik legfontosabb eleme a régió belüli nemzeti-területi ellentétek minimalizálása és a "megbékített" nemzetek együttműködésének a megteremtése volt. A térség népei és államai közötti ellentétek minimalizálását – az I. világháború utáni elképzelésektől és a két világháború közötti kísérlettől eltérően – nem a kisebbségvédelem hatékony formáinak bevezetésével, hanem alapvetően a kisebbségek számának csökkentésével vélték elérhetőnek. Ennek érdekében három konfliktusmegelőző technika alkalmazását javasolták: a nyelvi-etnikai választóvonalak és a politikai határok közelítését; a kisebb, de kohéziós erővel rendelkező nemzeti-politikai egységek önállósítását; s végül a lakosságcserét, illetve kitelepítést.

A kisebbségvédelem nemzetközi rendszere nem szerepelt az amerikai és a brit ajánlások között. Ennek alapvető oka a kisebbségi jogvédelemmel való két világháború közötti visszaélés, s a kisebbségek "ötödik hadoszlopként" való felhasználása volt az európai államrend destabilizálása, s egyes esetekben messzemenő területi expanziók elérése érdekében. Ez utóbbira különösen a náci Németország szolgáltatott példát, s aligha véletlen, hogy a kisebbségvédelem felújításának, netán tökéletesítésének legelszántabb ellenzői éppen a német expanzió legfontosabb célpontjai, a csehek és a lengyelek közül kerültek ki. Az emigráns cseh államelnök, Eduard Beneš egész II. világháborús tevékenysége idején következetesen azt az álláspontot képviselte, hogy Csehszlovákia, amelynek a kisebbségvédelem terén tett "becsületes" erőfeszítéseit a kisebbségek végül árulással jutalmazták, soha többé nem lesz hajlandó különleges jogokat biztosítani nemzetiségeknek – ha maradnak

egyáltalán ilyenek. A lengyel emigráns kormány ugyanezen a platformon állt. Mindez nagymértékben összecsengett az Egyesült Államokban éppen ezekben az években virágkorát élő *melting pot*-elmélettel, amely a kisebbségek kollektív különösségének elismerése, netán támogatása helyett ismeretes módon az akkulturációt és a beolvadást tekintette természetes és feltartóztathatatlan folyamatnak, s egyúttal a térség iránti messzemenő kötelezettségvállalástól mentesülni akaró brit felfogással is könnyen összeegyeztethető volt.

Eltérően a brit és az amerikai elképzelésektől, amelyek jóindulatú, de távoli és érdektelen megfigyelők semmire sem kötelező vízióiként foghatók föl, a szovjet álláspont a térséggel közvetlen érintkezésben álló expanzív nagyhatalom kőkemény stratégiai érdekeinek megfogalmazásaként értékelhető. Ezek az érdekek alapvetően az ország geopolitikai helyzetéből következtek, s az évszázadok folyamán csak annyiban változtak, amennyiben a mindenkori nemzetközi helyzet ezt elkerülhetetlenné tette. A brit-amerikai és szovjet béketervezés két lényeges ponton mégis találkozott. Az egyik a kisebbségvédelem nemzetközi rendszerének elvetése, a másik a lakosságtelepítés volt. Azt, amit a nyugatiak a kisebbségek számának csökkentése, s ezáltal, a nemzeti feszültségek enyhítése és az államközi konfliktusok lehetőségének minimalizálása érdekében képzeltek el, és javasoltak, a szovjetek a kollektív bűnösség elvével kapcsolták össze. Részben saját területi terjeszkedésük hosszú távú biztosításának, részben a lengyelek és csehek kompenzálásának egyik lehetséges eszközeként fogták föl. Ez elsősorban a németeket és a magyarokat érintette, akiknek a nagyarányú kitelepítésében Beneš és a szovjet vezetés már 1943 decemberében megállapodott.

A nemzetiségi problémák háború alatti és utáni megközelítéséből következett, hogy a kisebbségvédelem ügyét a párizsi békekonferencia munkájában éppúgy, mint a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) helyébe lépő Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ) tevékenységi körének megállapítása során nagymértékben negligálták. Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, melyet 1945. június 26-án írtak alá, csupán az egyének általános emberi jogával foglalkozott, s a negatív megkülönböztetés tilalmát mondta ki. Kisebbségekről, mint kollektívumokról, általánosan érvényes csoportjogokról, és ezek védelméről azonban említést sem tett. Ugyanebben a szellemben, tehát az individuumra alapozott általános emberi jogok egyetemességének jegyében fogant az Egyesült Nemzetek harmadik közgyűlésén, 1948. december 10-én elfogadott és kihirdetett ünnepélyes deklaráció, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is, amely az Alapokmány emberjogi kinyilatkoztatásainak konkretizálásaként fogható fel.

Ezen általános emberjogi kereteken belül a kisebbségek védelme két szinten merült fel, és került be az ENSZ tevékenységi körébe. Az Emberjogi Bizottság kebelén belül 1946-ban létrehoztak egy olyan albizottságot, amely a diszkrimináció megelőzésével és a „kisebbségek védelmével” foglalkozott. Ez a foglalkozás azonban nem jelentett mást, mint tanulmányok készítését és jelentések publikálását „a faji, nemi, nyelvi és vallási diszkrimináció megelőzése, és a kisebbségek védelme terén”; továbbá ajánlások kidolgozását „sürgős problémákról”. A kisebbségvédelem helyi értékére az ENSZ munkáján belül igen jellemző, hogy az első olyan nemzetközi egyezségokmányt, amely „a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek” jogait konkrétan szóba hozta, csak 1966-ban fogadta el az ENSZ közgyűlése, s jóval később, 1976-ban lépett életbe. Ezt vitte tovább az 1975-ös Helsinki Záróokmány, amely az emberi és polgári jogok általános garantálásán túl, nemcsak említést tett a „nemzeti kisebbségekről”, hanem az aláíró államokat kötelezte is bizonyos dolgokra. Mégpedig arra, hogy „tisztelőben tartják az ilyen kisebbségekhez tartozó személyek jogát a törvényelőtti egyenlőségre, maradéktalanul biztosítják számukra azt a lehetőséget, hogy ténylegesen élhessenek az emberi jogokkal és az alapvető szabadságjogokkal, és ily módon védelmezik a nemzeti kisebbségek törvényes érdekeit ezen a téren”.⁴

Az ENSZ másik olyan tevékenységi köre, amely a kisebbségvédelem fogalomkörébe sorolható, a genocídium tilalmával, büntetésével és megelőzésével kapcsolatos. Az ezzel foglalkozó egyezmény, amelyet 1948. december 9-én fogadtak el, kimondta, hogy genocídiumnak, azaz népirtásnak minősül minden olyan cselekmény, amely „valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport” „teljes vagy részleges megsemmisítésére irányul”. A szerződő felek kötelezettséget vállaltak arra, hogy az ilyen cselekmények ellen „megelőző rendszabályokat foganatosítanak, elkövetését pedig megbüntetik”.⁵ Ezen egyezmény alapján az ENSZ szervei a II. világháború utáni évtizedekben számos afrikai törzs és ázsiai népcsoport érdekében léptek fel több-kevesebb sikerrel. Európai alkalmazására azonban – az 1992–95-ös boszniai háborúig – nem volt szükség.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete megközelítéséhez hasonlóan a párizsi békekonferencia úgyszintén elutasította a kisebbségvédelem két háború közötti formáinak elfogadását és a békeszerződésekbe iktatását. A Szovjetunió a kisebbségvédelem minden nemzetközileg előírt és ellenőrzött standard-jét saját érdekszférájába való külső beavatkozásnak tartotta, s ezért

⁴ Idézi BÍRÓ GÁSPÁR: *A nemzetközi kisebbségvédelem alapfogalmairól és intézményeiről*. In *Regió*, 1992. 4. sz. 16.

⁵ KOVÁCS ISTVÁN, SZABÓ IMRE (szerk.): *Az emberi jogok –dokumentumokban–* Budapest, 1976, 475–480. Ugyanebben a kötetben a többi hivatkozott okmány is megtalálható.

határozottan elvetette. De nem támogatták az amerikai és a brit delegátusok sem, akik saját tapasztalataikból kiindulva az asszimilációt, s nem a mestersegesen fenntartott szegregációt tartották természetesnek. Mint egyikük, Lord Hood nyíltan ki is mondta: „Az legyen a célunk, hogy a faji kisebbségek asszimilálódjanak azokban az országokban, amelyekben élnek, ne pedig az, hogy fennmaradjanak”.⁶

A kisebbségi jogokkal kapcsolatos párizsi tanácskozások eredménye részben ugyanaz lett, mint az Egyesült Nemzetek megközelítéséé: a kollektív nemzetiségi jogok helyettesítése az általános emberi jogokkal. Részben pedig a kisebbségi problémák bilaterizálása, azok internacionalizálása helyett. Ennek megfelelően a békeszerződések kollektív kisebbségi jogokról nem tettek említést, hanem csak arról, hogy az általános emberi jogokat minden államnak biztosítani kell állampolgárai számára faji, nemi, nyelvi vagy vallási különbség nélkül.

Az I. és a II. világháború utáni békerendezés kisebbségpolitikai megközelítése között tehát szembevetendő a különbség. 1919–20-ban többség és kisebbség, tartós együttélésének kívánalmából indultak ki a győztesek, s a gyengébb felet megpróbálták nemzetközileg garantált védelemben részesíteni. Az 1945–47-es „békecsinálók” viszont azt feltételezték, hogy nemzeti állam és nemzeti kisebbség érdekei kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással, s ez az antagonizmus a kisebbségek anyanemzetükkel való politikai egyesítésével vagy asszimilációjukkal szüntethető meg. Az e feltevés alapján végrehajtott lakosság-áttelepítések – a háború alatti népirtással együtt – radikális változásokat idéztek elő a régió demográfiájában, s több szempontból új fejezetet nyitottak annak történetében.

⁶ Idézi INIS L. Claude: *National Minorities. An International Problem*. New York, 1955. 141.

Irodalom

- BÍRÓ GÁSPÁR: A nemzetközi kisebbségvédelem alapfogalmairól és intézményeiről. In *Regió*, 1992. 4. sz. 16.
- CLAUDE, INIS L.: *National Minorities. An International Problem*. New York, 1955.
- GALÁNTAI JÓZSEF: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919-1920*. Budapest, 1989.
- HALMOSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1918-1945*. 2. kiad. Budapest, 1983.
- INIS L. CLAUDE: *National Minorities. An International Problem*. New York, 1955.
- JANOWSKY, OSCAR I.: *Nationalities and National Minorities (With Special Reference to East-Central Europe)*. New York, 1945.
- KOVÁCS ISTVÁN- SZABÓ IMRE (szerk.): *Az emberi jogok –dokumentumokban-* Budapest, 1976, 475-480.

Abstract

Ignác Romsics: Minority Protection in East-Central and South-Eastern Europe after the World War I and II

The difference between the minority policy of the peace settlements after the World War I and World War II is immediately noticeable. In 1919-1920 the Allies presupposed the demand for a peaceful and enduring coexistence of minor and major ethnic groups, so they always tried to provide an internationally guaranteed protection for the weaker party. In 1945-1947 the "peacemakers" assumed that nation states and national minorities had irreconcilable differences in their interests, and the antagonism could only be resolved either by assimilation of minorities, or by their political union with their own nations. Under this assumption, resettlements were carried out which- in addition to the genocide during the war- caused radical changes in the demography of the region, and opened a new chapter in its history.

Szakolczai Attila

Budapest – Berlin

1956. október 23-án délután tömegtüntetés volt Budapesten. 1918. november 9-én tömegtüntetés volt Berlinben. Ezek tagadhatatlan, megváltoztathatatlan történelmi tények. Az azonban, hogy október 23-án Budapesten, és november 9-én Berlinben forradalom kezdődött, és különösen az, hogy ezeknek a forradalmaknak mi volt a céljuk, már nem immanens eleme az aznap történteknek. Egy eseményről annak konkrét, fizikai valóságán túl mást is állító megnevezés változhat. Az lehet egyéni, kisebbségi/többségi vagy egyöntetű, de az sem végérvényes, hogy egy-egy megnevezés melyik kategóriába tartozik.

1968-ban Sebastian Haffner arra tett kísérletet, hogy egy majdnem egyöntetű többségi véleménytől a leglényegesebb kérdésekben eltérve írja át 1918–1919 német forradalmát.¹ Az események bemutatása terén munkája nem hozott semmi újat. A könyvében szereplő megváltoztathatatlan történelmi tények a témával foglalkozó többi szerző műveiben is megtalálhatók. Egyetlen olyan faktumot sem fedezett fel, amely szükségszerűvé vagy akár csak lehetővé tenné az addig elfogadotthoz képest gyökeresen új rekonstrukciót. Amitől könyve mégis alapvetően más lett, az két dolognak a hagyományostól eltérő értékelése. Haffner egyfelől tagadja, hogy 1918–1919-ben ténylegesen fenyegető veszély lett volna Németországban a bolsevik forradalom; másfelől ezzel összefüggésben tagadja, hogy a forradalom során létrejött munkás- és katonatanácsok célja a hatalom megragadása, netán diktatórikus gyakorlása lett volna. A két dolog a köztudatban, sőt egyes történelmi munkákban is összeér. Nem teljesen alaptalanul, hiszen a bolsevik forradalom részeként Lenin a szovjeteknek (magyarul tanácsoknak) követelt minden hatalmat – de csak azt követően, hogy a fővárosok (Szentpétervár és Moszkva) szovjetjeiben a bolsevikok magukhoz ragadták a vezetést. A magát kommunista államként meghatározó Szovjetunióban névlegesen a tanácsok gyakorolták a hatalmat. A Szovjetunió összeomlása óta azonban nincs érdemi szakmai vita arról, hogy annak hatalmi rendszere nem tanács-, hanem pártidiktatúra volt. Következésképpen az 1918–1919-es német forradalomban is két külön, sőt, két különböző entitásként kell vizsgálni. Egyfelől azt, hogy valóban fennállt-e egy bolsevik forradalomnak, vagyis annak a lehetősége, hogy egy bolsevik típusú párt erőszakos úton magához ragadja a hatalmat, kiépítse saját diktatúráját, vagy legalább arra a siker esélyével kísérletet tegyen; illetve azt, hogy milyen hatalmi-politikai berendezkedés volt a munkás- és katonatanácsok többségének a célja.

¹ SEBASTIAN HAFFNER: *Az elárult forradalom. Budapest, Európa Kiadó, 2007.*

Haffner felvetései a német forradalom vonatkozásában csak rész-eredményt hoztak. Továbbra is szinte egyöntetű a vélemény, miszerint Németországban volt esély egy bolsevik típusú forradalomra, következésképpen Friedrich Ebert, a német (többségi) szociáldemokraták vezetője nem a német munkásforradalom árulója (aminek Haffner tartja), hanem az ország megmentője, hiszen egy bolsevik forradalom annak sikere vagy kudarca esetén egyaránt katasztrófát hozott volna. Vita csak azon van, hogy reálisan mérte-e fel a bolsevik forradalom veszélyét, következésképpen reális árat fizetett-e (pontosabban fizettetett-e Németországgal) annak elkerüléséért. A forradalmi tanácsok szerepe és politikai célja azóta is vita tárgya. Ormos Mária szerint azok nem törekedtek tanácsrendszer megvalósítására, Heinrich August Winkler szerint azonban a független szociáldemokraták azt az álláspontot képviselték november 10-én, hogy a „politikai hatalomnak a munkás- és katonatanácsok kezében kell lennie”.² Az 1918–1919-es és az 1956-os forradalom szembevetendő, egyben furcsa hasonlóságokat mutat. Németországban egy szociáldemokrata politikus került szembe a munkások felkelésével, amit végül szélsőjobboldali (prefasiszta) különítmények segítségével fojtott vérbe. Magyarországon egy kommunista politikus állt a forradalmi kormány élén, amit szovjet csapatok döntöttek meg. Haffner munkája nemcsak a német forradalom különösségeire kínál elgondolkodtató válaszokat, hanem lehetőséget nyújt a magyar forradalom újragondolására is. Mert, ahogy az 1918–1919-es német forradalmat rekonstruálja, az minduntalan a magyar ötvenhatot idézi.

Több mint hasonló a két forradalom genezise. Mindkét országban akkor lobbant lángra az évek óta gyülemplő feszültség, amikor a hatalmat gyakorló rezsimek nemcsak megrogyantak, hanem kicsúszott lábuk alól a talaj. Összeomlásuk döntően külső hatás eredménye volt. Németországban a hátország háborúellenes békétlenkedése csak tünet, az igazi baj a győzelmet ígérő hadseregnek a frontokon elszenvedett kudarca volt. A katonai vereség önmagában is elég lehet egy rendszer összeomlásához, vagy legalább politikai elitjének leváltásához. Németország esetében, ahol a viszonylagos nemzeti egységet vérrel és vassal vívta ki a hadsereg, ez fokozottan érvényes. Ahogy arra Bibó István rámutatott: az egység megvalósításának módja mitizálta a hatalmi eszközöket, elsősorban a hadsereget, amely a világháborúban nem pusztán győzelmet, hanem a nemzeti egység végső tökélyre emelését, a németek számára igazságtalan nemzetközi viszonyok korrekcióját ígérte –

² ORMOS MÁRIA: *Németország története a 20. században*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2008, 96.; HEINRICH AUGUST WINKLER: *Németország története a modern korban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 336.

katonai erővel.³ Ez a mitizált hadsereg szenvedett vereséget, bukott meg a háborúban, és rántotta magával a rá épülő rendszert. A magyar bolsevik diktatúra fundamentuma Sztálin volt. Már pusztán az ő halála megrendítette volna a magyarországi rendszert, a desztalinizáció hrucsovi módja pedig elkerülhetetlenné tette az összeomlást. Magyarországot nem lehetett „Sztálin legjobb magyar tanítványát”, Rákosit megtartva desztalinizálni, márpedig Hruscsov (és vele a szovjet pártelnökség) mindkettőhöz ragaszkodott. Rákosi hatalomban tartása fékezte, akadályozta és félrevitte a Moszkva ajánlotta reformokat, ami pedig azokból mégis megvalósult, az mind Rákosi (és a legfelső pártvezetés) tekintélyét rombolta.

Már ezen a ponton szükséges tisztázni egy közkeletű félreértést. A források nem támasztják alá, ellenkezőleg, cáfolják, hogy a forradalom a kommunista párt ellen irányult volna. Kommunista párttagok, akik sem kommunista meggyőződésüket, sem párttagságukat nem tagadták meg, jelen voltak a forradalom minden fontos intézményében: a kormányban, a honvédség forradalmi vezetésében, a nemzetőrség főparancsnokságában, az üzemi és területi munkástanácsokban, általában a forradalmi tanácsokban, így a diákság forradalmi szervezeteiben is. A forradalom nem kényszerítette illegálisba a kommunista pártot, ellenkezőleg, a helyi pártbizottságok nemcsak szabadon működhettek, hanem tárgyaltak is velük, tehát a politikai élet szereplőiként elfogadták és elismerték őket a forradalom idején újjáalakult más pártok. (Miskolcon október 30-án, Egerben november 3-án került sor a négy koalíciós párt pártközi értekezletére.⁴) Amit a forradalom valóban támadott, amit meg akart szüntetni, az nem a kommunista párt volt, hanem az MDP legfelső vezetésének összetétele, a párt központosított-katonai szervezete, hatalmi kizárólagossága, addig követett politikája és diktatúrája.

A két forradalom egyaránt olyan irányba indult, amelyet a megropant diktatúrák⁵ vezetői jelöltek ki. Németországban Erich Ludendorff tábornagy, aki legfőbb szállásmesterként a katonai közigazgatást irányította, a fegyverszüneti kérelemmel junktimban Németország parlamentarizálását, a Reichstag többségét alkotó pártok (köztük a szociáldemokrata párt) kormányba történő bevonását javasolta. Tette ezt annak reményében, hogy ez-

³ BIBÓ ISTVÁN: *A német politikai hisztéria okai és története*. In BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1986, I. kötet, 365–480.

⁴ SZAKOLCZAI ATTILA (szerk.): *A vidék forradalma*. I. kötet. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, 2003, 163, 288.

⁵ *A német hatalmi rendszer általánosságban nem diktatúra, hanem félabszolúta monarchia volt. Azonban az ostromállapot bevezetése, majd kiterjesztése 1918 elején kétségtelenül diktatórikus hatalomhoz juttatta a hadsereget. „Ludendorff hatalma a háború utolsó két évében úgyszólván korlátlan volt [...] Olyan hatalom volt ez, amelyet Hitler előtt egyetlen német sem tartott a kezében, még Bismarck sem: diktatóri hatalom.”* SEBASTIAN HAFNER 2007, 31.

zel a hadsereg mentesül a fegyverszünet kérésének megalázó aktusa és felelőssége, egyben a katonai vereség ódiuma alól, és megtarthatók lesznek az ancien regime legfőbb bástyái (a monarchia, a hadsereg és a bürokrácia).⁶ Szükség múltán pedig akadálytalanul vissza lehet térni ahhoz a hatalmi formához és azokhoz a hatalmi eszközökhöz, amelyet és amelyeket Németország szempontjából a leginkább üdvösnek látott. Kétségtelen, hogy nem akart szociáldemokrata kancellárt és szociáldemokrata kormányt Németország élére, azt a folyamatot azonban, amelynek ez (is) lett az eredménye, ő indította el.

Kevésbé cinikusan kezdeményezett reformokat a Rákosi lemond(at)ása után a párt élére került Gerő Ernő.⁷ A Központi Vezetőség júliusi határozata (Pártegységgel a szocialista demokráciáért) számos olyan intézkedést ígért, amelyekért októberben az utcára mentek az emberek: a rendszer demokratizálását, a gazdaságirányítás ésszerűsítését, a lakosság életkörülményeinek javítását, életszínvonalának emelését, a törvénytelenések maradványainak, sőt, lehetőségének felszámolását stb.⁸

Azonban a változást hozó folyamatok sem Németországban, sem Magyarországon nem maradtak meg a diktátorok által megvont keretek között. Ennek mindkét országban két-két döntő oka volt. Egyfelől a javaslatba hozott intézkedések körüli késedelmeskedés, illetve a társadalom nagy többsége által támogatott követelések negligálása; másfelől pedig a fegyveres erők fellépése olyan helyzetet teremtett, amelyben nem maradt tér a békés megoldás számára. Németországban talán a parlamentarizációnál is általánosabb volt a császár lemondásának és a fegyverszünet azonnali megkötésének a követelése. Egyik sem történt meg, mielőtt november 9-én Berlinben kitört a forradalom. A jelek szerint Magyarországon nem is annyira Gerő programjának tartalmával, hanem a programot meghirdető személyével (és a mögötte álló Politikai Bizottsággal) voltak elégedetlenek, vagy inkább bizalmatlannak az emberek, ezért itt a robbanás elkerülésének egyik alapvető feltétele a társadalom többségének bizalmát leginkább élvező kommunista politikus, Nagy Imre kormányfői kinevezése (és a legfelső pártvezetés demokratikus

⁶ SEBASTIAN HAFFNER 2007, 37–43.; Ormos Mária szerint is Ludendorff javasolta fegyverszünet kérését, de arról nem szól, hogy az alkotmány reformját is a tábornagy kezdeményezte volna. ORMOS MÁRIA 2008, 82, 87–88.; Winkler szerint viszont Ludendorff és Hindenburg úgy kezdeményezte fegyverszünet kérését, hogy a háborús vereség felelőssége átruházható legyen a Reichstag többségi pártjaiból alakított kormányra H. A. WINKLER 2005, 327.

⁷ BENCSIK PÉTER: Feledésre ítélt reformok? Az MDP KV 1956. júliusi ülése és a „tiszta lap” politikájának néhány történeti problémája. *Acta Historica* (Szeged) 2009, 129. 111–137.

⁸ IZSÁK LAJOS (főszerkesztő): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 439–460.

átalakítása) volt. A másik pedig Magyarország függetlenségének és szuverenitásának helyreállítása: a szovjet csapatok kivonása. Ezek teljesítésére ígéretet sem tett Gerő az október 23-i tüntetés előtt.

A forradalmat hozó felkelések kitörése pedig egyik országban sem akció, hanem reakció volt. Azt mindkét országban a rendszer kivételezett fegyveres erejének akciója provokálta ki. Németországban az előrehaladott fegyverszüneti tárgyalások idején adott „esztelen”⁹ parancsot Reinhard Scheer tengernagy a flotta támadására, szembeszegülve és szembefordulva a kormánynak a társadalom nagy többsége által megalégedéssel fogadott békecsináló törekvéseivel. Haffner nyomatékosan kiemelte: nem a parlamenti többséget élvező kormány, hanem az annak céljait keresztező, az ellen lázadó flottavezetés ellen lázadtak fel a schilligi matrózok – a kormány, pontosabban annak a háború befejezését célzó lépései védelmében.¹⁰ Winkler egyenesen (a kormány elleni) puccskísérletnek nevezte az admirális támadási parancsát.¹¹ A matrózok lázadása tehát nem rendbontás volt, hanem az újonnan alakuló rend védelme volt a célja. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Reichstag és a kormány képviselőjében Kielbe érkező Gustav Noskét megválasztották a város vezetőjének.

A matrózok lázadása azonban túllépett a parancs megtagadásán, felkelés, sőt, forradalom lett belőle. Annak ellenére ugyanis, hogy a matrózok a kormány fegyverszüneti kezdeményezésének védelmében léptek fel, annak mégis több mint ezer társuk letartóztatása volt az ára, akikre „haditörvényszék és kivégzőosztag várt”.¹² Ezért került sor előbb tárgyalásokra, majd november 3-án a letartóztatottak szabadon bocsátását követelő tüntetésre Kielben. A tüntetést azonban szétlőtte egy katonai járőr: halottak és sebesültek maradtak a kövezeten. Ennek az akciónak volt a következménye az a reakció, amelynek eredményeként a tengerészek és a hozzájuk csatlakozó tengerészgyalogosok és dokkmunkások stb. forradalmat csináltak: munkás- és katonatanácsokat alakítottak, amelyek mind több városban átvették a hatalmat a katonai igazgatástól. Ez már kétségtelenül forradalom, méghozzá alulról építkező forradalom volt, amely azonban napokon belül összehalmozott a Ludendorff által elindított folyamattal. A helyi hatalmat átvevő tanácsok ugyanis ugyanannak a szociáldemokrata pártnak a tagjaiból álltak, amely párt elnökére, Friedrich Ebertre november 9-én Berlinben a birodalmi kancellár átruházta hivatalát.¹³

⁹ ORMOS MÁRIA kifejezése. *Ormos Mária* 2008, 89.

¹⁰ SEBASTIAN HAFFNER 2007, 71–73.

¹¹ H. A. WINKLER 2005, 331.

¹² SEBASTIAN HAFFNER 2007, 73.

¹³ SEBASTIAN HAFFNER 2007, 78.; ORMOS MÁRIA 2008, 96.; H. A. WINKLER 2005, 334–335.

Az október 23-i tüntetés előtt Magyarországon a fegyveres erőknek sem olyan, a politikai hatalom intézkedéseivel és kinyilvánított szándékaival ellentétes, provokációnak tekinthető intézkedése, mint Scheer tengernagy támadási parancsa, sem olyan, sebesült és halálos áldozatokat követelő lépése nem volt, mint a november 3-i kielii tüntetés szétlövése. Mégis úgy látom, hogy az egymásra torlódott problémák, a kétségtelenül robbanással fenyegető helyzet békés, politikai eszközökkel történő megoldása csak a diktatúra kivételezett fegyveres testületének, az államvédelemnek az akciója után vált lehetetlenné. A forradalomba torkolló felkelés Budapesten is a hatalom fegyveres erejének akciójára válaszoló reakció volt.

Az megmászható tény, hogy kora délután Budapesten tömegtüntetés kezdődött. Az azonban, hogy ez a tüntetés már a forradalom része lett volna, hogy ezzel kezdődött volna a forradalom, csupán a történetekből leszűrű többségi, sőt, talán egyöntetű következtetés. A tüntetés szervezői azonban abban a tudatban vették birtokukba a város közösségi tereit, hogy magatartásuk nem rendbontó, sőt, jogkövető, alkotmányban biztosított jogukkal élnek (erre hivatkozott Szilágyi József a műegyetemi nagygyűlésen), sőt, összhangban vannak a pártvezetés nyilvánosságra hozott céljaival és az SZKP XX. kongresszusával. El voltak ugyan szánva (egy részük feltétlenül), hogy engedély nélkül is az utcára vonulnak, de erre nem volt szükség: a hatalom mégis engedélyezte a demonstrációt, amelyen kétségtelenül párthű intézmények is részt vettek (Lenin Intézet, Petőfi Katonai Politikai Akadémia), és amelyet a budapesti rendőrség biztosított. Amennyiben tehát a tüntetést a forradalom részének, bárha nyitányának tekintjük, akkor azt is meg kell állapítani, hogy a forradalom a (magyarországi) legfőbb hatalmi faktornak, a Politikai Bizottságnak az engedélyével kezdődött. Ez nem okvetlenül jelenti azt az abszurdot, hogy a pártvezetés segítette a saját hatalma elleni forradalmat, hiszen a különös helyzetnek több elfogadható, logikus magyarázata is lehetséges: a PB nem ismerte fel a tüntetés valós célját; a tüntetés más, az eredetinel radikálisabb célokat tűzött ki az engedély elnyerése után; a PB-nek nem voltak eszközei a tüntetés megakadályozására, vagyis engedélye kényszerű volt.

Ezen magyarázatok közül az első meglehetősen valószínűtlennek látszik, a másik kettőnek van alapja. Valószínűtlen, hogy a PB nem ismerte fel a tüntetés valós célját, hiszen annak szervezése nem konspiratív eszközökkel és konspiratív körülmények között, hanem a legteljesebb nyíltsággal folyt. Nem volt tehát szükség államvédelmi eszközökre ahhoz, hogy a hatalom tájékozódni tudjon arról, mit akarnak a diákok. Másfelől azonban a PB-nek valóban nem voltak sem politikai, sem katonai eszközei a tüntetés megakadályozására, pontosabban eszközei lettek volna, ám a katonai-rendőri-

államvédelmi erők bevetésének eredményessége és lehetséges következményei annyira bizonytalanok voltak, hogy elkerülése célszerűnek látszott. Különösen akkor, ha nem volt egyértelmű, hogy a tüntetés a népi demokrácia ellen irányul. Egységes a történészek véleménye a tekintetben is, hogy 23-án radikalizálódtak a tüntetés jelszavai. Kétségtelen, hogy a szöveg radikalizálódott, a fogalmazás élesedett: „A kormány alakuljon át Nagy Imre elvtárs vezetésével” helyett „Nagy Imrét a kormányba!”; „Az összes szovjet csapatoknak azonnali kivonását követeljük Magyarországról, a békeszerződés határozatai alapján” helyett „Ruszkik haza!”. A jelszavak egy másik részénél megfigyelhető a műegytemi pontokban is szereplő követelés radikalizálódása. Rákosit már nem bíróság elé akarták állítani, hanem a Dunába akarták dobni; és egyértelművé tették, hogy a szovjet csapatok kivonását a szabadság (függetlenség) alapvető feltételének tekintik. Nincs azonban az október 23-i tüntetés ismert jelszavai között egy sem, amely szelídebb, árnyaltabb (netán kevésbé szókimondó) formában ne szerepelt volna a műegytemi 16 pontban.

A tüntetés nem a népi demokrácia, hanem a sztálinizmus ellen irányult – az SZKP XX. kongresszusa és a magyar Sztálin, Rákosi menesztése után. A jelszavak nem a rendszert támadták, hanem a hatalomgyakorlásnak azt a sztálinista-rákosista módját, amelynek meghaladására a XX. kongresszus szellemében a párt első titkára, Gerő Ernő is ígéretet tett, és amelynek Nagy Imre volt a záloga. Nincs a műegytemi pontok között egy sem, amely a népi demokratikus államrend vagy a gazdaság és társadalom 1945-tel kezdődő átalakítása terén elért eredmények ellen irányult volna. Ennek tagadásaként a többpárti választások és a szovjet csapatok kivonásának követelésére szokás hivatkozni. A pártok működését azonban az 1949-ben elfogadott Alkotmány garantálta, a volt koalíciós pártok – szublimáltan – léteztek, irodájuk volt, telefonszámuk, és egy-két munkatársuk az országos pártközpontban, képviselőik a parlamentben, sőt a kormányban és az Elnöki Tanácsban, noha jelenlétük nem volt feltűnő, és jelentősége sem volt. A pártok működésének követelése tehát nem tekinthető ellentétesnek a népi demokratikus rendszerrel, csak a sztálinista-rákosista hatalomgyakorlás módjával. Ugyanez áll a szabad választásra. Elméletileg a választások szabadok voltak, ráadásul nem is az egypárt, hanem a pártokat tömörítő népfront állított jelölteket.

A szovjet csapatok kivonását követelő pont sem bizonyítja elégségesen, hogy a tüntetés célja a fennálló rendszer megdöntése lett volna. A marxista vagy leninista elméletben sehol sem szerepel, hogy a katonai megszállás szükséges eszköze lenne egy munkáshatalom (proletárdiktatúra) védelmének. A Varsói Szerződés keretein belül hazánkban állomásozó szovjet

csapatok (a Különleges Hadtest) elhelyezése és összetétele sem azt mutatja, hogy az esetleges belső ellenségtől akarták volna megvédeni a rendszert. Csehszlovákiában 1968-ig, Romániában pedig 1958-tól nem állomásoztak szovjet csapatok, ezzel együtt az országok a szovjet táborhoz tartoztak, gazdasági, társadalmi és politikai rendszerük a szovjet mintát követte. A szovjet csapatok kivonásának követelése az ország függetlenségének helyreállítását célozta, a nemzeti függetlenség pedig nem feltétlenül és nem minden esetben áll kapcsolatban egy ország gazdasági, társadalmi és politikai rendszerével. Erre vall, hogy hosszú napokkal később a kormány kommunista tagjai is megszavazták a szovjet csapatok kivonásának követelését, és nemcsak (a később) a népi demokrácia elárulásával megvádolt Nagy Imre, hanem a szovjet rendszert restauráló Kádár János is.

Október 23-án Budapesten (a november 3-án Kielben történetekhez kísértetiesen hasonlóan) egy felforrósodott hangulatú, de nem fegyveres összecsapásra, nem a hatalom erőszakos megdöntésére és megragadására készülő tüntetést változtatott fegyveres felkeléssé a pártállam fegyveres ereje, az államvédelem. A Bem téri nagygyűlésen nem történt rendbontás, Kopácsi Sándor annak befejeződése után sem látta szükségét rendkívüli intézkedésnek, a kapitányságokat utasította, hogy a munkaidő letelte után engedjék haza az állományt, csak az ügyeletesek maradtak szolgálatban. Nem történt semmi rendkívüli a Kossuth téren sem, ahonnan Nagy Imre beszédét követően békésen eloszlottak a tüntetők. Az SZKP XX. kongresszusa után a Sztálin-szobornak a (fővárosi tanács által már tárgyba vett) lebontása sem tekinthető olyan cselekménynek, mint amelynek fegyveres harcra kellett volna torkollnia. Ha a német forradalom „startlövése” a november 3-i kiel-i lövetés, a magyaré a Rádió Bródy Sándor utcai székházából leadott volt.

A nem sokkal este kilenc óra után eldördülő lövések előtt Budapesten semmi nem történt, ami akkora hullámot vert volna, ami másnapra ne tudott volna lecsendesedni, amit ne lehetett volna elsimítani. Akkor azonban az épület sommásan ávósna tartott órei a tömegbe lőttek, aminek halálos áldozata lett. Nem tekintem végérvényesen eldöntöttnek, hogy ki volt az első halálos áldozat: egy negyven év körüli munkás vagy a rádióhoz vezényelt páncélos alakulat egyik tisztje, a történetek szempontjából ennek nincs jelentősége. A tüntetők számára ugyanazt jelentette a néphadsereg egy tisztjének vagy egy munkásnak a lelövése: az ávó kezét emelt a népre, ezért az ávón bosszút kell állni. Akár honvédtiszt, akár munkás volt az első(nek tudott) áldozat, a bűncselekmény kiemelten súlyosnak számított, hiszen az ávó a népi demokrácia egy kiemelt exponensét gyilkolta meg, az e fölötti felháborodást jól mutatja az, ahogy a hír eljutott a Petőfi Kör orvosvitájának ülésé-

re.¹⁴ A *Szabad Nép* is a karhatalmi szervek, az államvédelem felelősségét emelte ki a másnapi lapszámból kimaradt, ám a pártközpontba eljutott szerkesztőségi cikkben: „A *Szabad Nép* üdvözlí Budapest népének hatalmas erejű felvonulását és tüntetését a szocialista demokrácia kibontakozásáért, közéletünk megújulásáért. [...] Kommunista lelkiismeretünket követve mélységesen elítéljük a karhatalmi szervek erőszakos fellépését, követeljük az azonnali felelősségre vonás[uka]t. [...] A *Szabad Nép* szerkesztősége megfogadja a pártnak és a népnek, hogy egyetlen sorral sem támogatja, hanem megtagadja azokat, akik sortűzzel, terrorral felelnek a magyar nép szavára és követelésére.”¹⁵ Október 24-ére virradó éjszaka a tüntetők közül lett felkelők nem a hatalom intézményeit, nem pártbizottságokat és kormányépületeket támadtak meg, hanem olyan helyeket (gyárakat, rendőrőrsöket és katonai laktanyákat), ahonnan fegyvert lehetett szerezni, majd felfegyverkezve a Rádiót védő (avagy megszállva tartó) ávósokat.

A Rádió ostromát kiváltó eseményként Gerő Ernő rádióbeszédére szokás hivatkozni, mint amely provokatív voltával, lekezelő hangnemével, a Szovjetunió előtti hajbókolásával olaj volt a tűzre. Annak ellenére, hogy a Bródy Sándor utcában történtek pontos rekonstrukciójára máig nem került sor, és elismerve azt, hogy Gerő beszéde tovább hevítette az ott tüntetőknek a többi helyszínhez képest forró hangulatát, meg kell állapítani, hogy a beszéd és az ostrom között olyan cselekményre került sor (a halálos áldozatot követelő fegyverhasználatra), amely nem okvetlenül következett az első titkár beszédéből. Viszont aminek közvetlen reakciója volt a tüntetők felfegyverkezése és az ostrom. Az éjszaka történéseinek jellege szempontjából ez azt jelenti, hogy – legalábbis akkor – a fegyveres felkelés nem a párt első titkára, hanem az ávó ellen irányult. Hogy nem a párthatalmat támadta, azt elégségesen bizonyítja, hogy október 24-ére virradó éjszaka egyetlen pártházat sem ért támadás, a Központi Vezetőség nyugodtan ülésezhetett az Akadémia utcában annak ellenére, hogy a Belvárosban tízezrek voltak az utcákon, és a pártközpont közelében is voltak összecsapások.

Október 23-át tehát csak abban az értelemben lehet a forradalom kezdetének tekinteni, hogy akkor kezdődött az az akció–reakció sorozat, amely még a hónap vége előtt meghozta a forradalom győzelmét: a társadalomnak nagyobb szabadságot, az embereknek több lehetőséget sorsuk irányítására. Ha valami rendkívüli, ha valami forradalmi volt október 23-ában, az nem a már több alkalommal (szűkebb) nyilvánosság előtt felvetett követelések tartalma, hanem az emberek utcára vonulása, a közterek megszállása, az alulról szerveződött tüntetés volt. Az sem állt azonban ellentétben sem a munkásmozgalmi hagyománnyal, sem a marxi–lenini tanítással.

¹⁴ BOHÓ RÓBERT (szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján*. VII. kötet. *Iparművészeti, orvosvita*. Budapest, 1956-os Intézet, 1994, 177–178.

¹⁵ PIL, 290. f. 1956-os gyűjtemény, 17. ő. e. 86. o.

Haffner leírása a Kielből induló forradalom áradásáról jelentéktelen változtatásokkal igaz a magyar forradalomra is. „Futótűzként terjedt a forradalom magától is. Mint valami egyeztetett forgatókönyv alapján, mindenütt ugyanaz történt: a katonák katonatanácsokat választottak, a munkások munkástanácsokat, a katonai hatóságok kapituláltak, megadták magukat vagy elmenekültek, a beijedt polgári hatóságok elismerték felettes szervként a munkás- és katonatanácsokat. Mindenütt ugyanaz játszódott le: nagy felvonulás az utcákon, tömeggyűlés a piactereken, lelkes fraternizálás a kék egyenruhák, a sötét egyenruhák és a csont és bőr civilek között. A forradalom mindenütt a politikai foglyok kiszabadításával kezdődött, majd a börtön elfoglalása után a városháza, a pályaudvar, a katonai parancsnokság következett, esetenként az újságok szerkesztősége”.¹⁶ Ugyanez történt Magyarországon, azzal a (jelentéktelen) különbséggel, hogy – mivel megelőzően nem folyt háború – kisebb volt a katonák szerepe és nagyobb a munkásoké, hogy nem a katonai hatóságok, hanem a pártbizottságok kapituláltak, és a civilek nem tengerészekkel és katonákkal, hanem a katonák mellett rendőrökkel, esetenként határőrökkel fraternizáltak.

Németországban „megszűntek a katonai főparancsnokságok [...] helyükre a forradalom új szervei, a munkás- és katonatanácsok léptek. A civil közigazgatási hatóságok megmaradtak, s ahogy korábban a katonai hatóságok, most a tanácsok felügyelete alatt dolgoztak. A magántulajdonhoz nem nyúlt a forradalom. A gyárakban minden maradt a régi ben.”¹⁷ Így vették át Magyarországon forradalmi tanácsok a pártbizottságoktól a tanácsnak nevezett közigazgatási hivatalok politikai irányítását és felügyeletét. Szemben a német forradalommal, Magyarországon érdemi változás történt a tulajdonviszonyokban. Nem azt tekintem érdeminek, hogy egyes helyeken megtörtént az államosítás egyes vadhajásainak korrekciója (vidéken a tulajdonos visszavette vagy a forradalmi tanács neki visszaadta államosított házát vagy a térszerte bekényszerített állatait és eszközeit stb.), hanem azt, hogy az állami tulajdont társadalmi tulajdonba vették. A munkástanácsok az üzemek tulajdonosaiként döntöttek személyi, szervezeti és gazdasági kérdésekben – sok esetben már november 4-e előtt is.

A tömeg megmozdulásának fékezése és mederben tartása, a vérontás elkerülése érdekében mindkét országban olyan személy került a kormány élére, aki elfogadható volt a hatalmat addig birtoklók számára, és akinek hitele volt a tömeg előtt. Akitől azt várták a hatalmat addig gyakorlók, hogy képes lesz békés eszközökkel megvédeni a fennálló társadalmi rendet, és aki erre el is volt szánva. De aki ugyanakkor hitelesen képviselte azt az újat, azt

¹⁶ SEBASTIAN HAFFNER 2007, 77–78.

¹⁷ SEBASTIAN HAFFNER 2007, 80.

a változást, amit a társadalom nagy többsége akart. November 9-én Berlinben – a munkásság kezdődő tüntetésének, valamint annak a hírnek a hatására, hogy a katonák fraternizálnak a városközpontba vonuló munkásokkal, következésképpen a megmozdulást nem lehet katonai erővel leverni – a birodalmi kancellár, Miksa badeni herceg a többségi szociáldemokrata párt vezetőjére, Friedrich Ebertre ruházta a császári kormány kancellári tisztségét.¹⁸ Intézkedése találkozott a Legfelső Hadvezetés elképzeléseivel. Az időközben lemondott Ludendorff utóda, Wilhelm Groener tábornok másnap nem csupán támogatásáról biztosította Ebertet, hanem „lojális együttműködést ajánlott fel neki, ennek feltételeként a radikalizmus és a bolsevizmus elleni harcot, a »tanácsvirsaft« mielőbbi felszámolását, a nemzetgyűlés összehívását és a »rendezett viszonyokhoz« való visszatérést jelölte meg.”¹⁹ Némiképpen óvatosabban és visszafogottabban, de a lényegét illetően a Groener-Ebert paktumot valós ténynek tekinti a többi történész is. „November 10-én Groener megkötötte Eberttel az ún. Groener-Ebert-paktumot, amelyben [...] a hadsereg [...] garantálta, hogy minden segítséget megad a rend fenntartására.” „Ha lehet hinni a legendának, Groener telefonon javaslatot tett Ebertnek egy »antibolsevik« szövetség létrehozására, melyet az elfogadott. Minden amellet szól, hogy a főszállásmester [Groener] a népbiztosok tanácsa elnökének tett ilyen javaslatot.”²⁰ November 10-én ugyanis Ebert már nem a birodalmi kormány kancellárja volt. A november 9-i tüntetés és a tanácsok másnapra, 10-ére meghirdetett gyűlése arra kényszerítette, hogy kormányát pusztán (többségi és független) szociáldemokrata politikusokból alakítsa meg, és annak neve birodalmi kancellária helyett népbiztosok tanácsa legyen. Ezt a forradalmi elnevezésű szociáldemokrata kormányt ismerte el és biztosította támogatásáról Groener tábornok (és a Legfelső Hadvezetés), vagyis a hatalmat addig birtokló körök, illetve a nagy-berlini munkás- és katonatanácsok gyűlése, vagyis a berlini forradalmi tömeg.

Nagy Imrét az október 22-i műegyetemi nagygyűlés javasolta a kormány élére. Javaslatukat megerősítette a 23-i tüntetés, valamint az annak engedélyezéséért szót emelő, a pártállamban hivatalosan létező intézmények: a Petőfi Kör és a DISZ vezetősége, a Szabad Nép szerkesztősége, tucatnyi pártszervezet stb. 24-ére virradó éjszaka a párt vezető testülete, a Politikai Bizottság jelölte a Minisztertanács élére, a jelölést Nagy Imre elfogadta, az SZKP Elnöksége pedig tudomásul vette. Budapesten november 4-e előtt a forradalomnak nem alakult olyan, országos súllyal rendelkező politikai szervezete, nem került sor olyan gyűlésre, amely – a nagy-berlini munkás- és

¹⁸ Sebastian Haffner 2007, 104.; H. A. Winkler, 2005, 334.

¹⁹ Sebastian Haffner 2007, 145.

²⁰ ORMOS MÁRIA 2008, 91.; H. A. Winkler 2005, 337.

katonatanácsok gyűléséhez hasonlóan – megerősíthette volna Nagy forradalmi legitimációját. Azt nem egyetlen gyűléstől, illetve egyetlen szervezet-től, hanem gyűlések és szervezetek sokaságától kapta meg – legkésőbb november 1-jén. A kutatások mindezüdig nem tártak fel olyan, fajsúlyos forradalmi szervezetet vagy programot, amely vele szemben mást akart volna a kormány élére. November 4-ig sem a magyar kommunista párt, sem az SZKP Elnöksége nem vonta meg tőle a bizalmat. Ellenkezőleg. A magyar kommunista párt november 4-ig támogatta a kormányt, abban részt vett, Hruscsov pedig csak titkos tárgyalásokon értesítette vazallusait arról, hogy megvonta a bizalmát Nagy Imrétől és kormányától.

A kettős legitimáció kétségtelenül nagy stabilitást adott a kormánynak (legalábbis az azok élén álló politikusoknak), de egyben nagy kihívás elé is állította őket. Forradalmi kormányuk ugyanis a nélkül alakult meg, hogy az ancien regime megsemmisítő, vagy akár csak megrendítő vereséget szenvedett volna. Németországban a háborús vereség ugyan paralizálta a hadsereget (négy év háborúskodás után a katonákat nem lehetett harcba küldeni a forradalmi tömegek ellen), de a rendszer alapjai, a tisztikar, a bürokrácia, a nagybirtok és a nagytőke november 9-e után is megőrizték pozícióikat. A változást akaró munkásság képviselőjének (is) mutatkozó Ebertet nem az utcákon megvívott győztes csaták emelték kormányra, következésképpen az ancien regime erőit nem zúzták szét, azok csak visszavonultak. A Groener tábornok kínálta paktum pedig egyértelműen kijelölte az általuk még elfogadható és már elfogadhatatlan változások közötti határt. A polgári demokrácia, a parlamenti képviseleti rendszer – legalábbis átmenetileg – még elfogadható volt számukra, a bolsevizmus vagy a „tanácsvircsaft”, a forradalmi tanácsok hatalmi-politikai szerepének állandósulása már nem. Márpedig kétségtelen, hogy a forradalom oldalán voltak olyan erők, amelyek nem elégedtek meg a november 9–10-én alakult szociáldemokrata kormánnyal. Akkor sem, ha azt népbiztosok tanácsának nevezték, hanem többet akartak: egyesek a szovjet példa követését, Németország bolsevizálását, ennél sokkal többben a forradalmi tanácsok november 4-e után kivívott hatalmi-politikai szerepének megőrzését, esetleg szélesítését.

1918–1919-ben ténylegesen nem fenyegette Németországot egy bolsevik forradalom veszélye. Ezt Haffner alaposan és körültekintően bizonyítja. A veszélyt csak utólag, önigazoló céllal mutatta a valóságosnál sokkal nagyobb minden politikai irányzat. Attól azonban, hogy ilyen veszély ténylegesen nem fenyegette Németországot, akkor és ott tekinthették a ténylegesnél nagyobbak, olyannak, ami ellen minden erő és eszköz bevetésével védekezni kell. Haffner szerint a többségben szociáldemokrata vezetés, illetve befolyás alatt álló forradalmi tanácsok Ebert kormányát támogatták, tehát

amikor a népbiztosok tanácsának elnöke a hadsereg és szélsőjobboldali szabadsapatok (az SA és az SS elődei) bevetésével szétverte azokat, a munkásforradalom árulójává lett. Haffner azt hangsúlyozza, hogy a forradalmi tanácsok nem akartak tanácsrendszert, különösen nem akartak tanácsdiktatúrát. Ezt bizonyítja azzal, hogy sem november 10-én a nagy-berlini munkás- és katonatanácsok gyűlése, sem december 16-án a Tanácsok Birodalmi Kongresszusa nem tett kísérletet a hatalom megragadására. Ellenkezőleg, mindkettő támogatásáról biztosította a kormányt, utóbbi pedig nem hogy opponálta volna a képviseleti rendszert, hanem előbbre hozta a nemzetgyűlési választásokat.²¹ Azonban ha a forradalmi tanácsok (és a mögöttük álló erők) nem is akartak tanácsrendszert vagy különösen nem tanácsdiktatúrát, mégis mást akartak, mint aminek a képviseletére Ebert vállalkozott, vagy aminek elérését lehetségesnek tartotta. Céljuk az volt, hogy „a régi feudális-polgári állam helyén egy új munkásállam épüljön fel”.²² „A tanácsoknak semmi kifogásuk nem volt a parlamentáris demokrácia ellen. Nem a parlamentet akarták helyettesíteni, hanem olyan eszköznek tekintették magukat, amely a végrehajtó hatalmat van hivatva alapvetően forradalmasítani és demokratizálni, tehát a tulajdonképpeni államapparátust, a közigazgatást, és különösen a hadügyet. A tanácsok a régi, konzervatív bürokráciát és a régi, konzervatív tisztkart kívánták először ellenőrzésük alá vonni, majd gyökeresen átalakítani és megváltoztatni.”²³

Kétségtelen, hogy mivel a szovjet típusú rendszereken kívül más munkásállam (inkább magát munkásállamnak állító hatalom) nem létezett (eltekintve talán Salvador Allende Chilétől), ma is nehéz szabatosan megkülönböztetni a munkásállamot a proletárdiktatúrától. Haffner talán túl szigorúan ítélte meg Ebertet, amikor a munkásállamot akaró munkásforradalom leverése miatt a forradalom árulójának nevezte, különös tekintettel arra, hogy a spartakisták, elsősorban Karl Liebknecht forradalmi demagógiája valóban állandósította a bolsevik forradalom fenyegetését. Azonban abban az esetben is, ha feltételezzük, hogy Ebert látta a különbséget bolsevizmus és munkáshatalom között (ami nem valószínű), tudnia kellett azt is, hogy a forradalmi tanácsok által ellenőrzött, forradalmasított és demokratizált bürokrácia és hadsereg túl van azon a határon, ameddig az ancien regime erői hajlandóak elmenni. Ha nem is tudta azt, hogy a Ludendorff célja az általa kezdeményezett forradalommal, Németország parlamentarizálásával éppen azoknak az intézményeknek a megőrzése volt, amelyeket a forradalmi tanácsok forradalmasítani és demokratizálni akartak (hogy aztán a háborús vere-

²¹ SEBASTIAN HAFFNER 2007, 164.; ORMOS MÁRIA 2008, 96.

²² SEBASTIAN HAFFNER 2007, 198–199.

²³ SEBASTIAN HAFFNER 2007, 154–155.

ség keltette vihar elültével visszavegye a hatalmat, és nyugodt lélekkel felköttesse „Ebertet és Scheidemannt az elvtársaikkal együtt”²⁴). Azt, ha mástól nem, Groener tábornoktól mindenképpen tudnia kellett, hogy a Legfelső Hadvezetés, a tisztikar és a mögöttük álló körök nem fogják tétlenül túrni a bürokrácia és a hadsereg forradalmasítását és demokratizálását. Amennyiben arra a kormány mégis kísérletet tenne, vagy ilyen kísérletet eltérne, óhatatlanul elveszti támogatásukat, és elkerülhetetlen lesz a polgárháború. Ami – az Oroszországban történetekhez hasonlóan – kétségtelenül az antant intervencióját vonná maga után.

1919 januárjában, amikor Németországban egyértelművé vált, hogy a forradalom többet akar, mint amennyit az ancien regime hajlandó eltérni, a népbiztosok tanácsának szociáldemokrata elnöke a hadsereggel és a tisztí szabadcsapatokkal verette le, fojtotta vérbe a munkásság felkelését.

Az általános vélekedéssel szemben nem látom bizonyítottnak, hogy a magyar forradalom győzelmét a szabadságharcosok katonai győzelme kényszerítette volna ki. A szabadságharcosok nem győzték le az ellenük küldött szovjet csapatokat, azokat azért vonták ki Budapestről, mert Nagy Imre és Kádár János lehetségesnek látták a helyzet megoldását, a rend biztosítását abban az esetben, ha a csapatokat kivonják. Az általános vélekedéssel szemben úgy látom, hogy nem a fegyveres harc sikere, hanem annak kudarca nyitott utat a politikai megoldás kísérletének. A magyar fegyveres erőkkel együttműködni kényszerülő szovjet csapatok nem tudták felszámolni az ellenállást, de a rendszer alapjai érintetlenek voltak október 28-án. A párt megtartotta pozícióit a kormányban, a fegyveres erők és a bürokrácia vezetésében.

Nagy Imre kinevezésétől azt várta a Politikai Bizottság, hogy ezen az áron mederben tartható a megmozdulás, megőrizhető a fennálló rendszer: a párt hegemon szerepe, a népi demokrácia intézményei és tulajdonviszonyai. A pártba nemrég visszavett Nagy kormányfősége meghaladta a Gerő által kezdeményezett óvatos korrekció és nyitás tervezett kereteit, de az elindított folyamattal nem volt ellentétes, miközben reményt kínált arra, hogy a Rádió ostroma nem szélesedik fegyveres felkeléssé. Azok a célok, amelyekért Nagy a kormányzást vállalta, azok (részben) azonosak voltak, de semmiképpen sem voltak ellentétesek a változást akaró, és annak érdekében cselekedni, kockáztatni is hajlandó többség céljaival.

Miként Ebert egyszerre akart Németországban változást (demokratikus parlamentarizmust, az égető szociális kérdések törvényes úton való kezelését) és változatlanyságot (az egységes, demokratikus állam és a törvényes rend megőrzését). Ugyanúgy akart Magyarországon Nagy Imre válto-

²⁴ Sebastian Haffner 2007, 149.

zást (demokratizálódást, a függetlenség és szuverenitás helyreállítását és biztosítását, általános nyitást) és változatlanságot (a szocialista tulajdonviszonyok megőrzését és biztosítását). Ahogy Németországban fennállt az esélye annak, hogy a tömeg megmozdulása a kormányfőtől megőrizni akart tárgyakat veszélyezteti, így látták ezt Magyarországon is. Nem csak Nagy Imre és nem csak kommunista politikusok féltek attól, hogy az október 23-án demokratikus követelésekkel sorompóba lépő éhezők, rongyosok és hajléktalanok (Kéthly Anna kifejezései) harcához olyanok is társultak (vagy társulnak), akik „forradalomból ellenforradalmat, 1956 magyar szabadságharcából holmi 1920-as kurzust csinálnak” (Németh László).

Németországban a bolsevik forradalom, Magyarországon az ellenforradalom jelentette az ancien regime számára a legfőbb veszélyt, amit mindkét országban veszélynek érzett a társadalom egy jelentős része is. Álláspontom szerint azonban Magyarországon ugyanúgy eltúlozták az ellenforradalom veszélyét, ahogy Németországban a bolsevik forradalomét. 1956 intézményeit tekintve nyilvánvaló, hogy bennük többségben voltak azok, akik a rendszer szocialista kereteinek, a szocialista vívmányoknak (a földreformnak, a nagyüzemek, bányák és bankok államosításának) a megőrzése mellett akartak demokráciát. Amennyiben a november 3-i kormányt tekintjük (amelyben legkisebb volt a kommunista politikusok aránya, és amely a leginkább volt társadalmilag elfogadottnak tekinthető), abban is többségben voltak a szocialista rendszer hívei. Az MSZMP és az SZDP miniszterei, valamint az MSZMP-be a honvédség pártsemlegessége miatt be nem lépő, de korábban MDP-tag, magát 1956-ban is több alkalommal kommunistának valló Maléter Pál egyértelmű, számszerű többséget alkottak a kiskgazda és parasztpárti miniszterekkel szemben. Ezek a pártok sem tekinthetők azonban egy klasszikus polgári demokrácia híveinek. Nemcsak a parasztpárt fővárosi vezetői utasították el a polgári-kapitalista rendszert, hanem a Győri, valamint a Dunántúli Nemzeti Tanács élén álló Szigethy Attila is. Ezt az álláspontot képviselte minden külső kényszer nélkül a kiskgazdák 1956-ban általánosan elfogadott, legtekintélyesebb vezetője, Kovács Béla is: „A régi világról szerintem ne álmodjon senki. A grófok, bankárok és kapitalisták világa végérvényesen lezárult. Nem kiskgazda igazán az, aki ma 1939-ben és 1945-ben gondolkozik.”²⁵ 1945 elutasítása egyértelműen jelzi, hogy nemcsak a földreform megőrzéséhez ragaszkodott, hanem a nagyipar, a bányák és a bankok magántulajdonának megszüntetéséhez is. Nem véletlenül nevezte Méray Tibor Nagy Imre november 3-i kormányát 1918 októberé óta Magyarország leginkább baloldali kormányának.²⁶

²⁵ VARGA LÁSZLÓ (szerk.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások, 1956. október 23.–november 9.* 295.

²⁶ MÉRAY TIBOR: *Nagy Imre élete és halála.* Budapest, Noran, 2006, 346.

Számbeli fölényben voltak a kommunisták a két legfontosabb fegyveres testület, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány, valamint a Forradalmi Karhatalmi Bizottság a vezetőségében, döntő súlyuk volt a közvélemény alakításában fontos szerepet játszó Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságában, valamint számos más, fővárosi és vidéki forradalmi testületben. Eből a szempontból különösen fontos a nagy létszámú, nagy mozgalmi múltú és nagy társadalmi súlyú munkásság képviselőire alakult munkástanácsok állásfoglalása, amelyek már november 4-e előtt is tiltakoztak a tőkés viszonyok restaurációjának lehetősége ellen. (Kísérlete ellen azért nem, mert ilyenről máig nem került elő bizonyíték.) A munkástanácsok képviselői benne voltak a forradalom helyi hatalmi szerveiben, ezek közül több munkástanácsnak nevezte magát. Ezek egyike sem állt (nem is állhatott) elő olyan követelésekkel, amelyet a munkások, a munkástanácsok nem támogattak.

Nem tartom szignifikánsnak, ha sem társadalmi súllyal, sem gazdasági vagy politikai hatalommal nem rendelkező egyes csoportocskák részéről felmerült a szocialista rendszer megdöntésének követelése. Demokráciában a kisebbségnek is jogában áll saját nézetét képviselni és hirdetni mindaddig, amíg ezzel nem sérti a fennálló törvényeket. Ezeket a megnyilvánulásokat azonban csak sanda hatalmi célok igazolása érdekében lehet komoly ellenforradalmi veszélynek feltüntetni. A szocialista kereteket megőrizni akaró Nagy Imrével szemben Mindszenty József bíborosra szokás hivatkozni, mint aki a szocializmussal szemben álló erők politikai vezetője lehetett volna. Ezzel riogattak Kádárék is, de a feltételezés nem pusztán ezért nem igaz. Mindszenty nevezetes november 3-i beszédében elhatárolódott a politikai szerepvállalástól: „én pártokon kívül és – állásom szerint – felül vagyok és maradok”, és bár elsöpörtnek mondta a rendszert, hangsúlyozta, hogy „osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján álló [...] nemzet és ország akarunk lenni”. A magyar társadalom ugyan 1956-ban nem volt „osztály nélküli”, de a kapitalista gazdasági-termelési viszonyok restaurálását akaró és arra alkalmas polgárság valóban nem létezett, és miként az idézetből látszik, ezt a bíboros is elfogadta, azon változtatni nem kívánt.

Miközben tehát komoly, sőt (éppen a forradalom eredményeképpen) megnövekedett társadalmi tekintéllyel, valamint gazdasági és hatalmi pozíciókkal rendelkeztek azok, akik Magyarországon fenn akarták tartani a szocialista kereteket. A magyar társadalomból hiányzott az a csoport, amelynek érdeke lett volna a polgári gazdasági-társadalmi viszonyok visszaállítása, így értelemszerűen hatalmi eszközökkel sem rendelkezhetett, ilyen programtól pedig elhatárolta magát az a személy, akit később (lehetséges) vezetőjüknek mondtak.

Az 1956-os megmozdulás szocialista jellegét négy érveléssel szokás cáfolni. Az első arra hivatkozik, hogy november 4-e előtt az ország politikai-földrajzi helyzetét figyelembe vevő kényszerű önkorlátozásból hangoztatták a forradalmi testületek szocialista követeléseket, hogy valós céljukat ellepezve megtévesszék a Szovjetuniót. Ezzel elérjék, hogy csapatait kivonva elfogadja az ország függetlenné válását, amit elérve el lehet dobni az álcát, és végre lehet hajtani a teljes tőkés-polgári restaurációt. Ez a (meghaladottnak remélt Kádár-kori kötelezőre hajazó) érvelés azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a független és semleges Magyarország továbbra is az egyik szuperhatalom közvetlen szomszédja maradt volna, amely az ország politikai mozgásterét továbbra is (noha csekélyebb mértékben) meghatározta volna. Vagyis a november 4-e előtt (1956 lázas napjaiban is) követett önkorlátozást szükségessé tevő tényező továbbra is létezett volna. Maga a hivatkozott érvelés tudománytalan, hiszen nem tényekre, hanem feltételezésekre hivatkozik. Ezen túl, nehéz elképzelni az 1956-ban vezető szerepet vállalt, az ötvenhatos célokhoz és harcokhoz minden körülmények között (akár az életük árán is) hűséggel kitartó, magukat mindvégig kommunistának valló személyekről, hogy október-novemberben csak a szovjetek megtévészése, más terveik álcázása érdekében hangoztatták ragaszkodásukat az 1945 utáni „társadalmi vívmányokhoz”. Angyal István, Bali Sándor, Dudás József, Földes Gábor, Földvári Rudolf, Gimes Miklós, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Maléter Pál, Nagy Imre, Pálinkás Antal, Szigethy Attila, Szilágyi József és a többiek személyes tragédiája csak még nagyobb azáltal, hogy olyan, alaptalanul nekik tulajdonított célokért kényszerültek börtönbüntetést szenvedni, többük életét áldozni, amelyek ellen maguk is küzdöttek, amíg lehetőségük volt rá. Hasonlóan nehéz elképzelni a november 4-e előtt is meghatározó szerepet játszott munkástanácsokról, hogy polgári restaurációra törekedtek volna, és csak álcaként hirdették ragaszkodásukat a nagyipar államosításához.

A másik érv arra hivatkozik, hogy november első napjaiban radikálisan átalakult a forradalmi szervek vezetősége, azokban a kommunisták helyét antikommunisták foglalták el. Ez azonban egyfelől aránytévésztesen alapszik, hiszen nem veszi figyelembe, hogy nem a vezetőségek nagy többségét, hanem csak azok egy részét alakították át november legelején. E téren eddig nem folyt olyan számszerű vizsgálat, amelynek eredményei meggyőző erővel bizonyíthatnák, hogy a november eleji személyi változások új irányt adtak volna a mozgalomnak. Az ismertté vált esetekben három okból került sor új választásra. Eltávolították a forradalmi testületekből a régi rend azon nem vagy kevésbé kompromittálódott reprezentánsait, akiket a testület (általában október 28-a előtti) megalakulásakor fennálló politikai erőegyensúly miatt, a hatalmat addig gyakorlókkal kötött kompromisszum alapján

választottak meg. A forradalmi szervek döntő többsége ugyanis nem a párt-hatalom helyi összeomlása után alakult meg, hanem akkor, amikor a helyi párt- és tanácsi vezetés már nem látta magát képesnek arra, hogy fenntartsa a rendet, és ezért a hatalomgyakorlók körébe bevont olyan személyeket és csoportokat, akiktől a feladatok ellátásában támogatást, a vélelmezetten radikálisabb(an) változást akarókkal szemben pedig védelmet remélt. Budapesti fegyveres harc folyt, de a harci cselekmények és leszámolások áttérjedésének réme mellett is több, a közbiztonságot fenyegető veszély volt, így például a rabok (köztük köztörvényesek) kiszabadulása, illetve az erről szárnyra kelt eltúlzott hírek. Ebből a szempontból a közrend, a köznyugalom fenntartása volt a pártállam helyi reprezentánsainak, a fegyveres testületek helyi vezetőinek is a legfontosabb célja. Erre kaptak (ha kaptak) ajánlást felettes szerveiktől, egyben felhatalmazást a helyi vezető testületek népfrontos jellegű kibővítésére, demokratizálására. November első napjaiban ezeket a korábban kényszerűen kötött kompromisszumokat igazították ki. Másfelől a többpártrendszer visszaállítása után egyes helyeken pártok szerint alakították át a forradalmi szervek vezetőségét (hozzáigazítva azokat a kormányhoz), ami nem a kommunisták ellen irányult, hanem a koalíciós pártok helyi reprezentánsainak bevonását célozta. Végül néhány helyen új választást kellett tartani, mert a korábban megválasztottak nem vállalták tovább a munkát, vagy (ritkábban) képtelennek bizonyultak a feladatok ellátására.

Harmadik érvként szokás arra hivatkozni, hogy a magyar társadalom paraszti többsége nem volt híve a szocialista rendszernek, a szocialista eszmének, vagyis ez a réteg is teljes polgári restaurációt követelt volna. Túl azon, hogy ez is hipotézisen alapszik, hiszen az agrárnépesség ötvenhatos követeléseit tárgyaló egyetlen munka nem tesz említést arról, hogy a parasztság 1956-ban teljes polgári restaurációt követelt volna,²⁷ logikusan sem bizonyítható helytállósága. Az agrártársadalom 1956-ban sem volt homogén, így nem feltételezhető, hogy egységes lett volna álláspontja ebben a kérdésben. Másfelől a parasztság (Magyarországon) hagyományosan gyenge érdekérvényesítő képessége alapján nem valószínű, hogy 1956-ban (esetlegesen) eltérő céljait képes lett volna a munkástanácsok mögött álló munkásokkal és az értelmiség egyértelműen szocialista elkötelezettségű részével szemben megvalósítani. Végül az ezen érvet hangoztatók figyelmen kívül hagyják azt a sajátos tény, hogy az ötvenes években nemcsak a munkásság létszáma, hanem társadalmi súlya, presztízse is olyan nagy volt, mint soha

²⁷ VARGA ZSUZSANNA: *Paraszti követelések 1956-ban*. In ESTÓK JÁNOS (szerk.): *1956 és a magyar agrártársadalom*. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2006, 81–104.

azelőtt vagy azóta. „Óriás, akit maga a szocialista rendszer teremtett”.²⁸ Annak ellenére, hogy a forradalom egyik kiváltó oka éppen a rendszer alapvetően hazug voltának lelepleződése volt, a munkások mégis elhitték a kommunisták hirdette történelemformáló szerepüket (elegendő a munkástanácsi ülésekről készült jegyzőkönyveket és a munkások programjait megnézni), és ebben osztozott velük a lakosság nagy többsége. A városokba, sok esetben közvetlenül a gyárakba indított élelmiszer-szállítmányok, a sebesülteknek és árváknak felajánlott segítség azt mutatja, hogy 1956-ban nem feszült éles ellentét a falusi és városi lakosság között, a falvak népe elismerte a városiak érdemét az újért vívott harcban, és legfőbb céljának annak támogatását tartotta.

A negyedik érv arra hivatkozik, hogy 1956 általánosan elfogadott és képviselt programjaiban kezdettől szerepelt a többpártrendszer visszaállításának követelése. De sem a marxista-leninista tanok, sem a gyakorlat nem zárja ki a többpártrendszert, noha (de facto) a magukat kommunistának valló rendszerek mindegyike egypárti diktatúra volt. Ez utóbbi alapján azonban nem állítható, hogy a demokratikus szocializmus megvalósíthatatlan, még kevésbé, hogy ennek 1956-ban a forradalom tábora tudatában lett volna.

A politikai hatalom kérdése Németországban és Magyarországon is a tanácsok szerepe körül kristályosodott ki. A tanácsok politikai szerepvállalásának lehetőségéről két alternatíva látszik kirajzolódni (amelyek végeredményüket illetően azonosak), de mögöttük (éppen a német és a magyar forradalom révén) felsejlik egy harmadik is. Egy polgári demokratikus, képviseleti rendszerben ezeknek a tanácsoknak nincs helyük, el kell tűnniük, feladataikat át kell vennie a választásokon győztes pártok irányította bürokráciának. Ez volt Ebert álláspontja. Az ezzel valójában azonos másik lehetséges alternatíva a szovjet-oroszországi úgynevezett tanácsrendszer, ahol – elméletileg – a tanácsok kezében volt a legfőbb hatalom. Valójában ezek a szovjetek semmi önállósággal nem rendelkeztek, alá voltak vetve a bolsevik pártnak. Ez a rendszer tehát – bár az elnevezést és a tanácshatalom látszatát megtartotta – érdemben felszámolta a tanácsokat, a polgári demokráciához hasonlóan.

A német forradalom a munkás- és katonatanácsok szétverésével ért véget. A magyar forradalom a forradalmi tanácsok által tudott győzni. Győzelmét általában a többpártrendszer, a képviseleti demokrácia visszaállításában látják a történészek. Kétségtelen, hogy ez a követelés már az október 22-i műegyetemi pontokban szerepelt, de kétségtelen az is, hogy Nagy Imre, a forradalmi kormány feje nem volt híve a többpártrendszer visszaállításának. Azt mint kényszerű kompromisszumot fogadta csak el, és érdemben

²⁸ T.G. ASH állítása a lengyel munkásságról a magyar munkásságra is igaz. TIMOTHY GARTON ASH: *A lengyel forradalom*. Budapest, AB-Beszélő Kft., 1990, 21.

csak azt követően, hogy a forradalmi tanácsokban meglátta azt a szövetségést, amely a kormány koalíciós alapra helyezése esetén is képes biztosítani a szocialista vívmányok (földreform, államosítások, szociális reformok) megtartását és biztosítását. Már a fordulat kezdetét jelentő október 28-i kormányprogram fontos utalást tartalmaz a forradalmi tanácsokra: „A kormány felkarolja a nép kezdeményezésére létrejött új, demokratikus önkormányzati formákat, és arra fog törekedni, hogy azokat be is iktassa az államigazgatásba.” Nagy tehát (a kormány nevében) két nappal a kormány koalíciós alapra helyezése előtt kötelezte el magát a forradalmi tanácsoknak helyet biztosító politikai-hatalmi struktúra kiépítésére. Október 28-a előtt már jutottak el hozzá információk az országszerte alakult, a hatalmat helyben többfelé eredményesen gyakorló forradalmi tanácsokról, de csak alig néhány küldöttséggel volt alkalma személyesen tárgyalni. Október 29-én, és különösen 30-án negligálva más, ugyancsak fontos kérdéseket, mint például az új karkormány megalakítása, szinte egész nap küldöttségeket fogadott. Amikor 30-án bejelentette a kormány koalíciós alapra helyezését, már pontosabb, egyben személyes benyomásokon alapuló képe volt a forradalmi tanácsokról. Amikor október 30-án bejelentette, hogy „Az ország életének további demokratizálása érdekében az egypártrendszer megszüntetésével a kormányzást az 1945-ben újjászületett koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira helyezzük”, egyben azt is bejelentette, hogy „a forradalom által létrehozott demokratikus helyi önkormányzati szerveket a nemzeti kormány elismeri, rájuk támaszkodik, és támogatásukat kéri.” Amikor tehát először nevezte nyilvánosan forradalomnak a történeteket, nem csupán elviekben húzódott „a revolúció védőernyője alá”,²⁹ nem csupán kormányának legitimációját várta a forradalomtól, hanem a forradalom szerveinek, a forradalmi tanácsoknak tényleges támogatásáért folyamodott. Nemcsak a kormányon belül törekedett olyan erőviszonyok kialakítására, amelyek megakadályoznak bármilyen ellenforradalmi kísérletet, hanem azért (is) ismerte el és támogatta a forradalmi tanácsokat (amelyeket a szocialista vívmányok és a munkáshatalom biztosítékainak tudott), hogy szükség esetén velük együtt szorítsa vissza az ellenforradalmi vagy sztálinista törekvéseket.

Nagy Imre azért láthatta meg a szövetségést a forradalom napjaiban a forradalmi tanácsokban, mert már 1954-ben, első miniszterelnöksége idején arra készült, hogy az államhatalmat a dolgozók tömegeinek bevonásával tegye valóban demokratikussá. 1954-ben közel fél évet dolgozott az MDP III. kongresszusán a tanácsokról tartandó beszédén, amelyet Kiszeljov nagykövet ajánlására úgy alakított, hogy a „hibák kritikája helyett” „pozitív prog-

²⁹ RAINER M. JÁNOS: *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. kötet, 1953–1958. Budapest, 1956-os Intézet, 1999, 297.*

ram” legyen benne.³⁰ 1954-ben azt várta a tanácsoktól, hogy erősítsék a népi állam erejét; hogy segítsék a szocializmus építését.³¹ Azt akarta, hogy *közvetlenül* a lakosságra támaszkodjanak, hogy szükség esetén mozgósítani tudják a lakosságot.³² Már az 1944–1945-ben alakult népi/nemzeti bizottságokat is „az új népi hatalom első csíráinak”³³ tekintette, és hibának tartotta, hogy „Nem vittük át a tanácsi szervezetbe azokat a tapasztalatokat és módszereket, amiket a népi bizottságok a tömegek mozgósítása terén már kialakítottak.”³⁴ Méltán láthatta úgy 1956-ban, hogy a „dolgozók legszélesebb tömegeinek” forradalmi hatalomátvétele az ő 1954-es várakozásait testesíti meg: egy valóban demokratikus, valóban népi hatalom csíráinál sokkal több jött létre. A forradalmi tanácsok önállóak (sőt, szuverének) voltak, az őket közvetlenül megválasztó lakosságra támaszkodtak, amelyet eredményesen tudtak mozgósítani a forradalmi követelések kivívása vagy védelme érdekében. Egyszerre voltak helyi hatalmi és tömegszervezetek – ahogy Nagy Imre 1954-ben vizionálta.³⁵

Nem egyértelműen megválaszolt az a kérdés, hogy a Kreml miért szánta el magát 1956-ban a magyar forradalom fegyveres leverésére. Valószínűtlen, hogy a Moszkvába eljutó hírekből pontosan kirajzolódott volna a Magyarországon formálódó hatalmi struktúra. Az azonban kétségtelenül látszott, hogy a magyar forradalom nemcsak a magyar kommunista párt diktatúráját, hanem hegemoniáját is felszámolta, ami biztosan túlment azon a határon, amit Hruscsov még képes volt tolerálni.

Talán nem tévedek, ha azt feltételezem, hogy Nagy Imre 1956-ban a forradalmi tanácsok által annak a munkásállamnak a megteremtésére látott lehetőséget, amit 1919-ben Friedrich Ebert a hadsereggel és a szabadcsapatokkal veretett le. A német és a magyar forradalmi tanácsok politikai szerepe és programja egy irányba mutat. Mindkettő ragaszkodott helyi hatalmának megtartásához, illetve a bürokrácia és a hadsereg, általánosan a végrehajtó hatalom ellenőrzéséhez és demokratizálásához. Egyik sem vonta azonban kétségbe, hogy a központi hatalom, a kormány és a parlament a képviseleti demokrácia terrénuma. Mindkét forradalomban olyan kettős politikai struktúra sarjadzott, amelyben egyszerre lett volna jelen a közvetlen demokráciára épülő önkormányzat és a képviseleti demokráciára alapuló parlamentarizmus. A német forradalom eredménye a munkás- és katonatanácsok szán-

³⁰ RAINER M. JÁNOS 1999, 47.

³¹ NAGY IMRE: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások. II. 1948–1954.* Budapest, Szikra, 1954, 481.

³² NAGY IMRE 1954, 514–515.

³³ NAGY IMRE 1954, 499.

³⁴ NAGY IMRE 1954, 515.

³⁵ NAGY IMRE 1954, 518.

déka szerint nem képviseleti, polgári demokrácia lett volna, nem is tanácsrendszer, még kevésbé bolsevik pártidiktatúra. Ilyen rendszer sejlik fel a magyar forradalomból, amely éppen egy bolsevik pártidiktatúra ellen tört ki. Olyan többpárti, demokratikus, parlamentáris modell, amelyben nemcsak az ellenzéki pártok alkotják a parlamenti többséggel rendelkező kormány ellensúlyát, hanem a tanácsok az egész pártokra és pártokból épülő parlamenti-kormányzati centrum ellensúlyát. Miként az összes többi, a német és a magyar forradalom is bátor ugrás volt az ismeretlenbe. Nem a semmibe, hiszen résztvevői rendelkeztek (inkább történelmi és gyakorlati, semmint elméleti) ismeretekkel, de egyiknek sem volt kész forgatókönyve, egyik sem egy ismert, máshol már kipróbált modell meghonosításával próbálkozott. Azon lehet vitatkozni, hogy győzelem esetén hova jutottak volna ezek a rendszerek, hogyan alakult volna a pártok és a tanácsok viszonya, az azonban tagadhatatlan, hogy mindkét forradalom a francia forradalom utóda és folytatója, mindkettő a szabadság növelését célozta.

Irodalom

- BENCsik Péter: Feledésre ítélt reformok? Az MDP KV 1956. júliusi ülése és a „tisztta lap” politikájának néhány történeti problémája. *Acta Historica* (Szeged) 2009, 129. 111–137.
- BIBÓ ISTVÁN: A német politikai hisztéria okai és története. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1986, I. kötet, 365–480.
- BOHÓ RÓBERT (szerk.): A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VII. kötet. Iparművészeti, orvosvita. Budapest, 1956-os Intézet, 1994.
- HEINRICH AUGUST WINKLER: *Németország története a modern korban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- IZSÁK LAJOS (főszerkesztő): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 439–460.
- MÉRAY TIBOR: *Nagy Imre élete és halála*. Budapest, Noran, 2006.
- Nagy Imre: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások. II. 1948–1954*. Budapest, Szikra, 1954.
- ORMOS MÁRIA: *Németország története a 20. században*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2008.
- RAINER M. JÁNOS: *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. kötet, 1953–1958*. Budapest, 1956-os Intézet, 1999.
- SEBASTIAN HAFFNER: *Az elárult forradalom*. Budapest, Európa Kiadó, 2007.
- SZAKOLCZAI ATTILA (szerk.): *A vidék forradalma*. I. kötet. Budapest, 1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára, 2003.
- TIMOTHY GARTON ASH: *A lengyel forradalom*. Budapest, AB-Beszélő Kft., 1990.
- VARGA LÁSZLÓ (szerk.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások, 1956. október 23.–november 9.*
- VARGA ZSUZSANNA: Paraszti követelések 1956-ban. In Estók János (szerk.): *1956 és a magyar agrártársadalom*. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2006, 81–104.

Forrás: PIL, 290. f. 1956-os gyűjtemény, 17. ő. e. 86. o.

Abstract

Attila Szakolczai: Budapest-Berlin

The two revolutions of the 20th century, first in Berlin then in Budapest, have a lot in common, in spite of the fact that they were distant in space and time. The origins of the two revolutions were more than similar, and even their immanent contradictions were analogous in some aspects. In Germany, a social democratic politician faced the revolt of the workers which he managed to oppress with the help of nationalist (pre-fascist) troops. In Hungary, a communist politician became the head of the revolutionary government which was overthrown by Soviet military intervention. The revolution of 1918-1919 in Berlin cannot be simplified as a Bolshevik uprising, and later the Hungarian revolt of 1956 evoked many of its characteristics. In order to keep the mass demonstrations moderate and restrained, and to avoid further bloodshed, the power was bestowed in both cases upon a person who was at the same time acceptable for the previous government and approved by the people. The previous regime expected that the new leader had the intention and the ability to protect the current social order with peaceful means. On the other hand, he represented the new policy and the change that the majority of the people desired. In Germany the Bolshevik uprising, while in Hungary the counter-revolution was considered as the greatest danger for the ancient regime, and a significant part of the society was aware of this fact. However, the authorities overreacted to the situation in both countries.

I strongly assume that Imre Nagy in 1956 and the participants of the German uprising had the same objectives: creating a socialist state by relying on the workers' councils. Both attempts were crushed: the Hungarian by the Soviet troops as I have mentioned above, and the German by Friedrich Ebert who deployed the army and the militia in 1919. The programs of the German and Hungarian revolutionary councils also show a certain degree of similarity. Both insisted on maintaining the local authorities, and on the control and democratisation of the executive branch, especially the bureaucracy and army. Neither of the programs doubted that the central authority, i.e. the government and the parliament were the essentials of the representative democracy. In both cases, a double political structure seemed to evolve that would involve both the elements of direct democracy (e.g. local autonomy) and parliamentarism based on representative democratic principles. The aim of the workers' and soldiers' councils in the German revolution was not a representative civic democracy, neither a soviet republic, nor a Bolshevik dictatorship of the proletariat. They wished to create a multi-party parlia-

mentary democracy where the opposition parties would counterbalance the government which had the majority in the parliament; meanwhile the councils would be the counterweight of the party-based parliamentary system. In the Hungarian revolution, which was directed against the Bolshevik dictatorship of the proletariat, the revolutionists had similar intentions.

Cora Zoltán

A Beveridge-terv fogadtatása Magyarországon a második világháború idején

A tanulmány az angol William Beveridge és munkatársai által kidolgozott jóléti tervezet Magyarországi recepcióját, különös tekintettel az MSZDP szociálpolitikájának alakulásában betöltött szerepét vizsgálja. Az 1942-ben elkészült, háború utáni időszakra vonatkozó brit jóléti tervezet széleskörű visszhangot váltott ki Európában, ekképp a magyarországi fogadtatás a brit Munkáspárt által is támogatott jóléti modell szélesebb nemzetközi transzferfolyamataiba illeszkedett. Ennek megfelelően arra a kérdésre keressük a választ, hogy a Beveridge-terv mennyiben járult hozzá, hogyan befolyásolta a háború alatt megszületett – jórészt háború utáni időkre elgondolt – magyar szociálpolitikai kezdeményezéseket, valamint hogy a konzervatív bismarcki modell alapján kiépült korai magyar jóléti állam számára mennyiben jelenthetett továbblépést. A dolgozat hipotézise szerint a Beveridge-terv 1943-tól folyamatosan jelen van a magyarországi szociálpolitikai gondolkodásban, elsősorban a szociálpolitikai diskurzusokban, valamint néhány ponton magában a gyakorlatban is, különösképp pedig a szociáldemokrata párt jóléti koncepciójában. Ennek megfelelően a Beveridge-terv adaptív és szelektív recepciójára került sor. A következőkben először röviden bemutatjuk a két világháború közötti konzervatív dominanciájú magyar szociálpolitika jellegét és hiányterületeit. Ezt követően ismertetjük Beveridge tervezetét, végül pedig elemzési szempontjainkkal és kérdéseinkkel összhangban kísérletet teszünk recepciójának értékelésére.

A magyar társadalombiztosítás a bismarcki minta alapján épült ki, a kötelező biztosítási forma pedig szintén Németországgal vonja párhuzamba. A nyugat-európai jóléti fejlődéssel szemben Magyarországon azonban a munkavédelmi és munkásbiztosítási törvényeket nem egymással párhuzamosan fogadták el. Mivel a magyar társadalom csupán a 20. század elején érkezett el a tömegdemokrácia és a modern értelemben vett munkavállalás időszakába, ezért a 19. század végén a politikai elit az alsóbb rétegek emancipációját kevésbé elősegítő, járulékfizetéssel szerzett jogokon alapuló kötelező társadalombiztosítás koncepcióját fogadta el.¹

¹ SZIKRA DOROTTYA: *Modernizáció és társadalombiztosítás a 20. század elején. In AUGUSTINOVICS MÁRIA (szerk.): Körkép reform után: tanulmányok a nyugdíjrendszerről. Budapest, 2000, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 18-19.; SZIKRA DOROTTYA: *The Thorny Path to Implementation: Bismarckian Social Insurance in Hungary in the late**

A magyarországi jóléti intézmények az önkormányzatiság elvére épültek.² Az ország gazdasági fejlődése és az elit legitimációs igénye lehetővé tették a kiadások és szociális jogok kiterjesztését, ami a korszak végére az ipari munkásság szinte teljes társadalombiztosítási lefedettségében valósult meg.³ Jóllehet az 1870-es évek magyarországi szegénypolitikájához képest az 1930-as évekre megszilárduló biztosítási rendszer igen lényeges előrelépést jelentett,⁴ mégis számos megoldatlan kérdést és területet – például a mezőgazdasági népesség biztosítása, vagy a munkanélküli biztosítás – hagyott az 1940-es évek szociálpolitika számára. A kormányzati szociálpolitika és a társadalombiztosítási rendszer alakulását azonban nem csupán a két világháború közötti politikai struktúrák adottságai, hanem a szociális kérdéshez kapcsolódó különböző eszmei áramlatok és mozgalmak, valamint a külföldi minták átvétele is befolyásolta.

A magyarországi jóléti állam 20. századi fejlődését két részre osztó második világháború nem csupán a politikai struktúrák átalakulását vonta maga után. A magyar szociálpolitika történetében is lényeges kérdés, hogy hogyan viszonyul egymáshoz a 20. századi fejlődésének háborút megelőző és azt követő szakasza. A magyar jóléti állam kutatásának utóbbi évtizedben bekövetkezett expanziója ellenére több terület alig, vagy egyáltalán nem kutatott. Az eddigi eredmények alapján nem alakult ki meggyőző tudományos vita, legfőképp pedig konszenzus az 1930-as évek végétől az 1950-es évek elejéig terjedő átmeneti periódus szociálpolitikájának összefüggő értékelését illetően, ami viszont épp a két korszak kapcsolát érinti. A 20. századi magyarországi jóléti állam kutatásának további hiányossága, hogy a magyar és nyugat-európai szociálpolitikai kapcsolatokat eddig főként statisztikai források alapján vizsgálták. Következésképp igen lényeges, hogy a levéltári források bevonásán túl a 20. századi szociálpolitika, nemzetállamok és régiók között fellépő jelenségeinek vizsgálatában elterjedt viszonylag leegyszerűsítő, diffúziós magyarázatokat kulturális transfertörténeti és összehasonlító meg-

19th Century. *European Journal of Social Security* 2004. Vol. 6. No. 3. 255-257.; TOMKA BÉLA: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Budapest, 2003, Századvég. 59-62., 116.; BÓDY ZSOMBOR: A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkásügy Magyarországon a 19. és 20. század fordulóján. *Aetas* 2004. 1. sz. 5-6., 14.; BÓDY ZSOMBOR: A „szociális kérdés” kezelésének alternatívái a 19. század végén. *Korall* 2001. 2. évf. 5-6. sz. 73-93.; TÁLOS, EMMERICH: Sozialstaat – Sozialpolitik. In *Forum Politische Bildung* (Hg.): Informationen zur Politischen Bildung. Sozialpolitik im internationalen Vergleich. 2004. 14. évf. 5-7.

² BIKKAL DÉNES: Magyar szociálpolitika. A dolgozó társadalom szociális védelme Magyarországon. Budapest, 1943, Danubia Könyvkiadó. 44-45.

³ BIKKAL 1943. 50-52.

⁴ A magyar társadalombiztosítás ötven éve: 1892-1942. Budapest, 1943, Országos Társadalombiztosító Intézet. 51-54., 62-64., 93-94.

közelítéssel váltsuk fel. E területen belül különösen fontos történeti kérdés egyes nemzetközi jóléti modellek magyarországi megjelenése, recepciója és hatása.

A második világháború és az azt megelőző hadigazdálkodásra való áttérés önmagában is katalizátora volt – például pénzügyi hatásai vagy a társadalmi mobilizáció felgyorsítása révén – egy újfajta szociálpolitika kifejlődésének. Elvileg ez a folyamat a korábbi jóléti rendszerek továbbfejlesztésén túl akár újfajta szervezőelv beépítését is magába foglalhatta. A meghatározó magyarországi szociálpolitikások egyetértő vélekedése volt, hogy a háború utáni gazdasági rekonstrukcióval párhuzamosan jóléti expanziónak is be kell következnie. E feltételezett expanzió pedig elvileg több irányban, többféle módon is megindulhatott. Az európai modernizációval és diffúziós folyamatokkal összefüggésben a magyarországi jóléti rendszer kiterjesztésének lehetőségei között pedig kétségtelenül fontos helyet foglalt el a külföldi jóléti modellek recepciója. A második világháború idejéig Magyarországon ez elsősorban a bismarcki mintájú társadalombiztosítás átvételében valósult meg. Ugyanakkor a háború során intenzívebbé váló nemzetközi kapcsolatok, valamint a technológiai és szociális információcsere a recepciók terét is kiszélesítette.⁵

A háború folyamán született új szociálpolitikai megközelítések közül kiemelkedett az angol William Beveridge és munkatársai által 1941 és 1942 között kidolgozott jóléti program, mely hosszú távon és mélyrehatóan kívánta átalakítani Nagy-Britannia szociálpolitikáját. Több más európai országhoz hasonlóan a magyarországi szociálpolitikások is tanulmányozták a Beveridge-tervet. Ezért recepciója a magyarországi háborús jóléti politika történetének szerves részét képezi. E ponton a történeti transzfer fogalma az, mely igazán megragadhatóvá teheti e folyamatot. Nemcsak arról van szó, hogy a korábbi bismarcki mintából kifejlődött magyar jóléti programokat hogyan egészítette ki a Beveridge-féle terv recepciója, hanem sokkal inkább arról, hogy maga az átvétel hogyan formálta át az új szociálpolitikai koncepciók kialakításának diskurzusait és folyamatát.⁶ E tanulmányban a fenti kontextus tükrében azt igyekszünk bizonyítani, hogy a brit Beveridge-terv a

⁵ Szélesebb kontextusában lásd CORA ZOLTÁN: *A szociálpolitika arculatai: alternatívák és gyakorlat Magyarországon (1942-1956)*. In Tamás Ágnes (szerk.): *Bolyongások a magyar történelemben*. Szeged, 2009, Szegedi Középkorász Műhely. 161-179.

⁶ Ennek kutatását és vizsgálatát módszertanilag és forráskritikailag a következőképpen hajtottuk végre: először megvizsgáltuk, hogy a Beveridge-féle tervetből melyek voltak azok az elemek, amelyekkel részletesen foglalkoznak a magyar szociálpolitikások, s végül hogy ezek alapján milyen konstrukciókat hoztak létre, valamint milyen következtetéseket vontak le a magyar szociálpolitika fejlesztési lehetőségeit és irányait illetően. CORA ZOLTÁN: *Brit-magyar szociálpolitika transznacionális látószögben: Beveridge és Magyarország (1942-1948)*. In ANTOS BALÁZS – TAMÁS ÁGNES (szerk.): *Rajzolatok a magyar történelemről*. Szeged, 2010, Szegedi Középkorász Műhely. 75-88.

háború alatt Magyarországon is jelentős hatást gyakorolt. Igen lényeges tehát annak elemzése, hogy ez az átvétel miként módosította a magyarországi szociálpolitika vizsgált periódusunkban történő átmenetét, illetve mennyiben kapcsolódhatott a korábbi „*path*-ból” kifejlődött olyan szociálpolitikai irányokhoz, mint például a produktív szociálpolitika vagy a társadalombiztosítás kiterjesztésére vonatkozó tervek.⁷

A gazdasági világválság nyomán előtérbe kerülő és felerősödő szociális problémák megoldatlansága miatt az 1930-as évek végére Nagy-Britanniában is nyilvánvalóvá vált, hogy sem a korábbi liberális gazdasági berendezkedés, sem pedig a meglehetősen széttagolt társadalombiztosítási rendszer nem tartható fenn. Az 1930-as években megnőtt a szociálpolitika kiterjesztése iránti igény, elsősorban amiatt, hogy az egyre nehezebb anyagi körülmények közé kerülő középosztálybeliek is szerettek volna hozzájutni

⁷ A produktív szociálpolitika a korban használatos elnevezés, mely alatt azt értették, hogy a szociálpolitikai ellátórendszer reformja, valamint új jóléti szolgáltatások bevezetése erkölcsileg és fizikailag ép, hasznos munkát végző („produktív”) egyének megeremtéséhez, társadalmi integrációjához vezet. A koncepció tulajdonképpen Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor és Kovrig Béla egyes elgondolásain nyugodott. E program a Darányi-kormány által megkezdett szociálpolitika folytatására is vállalkozott. Imrédy és Teleki társadalompolitikájában azonban új vonások is feltűntek. Imrédy úgy kívánta átalakítani a magyar társadalmat és gazdaságot, hogy a radikális változást eredményező „csodás forradalmon” belül a szociálpolitika egy „technikai”, modernizációhoz kapcsolódó problémát alkotott. Emiatt szociálpolitikai rendszerét revolucionistának nevezhetjük. A Teleki-kormány által támogatott szociálpolitika ezzel szemben nem „forradalmi”, sokkal inkább mérsékelt koncepciót képviselt, mely az intézményesült produktív szociálpolitika alapjává vált. A Teleki-kormány szociálpolitikáját tehát inkább reformistának tarthatjuk, noha az alapkérdésekben nem tért el a két kormány. A produktív szociálpolitika eszmei és gyakorlati alapjaihoz lásd például PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Mi az a szociális kérdés? Kultúra és terror. A társadalmi kérdés.* In SCHÜTZ ANTAL (szerk.): *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái.* 11. kötet, Budapest, 1927, Szent István Társulat. 24., 36-38.; GIESSWEIN SÁNDOR: *Társadalmi problémák és keresztény világnézet.* Budapest, 1907, Szent István Társulat. 16-17., 35-37., 44-45.; GIESSWEIN SÁNDOR: *A szociális kérdés és a keresztényszocializmus.* Budapest, 1914, Szent István Társulat. 5-17.; SZABÓ LÁSZLÓ ISTVÁN: *Kovrig Béla társadalomszemlélete és hivatásrendi törekvései.* PhD disszertáció. Budapest, 2004, ELTE BTK. *passim.*; Kovrig Béla: *A magyar szociálpolitika igaza a liberális és szocialista eszmerendszerek küzdelmében.* Budapest, 1932, Munkaügyi Szemle Kiadványa. 8. sz.; KOVRIG BÉLA: *Hogy életünk emberibb legyen.* Budapest, 1940, Nemzeti Könyvtár 28-29. sz.; KOVRIG BÉLA: *Korfordulón. Eszmék forrongása, új formák keresése az emberi együttélés mai válságában.* Budapest, 1940, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 205-222.; ESZTERGÁR LAJOS: *A magyar szociálpolitika feladatai.* 1. kötet, Pécs, 1940, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet; IMRÉDY BÉLA *beszédei és iratai.* Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) K/278/12/62.; SIPOS Péter: *Imrédy Béla.* Budapest, 2001, Elektra Kiadóház. *passim.*; TELEKI PÁL: *A korporatív alkotmányreform terve.* In ABLONCZY BALÁZS (szerk.): *TELEKI PÁL. Válogatott politikai írások és beszédek.* Budapest, 2000, Osiris. 443-464., illetve TELEKI PÁL: *Társadalmi program és alkotmányreform.* In ABLONCZY 2000. 473-484.; ABLONCZY BALÁZS: *Teleki Pál.* Budapest, 2005, Osiris. 320-323., 333., 486-487.

az állami szociálpolitikai juttatásokhoz. A két világháború közötti periódusban a brit szociálpolitika nélkülözte az állami koordinációt, s a társadalombiztosítási juttatások nem garantálták a létminimumot. Ennek következtében a szociális juttatások meghatározó vonása maradt a rászorultsági elven alapuló közsegélyezés (*means tested public assistance*), mely igen gyakran – stigmatizáló módon – alacsony társadalombiztosítási járadékot vagy gyér keresetet kiegészítő, létfenntartáshoz szükséges mellékes juttatást nyújtott csupán.⁸

Az egyik fő problémát jelentő brit munkanélküliség változásának tendenciája a magyarországihoz igen hasonlóan alakult. Míg 1919-ben még csak 2%, addig 1927-ben már 10%, majd 1932-ben 22% a munkanélküliek aránya. A ráta csupán a háború munkaerőt felszívó hatása következtében esett vissza, és 1942-ben 1% körüli szinten stabilizálódott.⁹ A két világháború közötti időszakban Nagy-Britanniában ugyanakkor a betegségi, baleset-, és nyugdíjbiztosítás mellett létezett munkanélküli biztosítás is. Ekkor több magánbiztosító működött különböző szolgáltatásokkal, melyeket az 1911-ben bevezett *National Insurance Act* fogott össze. Ez azonban még nem jelentett állami társadalombiztosítást, ezért válhatott az 1930-as években a társadalombiztosítás kiterjesztésének és reformjának kérdése a politikai diskurzus fontos részévé.¹⁰

A keynesi elvek gazdaság- és szociálpolitikai érvényesítését a háború katalizálta. Az 1930-as években érlelődő, teljes foglalkoztatásról, nemzeti egészségügyi szolgálatról, univerzális társadalombiztosításról szóló, s korábban elsősorban konzervatív és liberális politikai ellenállásba ütköző reformok számára a fokozódó háborús centralizáció és a „nemzeti egység” megvalósulása miatt kialakult konszenzusos politikai légkör kedvező lehe-

⁸ BERNARD HARRIS: *The Origins of the Welfare State. Social Welfare in England and Wales, 1800-1945*. New York, 2004, Palgrave Macmillan. 197-218.

⁹ 1921 után folyamatosan 1 millió fő fölött mozgott a munkanélküliek száma, egyes városokban több mint 60%-os volt a munkanélküli ráta. Az 1930-as évek második felében az ország a válság terheit képes volt a birodalmi „perifériákra” hárítani, és stabilizálni a brit gazdaságot. Ugyanakkor Nagy-Britanniában Magyarországhoz hasonlóan a munkanélküliséget jelentős területi egyenlőtlenségek jellemezték (North-South divide). Jarrow és Merthyr Tydfil városokban például a férfi lakosság többsége számára semmilyen munkalehetőség nem kínálkozott a régi iparágak, főként a hajógyártás és szénbányászat hanyatlásával. A „dole”, azaz a munkanélküli segély pedig rászorultsági alapon járt, s többnyire csak az éhhaláltól óvott meg. Ronald Davison: *Social Security. The Story of the British Social Progress and the Beveridge Plan*. London, 1943, GEORGE G. HARRAP & Co. 15.; C. P. Hill: *British Economic and Social History 1700-1982*. London, 1986, Edward Arnold. 244., 260.; Sydney Wood: *The British Welfare State 1900-1950*. Cambridge, 1982, Cambridge University Press. 33-35.

¹⁰ WOOD 1982, 4-32.; Harris 2004, 197-245.

tőiséget teremtett.¹¹ R. M. Titmuss közismert tézise szerint a második világháború alapvetően új szociálpolitikai viszonyulást alakított ki, melyre a szociális problémák felszínre kerülése, illetve a társadalmi szolidaritás felerősödése volt jellemző.¹² Már-már közhelyszerű megállapítás, hogy a háború rendkívüli szerkezeti és működési változásokhoz vezetett a brit gazdaságban, mely elsősorban az etatizmus expanziójában nyilvánult meg. Ugyanakkor a jegyrendszer és a tervgazdálkodás mellett szükségszerűen be kellett vezetni a redisztributív szociálpolitikát is, mely azonban egyben „kísérleti terepet” jelenthetett a háború utáni jóléti reformok számára.¹³

Winston Churchill egyetértésével a koalíciós kormány tárca nélküli minisztere, Arthur Greenwood 1941 júniusában William Beveridge-et¹⁴ nevezte ki annak a kormányközi bizottságnak az élére (*Intergovernmental Committee on Social Insurance and Allied Services*), melynek azt tűzték ki elsődleges feladatául, hogy tegyen javaslatot a háború utáni rekonstrukció meg-

¹¹ MARK GARNETT – Richard Weight (eds.): *Modern British History*. London, 2004, Pimlico. 473-474.

¹² RICHARD M. TITMUSS: *Problems of Social Policy*. London, 1950, H. M. Stationery Office. 506-516.; illetve Richard M. Titmuss: *Essays on 'The Welfare State'*. London, 1958, Allen and Unwin. 75-87.

¹³ DEREK FRASER: *The Evolution of the British WELFARE STATE: A History of Social Policy Since the Industrial Revolution*. London, 1992, Macmillan. 207-209.; JOSÉ HARRIS: *Society and the State in Twentieth-Century Britain*. In F.M.L. THOMPSON (ed.): *The Cambridge Social History of Britain 1750-1950*. Vol. III. *Social Agencies and Institutions*, Cambridge, 1990, Cambridge University Press. 89-92.

¹⁴ WILLIAM BEVERIDGE (1879-1963) Christopher Addison és Neville Chamberlain mellett a 20. század első felének egyik legfontosabb brit szociálpolitikusa. Beveridge pályája kezdetén London keleti nyomornegyedében, az East Enden tevékenykedett ügyvédként. Az itt tapasztalt nyomor oly nagy hatással volt rá, hogy a szegénység és nélkülözés felszámolása élethivatásává vált. A munkanélküliséggel kapcsolatos ügyek szakértője, irányításával szervezték meg 1909-ben az első munkaközvetítő irodákat (*labour exchange offices*), valamint részt vett az 1911-es biztosítási törvény elkészítésében is. Beveridge gondolkodását alapvetően az edwardi liberalizmus, az első világháború kollektívizmusa és a társadalmi változás gradualista felfogása jellemezte, melyek rekonstrukciós programját is erőteljesen meghatározták. Már az 1930-as években kidolgozta terogazdaságra és állami beavatkozásra vonatkozó elképzeléseit. A brit társadalom és gazdaság megreformálásában egyfajta „keresztes lovagként” tekintett magára, 1939-ben 60 évesen érettnnek érezte magát, hogy tapasztalatait, tudását és jövőre vonatkozó vízióit egy nagyszabású terv kidolgozása során egyesíthesse. 1941-ben az újjáépítésért felelős államtitkárság (*Reconstruction Secretariat*) már felvette a kapcsolatot a különböző reformokat tervező társadalmi csoportokkal, elsősorban a *Political and Economic Planning* vezetőivel, Michael Younggal és Francois Lafitte-tal, valamint a Brit Munkavállalói Szövetséggel (*British Employer's Federation*). E körhöz tartozott William Beveridge is. JOSÉ HARRIS: *William Beveridge: A Biography*. Oxford, 1977, Clarendon Press. 378-401., 402-418.; WILLIAM BEVERIDGE: *Soviet Communism*. *Political Quarterly* 1936, No. 2. 346-367.; HOWARD GLENNERSTER: *British Social Policy. 1945 to the Present*, Oxford, 2007, Blackwell. 23-24.

valósításának módjára.¹⁵ A javaslat 1942 decemberében került a nyilvánosság elé. Ezzel párhuzamosan Beveridge az oxfordi egyetem tanári testülete előtt előadást tartott tervezetéről, s annak célját az ún. öt „nyomorforrás” („*giant evils of want*”) – betegség (disease), tudatlanság (ignorance), lakásínség és nyomor (squalor), munkanélküliség (idleness), és szegénység (poverty) – megszüntetésében jelölte meg. Kifejtette, hogy a munkás életébe több örömet kell vinni, mert a mai termelési rendszer kiöli az emberekből a kezdeményezőkézséget és a kreativitást, a munkavégzés pedig monotonná alakul. Emiatt a munkás élete pedig örömtelenné válik.¹⁶

Tömören összegezve a terv állampolgársági elven nyugvó, járulékokból finanszírozott, kötelező és minden kockázatra kiterjedő társadalombiztosítást írt elő, mely a létfenntartáshoz szükséges egységesen minimális járadékot és juttatásokat biztosított („*a minimum standard of living below which no one should be allowed to fall*”).¹⁷ Az egységes létminimum járadékot egyedülállóknak heti 24 shillingben, házaspároknak pedig 40 shillingben szabta meg a tervezet. Az egy főre jutó, heti létminimum szintű megélhetés a korabeli források alapján átlagosan 15-20 shillingre tehető, tehát a Beveridge-féle javaslat valóban garantálta ezt a szintet.¹⁸ A széttagolt biztosítási rendszert a terv a háború után egységesíteni akarta, mégpedig úgy, hogy a magánbiztosítók önállósága megmaradt volna, tehát nem kellett volna teljesen új jogsultságokat létrehozni, viszont e rendszer fölé egy állami egységirányítást rendelt volna. A minden állampolgárra kiterjedő állami biztosításban a korábbi rászorultsági elvet (*means test*) univerzális szociális jogok váltották volna fel. Angliában például a 32%-os lefedettséggel bíró betegbiztosítás és a 29%-os lefedettséggel rendelkező balesetbiztosítás több mint 90%-os lefedettséget ért volna el a terv bevezetését követően.¹⁹ A tervezet ugyanakkor nem volt sem „forradalmi”, sem „szocialista”, mivel egyik fő érdeme épp a széttagolt rendszer racionalizálása volt, illetve jórészt korábbi követelések beteljesítését hajtotta végre.

¹⁵ GLENNERSTER 2007, 24-26.; HARRIS 2004, 289.

¹⁶ WILLIAM BEVERIDGE: *Report on Social Insurance and Allied Services. Parliamentary Papers, Report by Sir William Beveridge. 1942-1943, VI, Cmd. 6404, London, 1942, His Majesty's Stationary Office.* 3-20.

¹⁷ A járulékbevételeket adóbevételek egészítették ki. A munkavállaló terheit enyhítve az állam és a munkaadó is részt kellett, hogy vállaljon a társadalombiztosítási járulékok finanszírozásában. A létminimum szintű juttatás garantálta – a liberális felfogás egyfajta továbbéléséént –, hogy a biztosítás ne korlátozza a szabad munkavállalási kedvet. BEVERIDGE: i.m., 9-17., 141-145.

¹⁸ A biztosítási tervezet további adataihoz lásd RONALD DAVISON 1943, 28-47.; George Routledge (ed.): *Plan for Britain. London, 1943, Routledge, 1943, 85-86.*

¹⁹ BEVERIDGE 1942, 25-36.

A racionalizáció jegyében az új rendszert a Beveridge-terv az újonnan létesített Társadalombiztosítási Minisztérium (*Ministry of Social Security*) igazgatása alá helyezte volna, amelyben a magánbiztosítók közintézményként funkcionáltak volna. Beveridge érvelése szerint az egyesítés egyszerűbb, hatékonyabb és gazdaságosabb intézményt hoz létre.²⁰ Habár a brit terv az egészségügyi hálózat átszervezését kevésbé részletezte, egy ingyenes szolgáltatásokat nyújtó Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (*National Health Service*) kialakítását javasolta, azaz állami egészségügyi hálózatot.²¹ A két világháború között ugyanis a térben és társadalmilag egyenlőtlen eloszlású egészségügyi ellátás és oktatás nem volt univerzális.²² Beveridge úgy gondolta, hogy egy jobb és egyenlőbb eloszlású egészségügyi rendszer a magasabb szintű szolgáltatásokon túl kevesebb költségteherrel fog járni. A kollektívizmus e formája a liberális szolidaritás és egalitarianizmus koncepciójának megváltozását tükrözte, ugyanakkor nem számolt a több szolgáltatást nyújtó rendszerekkel járó költségtöbblet megjelenésével.²³

Nagy-Britanniában tulajdonképpen a háború során magyar szociálpolitikai és egészségügyi fejlődéshez hasonló tendencia alakult ki: a források és költségek megosztásánál újratermelődtek az egyenlőtlenségek. Ugyanakkor a Beveridge-terv nagy-britanniai megvalósításának vizsgálata alapján számos hasonlóságra bukkanhatunk a magyar szociálpolitikai fejlődéshez viszonyítva. A háború Nagy-Britannia esetében is katalizátor szerepet töltött be. Habár a beveridge-i rendszer a brit liberális szociálpolitikai tradíciókból fejlődött ki, a magyar bismarcki mintához hasonlóan a második világháború folyamán és a háború után kontinuitás tapasztalható a már megkezdett programokkal. Attlee munkáspárti, majd Churchill konzervatív kormánya alapvetően Beveridge javaslatai alapján építették ki a modern brit jóléti államot. Ez újabb hasonlóságra hívja fel a figyelmet. Jóllehet az 1940-es évek fő jóléti kérdései mögött számos koncepcionális eltérés és politikai konfrontáció húzódott meg, mégis alapvetően politikai konszenzus alakult ki a kiterjesztést illetően. A brit és magyar háborús szociálpolitika nagyobb strukturális hasonlóságain túl azonban kérdéses volt, hogy a Beveridge-terv mely elképzeléseit kívánták felhasználni a korabeli magyar szociálpolitikuskok.

A Beveridge-terv még a brit alsóházi vita évében, tehát 1943-ban széleskörű fogadtatásra talált Európa államaiban.²⁴ Ez egyrészt az univerzaliz-

²⁰ DAVISON 1943, 50-53.

²¹ BEVERIDGE 1942, 36-65.; Davison 1943, 48-54.; Az NHS-t a háborút követően a Clement Attlee vezette munkáspárti kormány építi majd ki Beveridge ajánlásai alapján.

²² Glennerster 2007, 46-47.

²³ M. JOHNSON – L. Cullen: *Solidarity put to the test. Health and social care in the UK. International Journal of Social Welfare* 2000. No. 9. 228-229.

²⁴ HENRY JONES: *Beveridge's Trojan Horse. History Today* 1992, Vol. 41. No. 11. 44-49.

mus és a háborús európai szociálpolitika újítások iránt nyitottságából eredt, másrészt abból, hogy az egyes országokban szintén megindultak a brithez hasonló szociálpolitikai átalakulások.²⁵ A britekkel szembenálló tengelyhatalmi országok szociálpolitikusai elsősorban ideológiai okokból az angol terv megkésettységét, a német és az olasz szociális reformokhoz mért lemaradását hangsúlyozták.²⁶ A Nemzetiszocialista Német Munkafront is univerzális rendszert ígért, ugyanakkor a háborúra hivatkozva ezt nem váltotta valóra.

Habár Kelet-Közép-Európa országaiban is élénk fogadtatásra talált, mégis inkább hiányosságait elemző álláspontokkal találkozhatunk.²⁷ Ez alól általában a „semleges országok” jelentettek kivételt. Svédországban G. Cassel, Svájcban pedig A. Bohren közgazdászprofesszorok foglalkoztak a terv értékelésével és elgondolásainak átvételével. Cassel véleménye az volt, hogy a terv csak akkor lesz sikeres, ha az adott ország stabil gazdasági növekedést képes produkálni, kordában tudja tartani a munkanélküliséget, s képes garantálni valutája szilárdságát, azaz az alacsony inflációs szintet. Meglátása szerint az is kérdéses volt, hogy a progresszív adózás jelentette fokozottabb terheket, mely az egészségügyi rendszer fenntartásának kulcsa, elbírná-e majd a lakosság és az aktív „vállalkozói kedv”. Bohren szerint a terv Svájcban alkalmazható lenne, ugyanakkor a teljes foglalkoztatás nem megoldható, valamint a svájci szociálpolitika erőteljes autogén tradícióiból kifolyólag a magánbiztosítót sem lehet államosítani. A mezőgazdasági szektor biztosítására Svájcban nem kerülhet sor, mivel az sokkal fejletlenebb az angolnál, s nem bírná el a járulékkerheket.²⁸ Az európai jóléti államok közül 1945 után a tervben megfogalmazott állampolgársági elv Svédországban, Dániában és Finnországban érvényesült a leginkább.²⁹

A náci Németország által megszállt Franciaországban is megjelent a Beveridge-terv recepciója. A hagyományosan erős szakszervezeti és munkaadói ellenállás miatt a kötelező társadalombiztosítási rendszer Franciaor-

²⁵ HÁMORI PÉTER: *A Beveridge-jelentés. A jóléti állam nagy-britanniai programja és visszhangjai.* In Hámori Péter: *„Szegények mindig lesznek veletek...” Tanulmányok a szociálpolitika történetéből.* Budapest, 2006, Pázmány Társadalomtudomány 2. 99-101.

²⁶ HÁMORI 2006, 99-100.; további példákkal szolgál MIHELICS VID: *A Beveridge-terv.* Budapest, 1943, Keresztes Kiadás. 169-175.

²⁷ *A terv kelet-közép-európai térség országai közül Szlovákiában negatív fogadtatásra talált, s a horvát sajtó is elmarasztalta. A szovjetek szintén elutasították, a német és olasz álláspontokhoz hasonlóan a szovjet politika is úgy vélekedett, hogy a terv ajánlásai a Szovjet-unióban már meghaladtak.* HÁMORI 2006, 106-107.

²⁸ MIHELICS 1943, 175-177.

²⁹ *A rászorultsági elv 1918 utáni visszaszorulásához és az állampolgársági jogon nyugvó szolgáltatások skandináv példáihoz lásd GERHARD RITTER: Der Sozialstaat. Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich, München, 1991, Oldebourg Verlag. 151-152.; TOMKA BÉLA: A jóléti állam Európában és Magyarországon, Budapest, 2008, Corvina. 30-31.*

szágban csak a gazdasági világválság utáni években lépett életbe.³⁰ 1940 után a *résistance* szellemisége és a háború maga katalizálták a jóléti reformokat, így az ellenállási mozgalom az átfogó társadalombiztosítási rendszer kiépítésének gondolatát is felvette szociális programjába. Az Ellenállás Nemzeti Tanácsa 1944-ben már a Beveridge-terv szellemében fogalmazta meg a társadalombiztosítás kiterjesztésére vonatkozó javaslatát. E szerint a háború utáni francia társadalombiztosításban erős újraelosztási funkciót érvényesítettek volna: a tehetősebb csoportoktól elvont befizetésekből a szociálisan hátrányos helyzetű dolgozók, valamint családtagjaik juttatásait egészítették volna ki.³¹

Nagy-Britanniához hasonlóan 1945 után Franciaországban is a háború folyamán elfogadott reformjavaslatok alapján indult meg a modern jóléti állam kiépítése. Az 1945. október 4-i rendelet értelmében az általános társadalombiztosítás célja a munkavállalók szociális védelme.³² Tulajdonképpen ez az univerzalisztikus elv valósult meg az 1946. május 22-én elfogadott új társadalombiztosítási törvényben is, mely a kötelező nyugdíj és betegségi biztosítás mellett a balesetbiztosítást is bevezette. A „társadalmi egyenlősítés” szándékával létrehozott jóléti szisztéma a törvény értelmében garantálta a létminimumot, a magánbiztosítókat pedig – a brit National Insurance Act-hez hasonlóan – az állami rendszerbe integrálta.³³ A kifejezett centralizációval szembeni társadalmi ellenállás miatt azonban továbbra is érvényben maradt a több biztosító, különböző juttatási formákban és jogosultságok alapján szolgáltató társadalombiztosítás.³⁴ Exkluzivitása következtében a francia rendszer a britnél decentralizáltabb maradt, és sokkal kisebb bürokráciát működtetett. Habár szinte egy országban sem fogadták kritika nélkül, Beveridge-recepciója illeszkedett a háború következtében megindult szociálpolitikai katalizációs folyamatokhoz.³⁵

³⁰ JOSEF SCHMID: *Wohlfahrtsstaaten im Vergleich. Soziale Sicherungssysteme in Europa: Organisation, Finanzierung, Leistungen und Probleme*. Opladen, 1996, Leske und Budrich. 74-76.

³¹ ROBERT CASTEL: *A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája*. [Ford. Léderer Pál], Budapest, 1998, Kávé Kiadó. 338-339.; Ritter 1991, 154-155.

³² 45-2258. sz. Korm. r. *Journal Officiel*, 1946/6280.

³³ CASTEL 1998, 340-341.; RITTER 1991, 155-156.

³⁴ SCHMID 1996, 76-77.

³⁵ A háború folyamán általánosan elfogadottá vált a jövedelmek és szociális juttatások egyenlőbb elosztására való törekvés, a szegélysegélyezés másodlagossá válása, a nemzeti létminimum gondolata, az állami adókból finanszírozott egészségügyi rendszer, valamint a teljes foglalkoztatásra orientált gazdaságpolitika. Szintén ekkor terjedt el általános érvénnyel a szociális és állampolgári jogok jogelvi összekapcsolása, a citizenship új ideája, amit a konzervatívok inkább a munkavégzéshez, a szociáldemokraták pedig inkább az alanyi joghoz kötöttek. RITTER 1991, 107-108.

A svájci, svéd és francia példákhoz hasonlóan a magyar recepció tág körűnek mutatkozott. Már 1943-ban számos újságcikk és publikáció foglalkozott a kérdéssel.³⁶ A magyar recepcióra jellemző, hogy igyekezett a terv pozitív, újító aspektusaira helyezni a hangsúlyt. Ez részben annak köszönhető, hogy az 1930-as évek második felében egy generáció- és koncepcióváltás ment végbe a magyar szociálpolitikában. Ennek eredményeképp általánosan elfogadottá vált a határozottabb és aktívabb társadalompolitika, aminek része volt a produktív szociálpolitika, valamint a tudatos államreform igénye. Az „új generáció” fő szociálpolitikusi is e kontextusban határozták meg feladatukat. A korszak egyik vezető szociálpolitikusa, Kovrig Béla kifejtette, hogy a teljesebb szociális biztosítás nem csupán nemzeti probléma, hanem a fennálló közhatalommal szemben megfogalmazott kihívás is.³⁷ Véleményünk szerint a szélesebb magyar recepció másik oka, hogy a Beveridge-terv univerzalisztikus megközelítése számos korábbi magyar szociálpolitikai kezdeményezéssel egybeesett. A terv elsősorban a szociáldemokraták 1930-as években megfogalmazott javaslataival mutatott párhuzamokat. Azonban olyan konkrét bővítési elképzelésekkel is összhangba lehetett hozni, mint például Kovrig Béla kistőkések kötelező társadalombiztosítására vonatkozó 1940-es elgondolása.³⁸ Tágabb kontextusában a szegény rétegek egzisztenciális felemelésével már a produktív szociálpolitika is a létminimum garantálását tűzte ki célul. Ugyanakkor a produktív szociálpolitika nem a társadalombiztosítás rendszerén belül érvényesült.

Mihálffy Antal az általános közjólét merőben új megközelítését emelte ki, Kovrig Béla pedig a teljes foglalkoztatottság és munkanélküliség elleni

³⁶ Kicsoda Beveridge? *Magyar Nemzet*, 1943. június 27.; AJTAY JÁNOS: *Küzdelem a nyomor ellen. Az erőhatalom korszakát az igazságosság korszakának kell felváltania. Magyar Nemzet*, 1943. július 23.; BALLA ANTAL: *A Beveridge-terv. Pesti Hírlap*, 1943. március 20.; BORNEMISSZA GÉZA: *Ungarische Sozialpolitik und Beveridge-Plan. PESTER LLOYD*, 1943. január 1.; KOVRIG BÉLA: *A Beveridge-javaslat. Az angliai szociális átalakulás törvénye. Nemzeti Újság*, 1943. március. 7., 10., 11.; MIHÁLFFY ANTAL: *A biztosítás eszméje a Beveridge-tervezetben. Szociális Szemle* 1943, 5. évf. 2.sz. 5-6.; PULAY GÁBOR: *A Beveridge-terv. Külügyi Szemle* 1943, 20. évf. 3. sz. 218-224.; TÓTH BÉLA: *A Beveridge-terv. Szociális Szemle* 1943(a), 5. évf. 3. sz. 7-8.

³⁷ KOVRIG BÉLA: *Szociálpolitika. Budapest, 1936, Magyar Szemle Társaság*. 51-55.

³⁸ Az 1940 előtt Magyarországon a kisiparosság nem rendelkezett kötelező társadalombiztosítással. A kisiparosok nem estek járulékfizetési kötelezettség alá, mely jelentősen növelte versenyképességüket a számos szociálpolitikai kötelezettséggel terhelt gyáriparral szemben. A 20. század első felében Magyarországon is terjedésnek indult motorizáció is elősegítette a kisipari vállalkozások sikerességét. Ezt pedig a két világháború között megszerveződő „közös eladási és beszerzői irodák” szavatolták, melyek olcsóbb nyersanyagbeszerzést és jobb értékesítési feltételeket biztosítottak tagjaiknak. KOVRIG BÉLA: *Hogy életünk emberibb legyen. Budapest, 1940, Nemzeti Könyvtár*, 28-29. sz. 88-90.

hathatós védelmet tartotta a legfontosabbnak a tervben.³⁹ Kovrig a terv elemzését arra használja fel, hogy a Horthy-korszak szociálpolitikájának hiányosságait új megvilágításba helyezze: „Beveridge terve egyáltalán nem egalitárius szellemből való, nem mindenáron egyöntetűsége törekvő elgondolás. Lényegét tekintve inkább konzervatívnak mondható: erősen családvédelmi beállítottságú, a család életességét, a feleségnek otthontartását, ennek a lehetőségét szolgálja, elősegíteni kívánja a tőkegyűjtést, a takarékoskosságot; ahol jogokat elvonni lenne kénytelen, mint például a kisemberek népbiztosításának nacionalizálásával kapcsolatban, ott mindenütt a részvényesek, a vállalatok, a magángazdasági ügynökök teljes értékű kártalanítását veszi tervébe és intézményesen küzd a dologkerüléssel, a munkásság elrenyhülésével szemben. Pontról-pontra hirdeti a magánkezdemény, a vállalkozó szellem jelentőségét, a polgári szabadság elvét és ennek érvényét a tervezett intézkedések sokaságával védi.”⁴⁰ A munkanélküli biztosítással kapcsolatban a terv fő magyarországi ismertetője Mihelics Vid volt. A korabeli magyar keresztényszocializmus jeles képviselője is kitért rá, hogy a háború utáni magyar szociálpolitikában alapelvvé kell válnia, hogy ahol a munkabér nem képes garantálni a létminimumot, ott a társadalombiztosításnak kell kiegészítenie azt.⁴¹ A létminimumhoz való jog Mihelicsnél azonban nem csak az állampolgári jog fejlődéséből adódó sajátosság, hanem keresztény természetjogi kategória. Mihelics Aquinói Tamásra hivatkozik e kategória kifejtése során: a neotomista koncepció megengedi ugyan mások tulajdonának korlátozását – ebben az esetben állami újraelosztási rendszerek bevezetését –, ám csak addig a pontig, míg ez az illető saját létfenntartási jogába nem ütközik.⁴² E gondolatot Kovrig a háború katalizátor szerepéhez kapcsolta: „A háború oly mélyreható átalakulásokat vált ki, hogy egyetlen hadviselő társadalom sem maradhat fenn a korábbi szociális élettől való jelentős eltérés nélkül. Ezért a háborúból szükségképpen reform és szociális újjáformálás következik.”⁴³

A Beveridge-terv magyar recepciójában igen fontos utalásokat tesznek arra, hogy a jóléti átalakulás a világgazdaság nagyobb méretű újrarendezéséhez kell kapcsolódjék. A liberális koncepciót felváltó teljes foglalkozta-

³⁹ MIHÁLFY 1943, 5-6.

⁴⁰ KOVRIG BÉLA: A Beveridge-javaslat. Az angliai szociális átalakulás törvénye. Nemzeti Újság, 1943. március. 7. (1. rész).

⁴¹ „A szociális jog stádiumába elérkezett nemzeti közösségek tehát elsőrendű feladatuknak vallják, hogy mindenkinek megélhetést, aki számukra hasznos munkát végez, feltétlenül biztosítsák.” MIHELICS 1943, 184-185. MIHELICS itt később a T. H. Marshall által kidolgozott állampolgári jogok fejlődéséről szóló elméletet előlegezi meg, amennyiben az emberi és polgári jogok után a 20. századra a szociális jogok is alapvető részét kell, hogy képezzék a modern állampolgári jognak. T. H. MARSHALL: *Class, Citizenship and Social Development*. New York, 1965, DOUBLEDAY. 78-90.

⁴² MIHELICS 1943, 190-193.

⁴³ KOVRIG BÉLA: A Beveridge-javaslat. Az angliai szociális átalakulás törvénye. Nemzeti Újság, 1943. március. 10. (2. rész). Hasonlóan vélekedett TÓTH BÉLA is. Tóth 1943(a), 7.

tást és állami beavatkozást előtérbe helyező gazdaságpolitika nemzeti kockázatmegosztást és akár vagyoni redisztribúciót is igénybe vehet a létfenntartás szociális alapjainak megteremtéséhez. E tekintetben meglátásunk szerint a produktív szociálpolitika és a Beveridge-terv recepciója nyomán levont következtetések összhangba kerültek. Éppen erre helyezi a hangsúlyt a Beveridge-tervvel kapcsolatban Tóth Béla szociálpolitikus is: *„Lévén a munkaerő másfelől olyan tőke, melyet a polgárok egy munkás élet során úgy fogyasztanak el, hogy abból a köznek is haszna van, a társadalom természetes feladatának kell tekinteni, hogy munkából kiöregedett tagjainak segítsége legyen. Éppúgy segítségére kell azonban lennie akkor is, amikor fajfenntartó ösztönét követve családot alapít és gyermeket nevel, mert azzal, hogy a társadalomgazdaság új alanyait hozza létre, magának a társadalomnak az állományát újíttja meg s önös érdekét messze meghaladó szolgálatot tesz a köznek. E társadalmi sejtképzésnek tehát minden fontosabb ténye méltán tarthat számot az állam érdeklődésére, és akik vállalják terheit, jogosan igényelhetik, hogy azok viselését a köz megkönnyítse.”*⁴⁴ Tóth ehhez kapcsolódóan azonban kritikai megjegyzéseinek is hangot adott: a nemzeti létminimum szavatolása révén kérdéses, hogy az új szociálpolitika nem gátolja-e majd a munkavállalói kedvet. Bár univerzális jogosultságot ír elő, a tervezett társadalombiztosításban a szolgáltatások továbbra is a járulékfizetéshez kötődnek, így azok a társadalmi csoportok, melyek nem képesek a járulékok rendszeres folyósítására, a jövőben is szegénységélyezésre lesznek utalva.⁴⁵ Ugyanakkor e funkció lehet pozitívum is. Mihelics Vid éppen ezzel kapcsolatban fejtette ki, hogy ahol a munkabér nem elegendő a létminimum eléréséhez, ott a társadalombiztosítás hivatott pótolni azt.⁴⁶

A recepció nemzeti létminimumhoz és redisztribúcióhoz köthető másik fontos aspektusa a finanszírozás kérdése. Ahhoz, hogy a magyarországi jóléti rendszer a kiterjesztés folytán keletkező számos új biztosítási jogviszony járadékait finanszírozni tudja, a tőkefedezeti rendszerről – legalább részlegesen – a felosztó-kirovó rendszerre kell átállnia. Ugyanis csak így lesz képes szavatolni minden új biztosított számára a biztosítási szolgáltatások állandó fogyasztóképességét. A lépés a hitelpolitikában súlyos megterhelést jelent majd, ugyanakkor a háborút követően az összes erőforrást a nemzeti vagyon visszapótlására kell majd felhasználni.⁴⁷ A Beveridge-terv hazai recepciója tehát újabb érveket szolgáltatott a felosztó-kirovó rendszer támogatóinak.

⁴⁴ TÓTH BÉLA: *Szociális biztonság és a Beveridge-terv. Nép- és Családvédelem* 1943(b), 3. évf. 7. sz. 258.

⁴⁵ TÓTH 1943(b), 259-260.

⁴⁶ MIHELICS 1943, 185.

⁴⁷ MIHELICS 1943, 180-182.

A szakpolitikusok pozitív reakciói mellett azonban megjelentek a német és olasz elutasító állásponthoz igen hasonló magyar visszhangok is. Bornemisza Géza kereskedelmi miniszter 1944. évi újévi beszédében elítélte a tervet: „A terv nem hozott semmi újat, s lényegileg a Magyarországon már kitaposott ösvényeket követi. Tartalma legfeljebb olyan különbségeket mutat föl, amelyek a gazdagabb és szegényebb nemzetek lehetőségeiből elkerülhetetlenül származnak. Számunkra, magyarok számára, akik – az ipari szociálpolitika terén legalább is – túlhaladtuk azt az országot, amelyiktől Európa egyébként ipari tekintetben csak tanult, különös elégtétel, hogy egy ilyen terv Angliában egyáltalán fölmerülhetett.”⁴⁸ Mihelics Vid Bornemisza kritikájával kapcsolatban megjegyezte, hogy a törvényhozás formája önmagában még nem jelenti a szolgáltatások alacsonyabb szintjét, hiszen a magán- vagy szervezeti segélyezés a társadalombiztosítással szemben magasabb juttatásokat is folyósíthat.⁴⁹ Bornemisza elfogult hangnemű kritikájánál valamivel visszafogottabb volt a terv külpolitikai ismertetője, Pulay Gábor.⁵⁰ Pulay kritikája tulajdonképp a magyarországi háborús szociálpolitika 1942 utáni alakulását reprezentálta: 1943-tól a háborús prioritások következtében a társadalombiztosítás kérdése háttérbe szorult a kormányzati szociálpolitikával szemben, mivel a fő költségvetési támogatásokat az ONCSA-ra összpontosították.⁵¹

A Beveridge-terv magyarországi szociáldemokrata recepciója ugyanakkor igen szerteágazó volt.⁵² Az MSZDP 1943-as pártkongresszusának programnyilatkozatában már megjelentek a Beveridge-terv részletei.⁵³ Jóllehet a kongresszus meg kívánta tartani a teljes társadalombiztosítási önkormányzatot, Peyer Károly és támogatói egy Munkaügyi Minisztérium alá rendelt egységesített rendszert képzeltek el.⁵⁴ Az egységesítésre vonatkozó szociáldemokrata vélemény több korabeli koncepcióval egyezést mutatott. Az egyesített minisztériumról szóló viták ugyanakkor már 1932 óta folyamatosan jelen voltak a különböző szociálpolitikával foglalkozó fórumokon.⁵⁵ Az ONCSA programjának végrehajtása során 1943-ban Tegzes László is

⁴⁸ Bornemisza egykori „Gömbös-fióka” volt, a háború folyamán pedig a német szövetség elkötelezett híve. HÁMORI 2006, 101.

⁴⁹ Amint az a brit szociálpolitikában jellemző volt a két világháború között. MIHELICS 1943, 183-184.

⁵⁰ PULAY GÁBOR: A Beveridge-terv. Külügyi Szemle 1943, 10. évf. 3. sz. 218-224.

⁵¹ HÁMORI 2006, 104.; FERGE ZSUZSA: Fejezetek a magyarországi szegénypolitika történetéből, Budapest, 1986, Magvető. 100-101.

⁵² Lásd még CORA 2009, 168-171.

⁵³ PETRÁK KATALIN: A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért. Budapest, 1978, Táncsics. 339-342.

⁵⁴ Az MSZDP Szociálpolitikai Osztályának iratai. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (továbbiakban PIL), 658. f. 13. cs. 151. ö.e.

⁵⁵ VARGA JÓZSEF: Új utakon az új, a népi Magyarország felé!: Szociál- és népesedéspolitikai tanulmány. Kézdivásárhely, 1943, Jókai Nyomda.

felvetette az egységesített minisztérium tervét. Az önálló szociális minisztérium és az ennek alárendelt egységesített közegészségügy és társadalombiztosítás koncepcióját a köztisztviselői kar és a szakszervezetek többsége is támogatta. E koncepció ugyanis a közegészségügy államosítását és a magánbiztosítók beolvasztását is magába foglalta.⁵⁶ Az önálló tárca létrehozásának elgondolását tehát a Beveridge-terv recepciója megerősítette.

1943 folyamán a szociáldemokrata sajtóban és propagandaanyagokban is megjelent a terv. A Népszavában megjelent cikkek a terv ismertetését a szocialista mozgalmak régi követeléseivel kapcsolták.⁵⁷ A Beveridge-recepció a szociáldemokratáknál sem jelentette egy teljesen új koncepció kialakulását, mivel a terv tárgyalása során kifejtett elgondolások egy részét a párt orvoscsoportja már 1939-ben részletesen kidolgozta. Az 1939-es javaslat fontosabb ide kapcsolódó pontjai: a betegbiztosítás kiterjesztése a falusi dolgozókra; rokkantak, munkanélküliek, árvák és aggok biztosítása állampolgári jogon; egészségügyi ellátás fejlesztése és ingyenessé tétele; titkos választási rendszer bevezetése minden biztosítónál; szabad orvosválasztás bevezetése a társadalombiztosításban; orvosok biztosítása; az OTI állami szanálása, valamint a biztosítási deficit elosztása több évre.⁵⁸

Az MSZDP 1943-as tervezete tulajdonképpen a szociáldemokraták e korábbi követeléseire és immár a Beveridge-recepcióra épült. Az önkormányzatiság és demokratizmus mellett fontos célkitűzésként szerepelt, hogy a szociáldemokraták csökkenteni akarták a társadalombiztosítási és egészségügyi bürokráciát.⁵⁹ A konzervatív és kereszténydemokrata elképzelésekkel szemben azonban a szociáldemokratáknál sokkal hangsúlyosabban merült fel a társadalombiztosítás univerzalisztikus kiterjesztésének gondolata. A szakpolitikai osztály koncepciója szerint ennek megvalósítása csak nagyobb állami beavatkozás mellett lehetséges: a terhek viselésében tehát a munkaadó és a munkavállaló mellett az államnak is jelentős részt kell vállalnia.

Ezek a szempontok már nem magyarázhatók teljes mértékben a munkásmozgalom ideológiájának hatásával. A társadalombiztosítási rendszer kiterjesztése mellett felhozott érvei és ellenérvei ismertetése során Propper Sándor, a párt egyik fő szociálpolitikusa, megállapításainak indoklása során

⁵⁶ A szakszervezetek még azt is javasolták, hogy az állam közadók útján hajtsa be az OTI járulékokat. Az MSZDP Szociálpolitikai Osztályának iratai. PIL, 658. f. 13. cs. 151. ö.e.

⁵⁷ A Beveridge-terv előzményei. Népszava, 1943. április 11.; A szociális olajcseppről a szociális biztosításig. Népszava, 1943. május 8.; Szociálpolitikus: Munkásság és munkásvédelem. A Beveridge-terv. A Szociáldemokrata Párt kiadása. Budapest, 1943, MSZDP.; A propagandaanyagokban megjelent cikkeket részletesen elemzi PETRÁK KATALIN. Lásd Petrák 1978, 340-342.

⁵⁸ Az MSZDP orvoscsoportjának programja (1939). Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár (továbbiakban SOL), 306. f.

⁵⁹ Az MSZDP Szociálpolitikai Osztályának iratai. PIL, 658. f. 13. cs. 154. ö.e.

már a Beveridge-tervre hivatkozik: „[...] szociális biztosítás [...] eddig a legtökéletesebb társadalombiztosítási hálózati terv. A Beveridge-terv [szerint]: minden dolgozónak joga van egy munkahelyhez, ha ezt nem tudja az állam nyújtani, köteles róla biztosítás útján gondoskodni.”⁶⁰ Tehát a munkavégzés és annak biztosítása került a középpontba: elsősorban a munkához való jog, vagy annak hiányában a munkanélküli biztosítás szavatolása révén.

Propper értelmezésében tehát a teljes foglalkoztatás és a munkanélküliség esetén nyújtott biztosítás küszöbölheti ki a munkaerőpiac legsúlyosabb kockázatait. Ezzel kapcsolatban Propper is öt nyomorforrást jelölt meg, mégpedig épp abban a sorrendben, ahogy azt a Beveridge-tervben olvashatjuk: betegség, tudatlanság, lakásínség és nyomor, munkanélküliség, valamint szegénység.⁶¹ Az MSZDP 1943-as tervezete értelmében minden állampolgárt kötelezően biztosítani kell, azaz univerzalisztikus társadalombiztosításra van szükség. A járadékok minden kockázat esetére járnak, s magukba foglalják a munkanélküli segélyt is. Utóbbit a szociáldemokrata javaslat jövedelemplótlékként kívánta bevezetni, mely garantálta volna a létminimumot, ugyanakkor tartós munkanélküliség esetén átképzési segélyt is nyújtott volna.⁶²

E széles recepcióval szemben több, szociális programot is megfogalmazó politikai erőnél azonban vagy elutasítás, vagy a reflexió hiánya tapasztalható. A nyilasok értékelése a német nemzetiszocialista mozgalom megközelítését tükrözte: a külön utakon fejlődő magyar szociálpolitika számára a német minta sokkal előremutatóbb és nagyobb szabású. Amint utaltunk rá, a háborús hitleri Németország szociálpolitikája is univerzalisztikus kiterjesztést hirdetett, ugyanakkor a Harmadik Birodalom hadigazdasági beruházásai prioritást élveztek. A totális háború miatt ennek megvalósítását a hitleri kormányzat a háború utáni időszakra képzelte el. A nyilasokhoz hasonlóan a kommunista párt sem foglalkozott a Beveridge-tervvel, ugyanis a Szovjetunió szociálpolitikáját haladóbb szellemiségűnek tartották. A terv legátfogóbb, gazdasági érveken alapuló cáfolatát azonban – a brit liberálisokhoz hasonlóan – csupán a magyarországi liberális gazdaságelmélet fogalmazta meg. E szerint a terv szellemiségében átformált magyar szociálpolitika túlzott megterhelést támasztana a költségvetéssel szemben, valamint a munkavállalási hajlandóságot is csökkentené, mivel a munkanélküliségi segély nem csak ínségmunka formájában nyilvánulna meg.⁶³

⁶⁰ PROPPER SÁNDOR szociálpolitikai iratai. PIL, 658. f. 13. cs. 152. ö.e.

⁶¹ PROPPER SÁNDOR szociálpolitikai iratai. PIL, 658. f. 13. cs. 152. ö.e.

⁶² Mindez kiegészült további kórházak, szanatóriumok és rendelők létesítésének igényével is. Az MSZDP Szociálpolitikai Osztályának iratai. PIL, 658. f. 13. cs. 154. ö.e.

⁶³ A lakonikusan elutasító nyilas, kommunista és liberális álláspontok elemzéséhez lásd még HÁMORI 2006, 103-104.

Összességében megállapítható, hogy a magyarországi szociálpolitikában a Beveridge-terv *adaptív* és *szelektív* recepciójára került sor. A Beveridge-terv 1943-tól jelen volt a magyarországi szociálpolitikai gondolkodásban és diskurzusban. A terv értékelése, és érveinek kiaknázása eleve a magyar szociálpolitika kulcskérdéseire – munkanélküliség, társadalombiztosítás egysegősítése, a programok finanszírozásának módja – kapcsolódott. Ezt támasztja alá, hogy a terv recepciója a háborús évek egyik fő jóléti programjának, a produktív szociálpolitikának fő célkitűzésével is egybeesett: a létminimum és az önálló egzisztencia szavatolása mindkét jóléti paradigma központi elemévé vált. Beveridge érvrendszerének felhasználásával hatásosan igazolni lehetett egyes magyarországi szociálpolitikai elképzeléseket is. Ez főként az MSZDP második világháborús szociálpolitikai diskurzusában tűnt ki: az univerzalizmus és a munkanélküli biztosítás indoklásaiban visszatérő elemmé vált a brit terv fogalmi készlete és érvrendszere. Ennek további igazolásául szolgál, hogy a mezőgazdasági társadalombiztosítás reformjával kapcsolatban is felbukkan recepciója, valamint a terv 1945 és 1948 között is pozitív fogadtatásra talált a magyarországi baloldali szociálpolitikában.⁶⁴

⁶⁴ Ez utóbbi kérdések vizsgálatára itt hely hiányában természetesen nem kerülhetett sor.

Források

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár (SOL)

A Beveridge-terv előzményei. Népszava, 1943. április 11.

A magyar társadalombiztosítás ötven éve: 1892–1942. Budapest, 1943, Országos
Társadalombiztosító Intézet.

A szociális olajcsepptől a szociális biztosításig. Népszava, 1943. május 8.

Az MSZDP orvoscsoportjának programja (1939). SOL 306. f.

Az MSZDP Szociálpolitikai Osztályának iratai. PIL 658. f. 13. cs. 151. ö.e.

Az MSZDP Szociálpolitikai Osztályának iratai. PIL, 658. f. 13. cs. 154. ö.e.

Imrédy Béla beszédei és iratai. MOL K/278/12/62.

Irodalom

AJTAY JÁNOS: Küzdelem a nyomor ellen. Az erőhatalom korszakát az igazságosság korszakának kell felváltania. *Magyar Nemzet*, 1943. július 23.

BALLA ANTAL: A Beveridge-terv. *Pesti Hírlap*, 1943. március 20.

BEVERIDGE, WILLIAM: *Report on Social Insurance and Allied Services. Parliamentary Papers, Report by Sir William Beveridge.* 1942-1943, VI, Cmd. 6404, London, 1942, His Majesty's Stationary Office.

BEVERIDGE, WILLIAM: Soviet Communism. *Political Quarterly* 1936. No. 2. 346–367.

BIKKAL DÉNES: *Magyar szociálpolitika. A dolgozó társadalom szociális védelme Magyarországon.* Budapest, 1943, Danubia Könyvkiadó.

BORNEMISSZA GÉZA: Ungarische Sozialpolitik und Beveridge-Plan. *Pester Lloyd*, 1943. január 1.

ESZTERGÁR LAJOS: *A magyar szociálpolitika feladatai.* I. kötet, Pécs, 1940, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet.

GIESSWEIN SÁNDOR: *A szociális kérdés és a keresztény-szociálizmus.* Budapest, 1914, Szent István Társulat.

GIESSWEIN SÁNDOR: *Társadalmi problémák és keresztény világnézet.* Budapest, 1907, Szent István Társulat.

Kicsoda Beveridge? *Magyar Nemzet*, 1943. június 27.

KOVRIG BÉLA: A Beveridge-javaslat. Az angliai szociális átalakulás törvénye. *Nemzeti Újság*, 1943. március. 7., 10., 11.

KOVRIG BÉLA: *A magyar szociálpolitika igaza a liberális és szocialista eszmerendszerek küzdelmében.* Budapest, 1932, Munkaügyi Szemle Kiadványa, 8. szám.

KOVRIG BÉLA: *Hogy életünk emberibb legyen.* Budapest, 1940, Nemzeti Könyvtár 28–29. sz.

- KOVRIG BÉLA: *Korfordulón. Eszmék forrongása, új formák keresése az emberi együttélés mai válságában*. Budapest, 1940, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- KOVRIG Béla: *Szociálpolitika*. Budapest, 1936, Magyar Szemle Társaság.
- MIHÁLFFY ANTAL: A biztosítás eszméje a Beveridge-tervezetben. *Szociális Szemle* 1943, 5. évf. 2. sz. 5-6.
- MIHELICS VID: *A Beveridge-terv*. Budapest, 1943, Keresztes Kiadás.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: Mi az a szociális kérdés? Kultúra és terror. A társadalmi kérdés. In Schütz Antal (szerk.): *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*. XI. kötet, Budapest, 1927, Szent István Társulat. 23-39.
- Propper Sándor *szociálpolitikai iratai*. PIL, 658. f. 13. cs. 152. ö.e.
- PULAY GÁBOR: A Beveridge-terv. *Külügyi Szemle* 1943, 20. évf. 3. sz. 218-224.
- ROUTLEDGE, GEORGE (ed.): *Plan for Britain*. London, 1943, Routledge.
- Szociálpolitikus: Munkásság és munkásvédelem. A Beveridge-terv. A Szociáldemokrata Párt kiadása*. Budapest, 1943, MSZDP.
- TELEKI Pál: A korporatív alkotmányreform terve. In Ablonczy Balázs (szerk.): *Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, 2000, Osiris. 443-464.
- TELEKI Pál: Társadalmi program és alkotmányreform. In Ablonczy Balázs (szerk.): *Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, 2000, Osiris. 473-484.
- TÓTH BÉLA: A Beveridge-terv. *Szociális Szemle* 1943(a), 5. évf. 3. sz. 7-8.
- TÓTH BÉLA: Szociális biztonság és a Beveridge-terv. *Nép- és Családvédelem* 1943(b), 3. évf. 7. sz. 257-261.
- VARGA JÓZSEF: *Új utakon az új, a népi Magyarország felé! Szociál- és népesedéspolitikai tanulmány*. Kézdivásárhely, 1943, Jókai Nyomda.
- Felhasznált másodlagos irodalom*
- ABLONCZY BALÁZS: *Teleki Pál*. Budapest, 2005, Osiris.
- BÓDY ZSOMBOR: A „szociális kérdés” kezelésének alternatívái a 19. század végén. *Korall* 2001, 2. évf. 5-6. sz. 73-93.
- BÓDY ZSOMBOR: A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkásügy Magyarországon a 19. és 20. század fordulóján. *Aetas* 2004, 19. évf. 1. sz. 5-30.
- CASTEL, ROBERT: *A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája*. [Ford. Léderer Pál]. Budapest, 1998, Kávé Kiadó.
- CORA ZOLTÁN: A szociálpolitika arculatai: alternatívák és gyakorlat Magyarországon (1942-1956). In Tamás Ágnes (szerk.): *Bolyongások a magyar történelemben*. Szeged, 2009, Szegedi Középkorász Műhely. 160-179.
- CORA ZOLTÁN: Brit-magyar szociálpolitika transznacionális látószögben: Beveridge és Magyarország (1942-1948). In Antos Balázs – Tamás Ágnes (szerk.): *Rajzolatok a magyar történelemről*. Szeged, 2010, Szegedi Középkorász Műhely. 75-88.

- DAVISON, RONALD: *Social Security. The Story of the British Social Progress and the Beveridge Plan*. London, 1943, George G. Harrap & Co.
- FERGE ZSUZSA: *Fejezetek a magyarországi szegénypolitika történetéből*, Budapest, 1986, Magvető.
- FRASER, DEREK: *The Evolution of the British Welfare State: A History of Social Policy Since the Industrial Revolution*. London, 1992, Macmillan.
- GARNETT, MARK – WEIGHT, RICHARD (eds.): *Modern British History*. London, 2004, Pimlico.
- GLENNERSTER, HOWARD: *British Social Policy. 1945 to the Present*, Oxford, 2007, Blackwell.
- HÁMORI PÉTER: A Beveridge-jelentés. A jóléti állam nagy-britanniai programja és visszhangjai. In Hámori Péter: „Szegények mindig lesznek veletek...” *Tanulmányok a szociálpolitika történetéből*. Budapest, 2006, Pázmány Társadalomtudomány 2. 93–107.
- HARRIS, BERNARD: *The Origins of the Welfare State. Social Welfare in England and Wales, 1800-1945*. New York, 2004, Palgrave Macmillan.
- HARRIS, JOSÉ: *William Beveridge: A Biography*. Oxford, 1977, Clarendon Press.
- HARRIS, JOSÉ: Society and the State in Twentieth-Century Britain. In F.M.L. THOMPSON (ed.): *The Cambridge Social History of Britain 1750–1950*. Vol. III. Social Agencies and Institutions, Cambridge, 1990, Cambridge University Press, 63–118.
- HILL, CHRISTOPHER P.: *British Economic and Social History 1700-1982*. London, 1986, Edward Arnold.
- JONES, HENRY: Beveridge's Trojan Horse. *History Today* 1992. Vol. 41. No. 11. 44–49.
- JOHNSON, M. – CULLEN, L.: Solidarity put to the test. Health and social care in the UK. *International Journal of Social Welfare* 2000. No. 9. 228–237.
- MARSHALL, T. H.: *Class, Citizenship and Social Development*. New York, 1965, Doubleday.
- PETRÁK KATALIN: *A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért*. Budapest, 1978, Táncsics.
- RITTER, GERHARD: *Der Sozialstaat. Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich*, München, 1991, Oldebourg Verlag.
- SCHMID, JOSEF: *Wohlfahrtsstaaten im Vergleich. Soziale Sicherungssysteme in Europa: Organisation, Finanzierung, Leistungen und Probleme*. Opladen, 1996, Leske und Budrich.
- SIPOS PÉTER: *Imrédy Béla*. Budapest, 2001, Elektra Kiadóház.
- SZABÓ LÁSZLÓ ISTVÁN: *Kovrig Béla társadalomszemlélete és hivatásrendi törekvései*. PhD disszertáció. Budapest, 2004, ELTE BTK.

- SZIKRA DOROTTYA: Modernizáció és társadalombiztosítás a 20. század elején. In Augusztinovics Mária (szerk.): *Körkép reform után: tanulmányok a nyugdíj-rendszerről*. Budapest, 2000, Közgazdasági Szemle Alapítvány. 11–27.
- SZIKRA DOROTTYA: The Thorny Path to Implementation: Bismarckian Social Insurance in Hungary in the late 19th Century. *European Journal of Social Security* 2004. Vol. 6. No. 3. 255–272.
- TÁLOS, EMMERICH: Sozialstaat – Sozialpolitik. In Forum Politische Bildung (Hg.): *Informationen zur Politischen Bildung. Sozialpolitik im internationalen Vergleich*, 1998. 14. évf. 5–14.
- TITMUSS, RICHARD M.: *Essays on 'The Welfare State'*. London, 1958, Allen and Unwin.
- TITMUSS, RICHARD M.: *Problems of Social Policy*. London, 1950, H. M. Stationery Office.
- TOMKA BÉLA: *A jóléti állam Európában és Magyarországon*, Budapest, 2008, Corvina.
- TOMKA BÉLA: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2003, Századvég.
- WOOD, SYDNEY: *The British Welfare State 1900–1950*. Cambridge, 1982, Cambridge University Press.

Abstract

Zoltán Cora: The Reception of the Beveridge Plan in Hungary during the Second World War

The paper investigates the Hungarian reception of the Beveridge Plan during the Second World War. The British welfare plan, which was published in 1942 with the support of the Labour Party as well and which proposed a wide-ranging post-war reconstruction and welfare programme, had numerous echoes around Europe. Therefore, the Hungarian reception can be conceived and interpreted within a broader context of international transfer processes. In compliance with that the study seeks to answer how and to what extent the plan influenced and was implemented to various Hungarian social policy endeavours, as well as how it could be an incentive to go beyond the conservative Bismarckian model, the foundation upon which the early Hungarian welfare state had been built. The paper hypothesises that the Beveridge Plan was selectively and adaptively received in Hungarian social policy, especially by social democrats. Its assessment was linked to the key questions of interwar Hungarian social policy, such as unemployment or the unification of social security schemes. This is the reason why the Plan was also likened and compared to the aims of productive social policy. The creation of a minimum standard of living an individual subsistence was at the core of both welfare programmes. Moreover, social democrats used Beveridge's concepts and arguments to reinforce their two most important demands: universalism in welfare benefits and the introduction of unemployment insurance. Thus, the paper concludes that the reception of the Beveridge Plan was selective and adaptive in Hungarian social policy from 1943, and its significance is also witnessed by the fact that its reception appeared in proposals for compulsory agrarian social security during the war and in the social policy discourse of the early post-war years.

Horváth Csaba

Szociáldemokrata útvesztő

„Pontosan tudták ők is, sőt az ülésen ebben az irányban való véleményüket nem is hallgatták el, hogy ez a lépés a katasztrófát, a végzetet jelenti, pontosan tudták, és meg is mondták, hogy ez politikai öngyilkosság. Legfeljebb abban volt külön felfogásuk a mienktől, hogy azt mondták, hogy ezt az öngyilkosságot ők a munkássággal együtt el fogják követni.”
(Buchinger Manó)

Mielőtt a cím által sugallt történelmi probléma bemutatásához hozzálátnék, fontosnak tartom egy lépéssel hátrább helyezkedni, és ebből a pozícióból egy általánosabb értelmezési keretet adni a tanulmányhoz. A szociáldemokraták 1918-1919-es dilemmái ugyanis szerves részei a háborús összeomlás és a történelmi Magyarország bukását rögzítő trianoni béke által határolt rövid, ugyanakkor az átlagosnál viharosabb történelmi időszaknak.

Amikor nekilátunk 1918-1919 összetett történetének és e rövid időszak korszakos jelentőségű problémáinak értelmezéséhez, szembesülünk egy nagyon lényeges alapproblémával. Az egyes kérdések hierarchiába rendezésének kényszere a visszaemlékező résztvevőnek, az elemző történésznek, minden megközelítési kísérletében ott hagyja nyomát a vizsgáló alapvető állásfoglalása. Nem beszélve az ilyen történelmi sorsfordító időszakokhoz kapcsolódó műkedvelő közönségről, és általában az utókorról. Az értékítélettől legkövetkezetesebben elzárkózó tudományos munkák sem menekülhetnek attól az alapvető problémától, hogy 1918-1919-ben a demokratikus kísérlet és annak kudarca, valamint a történelmi Magyarország bukása szétbonthatatlanul összekapcsolódtak. Amikor a történelmi emlékezet megkísérli a két alapproblémában jelentkező cselekményszálakat ok és okozat alapján rendszerezni, akkor mondhatni természetesen jut két egymástól döntően eltérő következtetésre, ami alapján két eltérő magyarázat, két teljesen különböző értelmezési keret alakul ki.

Ha legegyszerűbben, és ennél fogva némiképp leegyszerűsítve akarjuk összefoglalni a korszak két alapvető magyarázatát, akkor az egyes értelmezések eltérő logikai kapcsolatokat feltételező alapkövetkeztetéseiből indulhatunk ki. Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy egymással szemben áll a polgári kísérlet kudarcát és a területi veszteséget a háborús vereség általános következményeként leíró, valamint a történelmi Magyarország bukását első-

sorban a forradalom irányítóinak hibás politikájából levezető megközelítés, melyben a háborús vereség csak másodlagos hangsúlyt kap. E két okfejtés egyúttal értékítélet is, hiszen míg az egyik megközelítés a demokratikus átalakulás kísérletében a századelő progresszív Magyarországnak programját látja. Ez egy kudarcokkal és hibákkal terhelt mégis alapvetően pozitív történelmi kísérlet, ahol a kudarc alapvetően a történelmi helyzetből adódó kényszerhelyzetek következménye. Addig a másik értelmezési keretben ugyanez az alaphelyzet a kritikus történelmi pillanatban bekövetkező felelőtlen kalandorok radikalizmusaként kap értelmet, és ahol a vezetők egyfajta társtettesként kerülnek bemutatásra Magyarország területi csonkolásában.

Természetesen nem arról van szó, hogy bizonyos kérdésekben ne lenne érintkezés vagy akár egyetértés a két nézőpont között, de az adott kérdések a különböző értelmezési keretekben jelentősen eltérő dimenzióba kerülnek. Az is kétségtelen, hogy az egyes nézetrendszereken belül vannak eltérések, hangsúlybeli eltolódások, ugyanakkor ezek az eltolódások nem feszítik szét az adott nézetrendszer által megszabott értelmezési kereteket.

A tanulmánynak nem célja és nem is feladata e két megközelítési mód érvrendszerének alapos bemutatása, egyik vagy másik kritikája. Mégis fontos volt e vázlatos felvezetés, mivel a szerző sem kerülheti meg, hogy tanulmányának egyes következtetései beilleszthetők legyenek valamely megközelítés érvrendszerébe, és egyértelműen jelezni szeretné, hogy saját megközelítése nem kíván eszköz lenni a bűnbakképzésben, de megőrzi kritikai szellemét vizsgálata főszereplői iránt.

A Tanácsköztársaság létrejötte zavarba ejtő. Miért egyezik ki a hatalmas tömegtámogatással, szakszervezeti hálózattal rendelkező szociáldemokrata párt a kicsiny, bár méretéhez képest igen agresszív kommunista párttal? Mennyire lehet teljes programfeladásnak látni a megegyezést, vagy ellenkezőleg, mennyire lehet önálló szociáldemokrata akarat eredményének tekinteni március 21.-ét? E kérdések megválaszolása során négy egymással szorosan összefüggő problémát mutatok be, melyek úgy gondolom, hozzájárulnak a döntés megértéséhez.

Már a szemtanúk visszaemlékezéseiben megjelent, hogy a szociáldemokraták bolsevikokkal történő kiegyezése mögött nagyon fontos érv volt a területi védelem felvállalása.¹ A demokratikus forradalom külpolitikai alapállása, mely a népek önrendelkezési jogának nemzetközi elismeréséből, és az

¹ BUCHINGER MANÓ: *Tanúvallomás. Az október forradalom katasztrófa.* Budapest, 1936, Népszava Könyvkiadó. 136-138. (A továbbiakban Buchinger 1936.); Stromfeld és Tombor véleményét közli BÖHM VILMOS: *Két forradalom tüzeiben.* München, Verlag für kulturpolitik kiadása, 1923, Gyomaendrőd, 1990 (Reprint) Gondolat Kiadó, 240-241. (A továbbiakban BÖHM 1990.); Károlyi a külpolitika orientáció váltásáról: KÁROLYI MIHÁLY: *Hit, illúziók nélkül.* Budapest, 1982, Európa Könyvkiadó. 164.

őszinte pacifizmusnak a győztes nagyhatalmak általi remélt méltányolásából indult ki, gyakorlatilag az első perctől kezdve hibás alapvetésnek bizonyult.² A közvélemény széles rétegeihez és a régi politikai elithez hasonlóan az új forradalmi vezetés többsége sem volt hajlandó belátni a háború elvesztéséből adódó helyzet várható következményeit.³ Az illúzióhoz való ragaszkodás elsősorban azért járt súlyos következményekkel, mivel a kormány nem volt képes előre felkészülni a bekövetkező változásokra, nem tudta sem saját politikai hátországát, sem a széles közvéleményt felkészíteni a várható törtenésekre.

Az antant követeléseinek való megfelelés és az ebből logikusan következő leszerelés politikája a további háborús erőfeszítéseket lehetetlenné és feleslegesnek tartó alapálláspontból indult ki. A forradalom kormánya a háborúellenességet tekintette – jogosan – az összeomlás egyik legfontosabb gyúanyagának. A leszerelés ugyanakkor olyan helyzetet teremtett, amelyben a kormánynak nem maradt jelentős mozgástere, e döntés következménye, hogy az ország konszolidációjának reményeit a győztes nagyhatalmak belátásától tette függővé.⁴

A történeti diskurzusban mai napig jelentősen eltérő vélemények ütköznek, amikor e döntésről esik szó, nehezen hozható konszenzusra az alaphelyzet teljesen eltérő megítélése, mely egyik oldalon a háború további folytatását a határok védelmében elképzelhetőnek és kivitelezhetőnek, míg másikon ezt Magyarország elszigeteltsége, gazdasági, szociális, ellátásbeli helyzetének kilátástalansága miatt elképzelhetetlennek látja. E kontextusban időről időre felmerül a „török példa” követésének gondolata, mely az Oszmán Birodalomra kényszerített békeszerződéssel szembeni Kemal Atatürk vezette Törökország sikeres ellenállását a magyar kormány előtt is nyitva álló lehetőségként mutatja be. A jelentősen eltérő geopolitikai, és egyáltalán földrajzi különbségek gyakori bemutatását mellőzném, a „török példa” követésének kritikátlan elfogadásával szemben ezt már sokan megtették. Ehe-

² Milan Hodzsa már szeptember végén ezt írta az autonómiatárgyalásokkal kapcsolatban: „Engedjük hát, hogy [Károlyiék] egy kis ideig még örüljenek, és azután végérvényesen lehetetlenné kell tennünk őket.” idézi: LITVÁN GYÖRGY: JÁSZI OSZKÁR. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 132.

³ A közhangulatról tanúskodnak Ausztria budapesti diplomatáinak írásai: „a naivitás, amellyel a Károlyi-kormány hisz abban, hogy egy veszített háborút politikai győzelemre tud fordítani, valóban mindig bámulatot ébreszt”, „Mindegyik politikai irányzatnak és osztálynak sajátja az optimizmus Magyarország jövőjéről.” Idézi HAJDU TIBOR: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó, 157. (A továbbiakban HAJDU 1968.)

⁴ A nemzetiségek meggyőzőhetősége felől az illúziók gyorsan ellillantak, ugyanakkor az antant nagyhatalmak iránt kényszeresen – hiszen más lehetőséget nem igazán látott a kormányzat – továbbra is élt. Ez részben tekinthető egyfajta önáltatásnak is.

lyett arra hívnám fel a figyelmet, amely az utóbbi időben elkerüli a diskurzust, hogy az időben később lezajló török eseményekkel szemben sokkal jelentősebb hatást gyakorolt a magyar politikai élet szereplőire az Oroszországban lezajlott 1917-es polgári-alkotmányos kísérlet bukásának tapasztalata. A Kerenszkij kabinet bukását, és az ebből következő bolsevik hatalomátvételt ugyanis nem volt nehéz összefüggésben látni a háborút folytató politika kudarcával.

A szociáldemokraták a többi politikai erőhöz hasonlóan bíztak abban, hogy a történelmi Magyarország felbomlása elkerülhető, mivel az új Magyarország által biztosított demokratikus jogok és egy újonnan kialakított föderatív berendezkedés kielégíthetik a nemzetiségek igényeit.⁵ Mind a gazdasági, mind a társadalmi fejlődés tekintetében hasznosabbnak és célravezetőbbnek gondolták a Kárpát-medence egységes gazdasági régióként való fenntartását.⁶ A szociáldemokraták is osztoztak a kor reményeiben, ugyanakkor mégis ők voltak az elsők, és a jelentősebb politikai szereplők közül az egyedüliek, akik a nemzetek önrendelkezési jogának elfogadása alapján számítottak a jelentősebb területi veszteségek esetleges bekövetkeztével is.⁷

A szociáldemokraták a maga nyers valóságában érzékelhették, ezen tapasztalat által is jutva a fentebbi felismeréshez. Miszerint a Szociáldemokrata Párthoz tartozó nemzetiségi vezetők többsége egyre nyíltabban vállalt szerepet saját nemzetiségük polgári-nemzeti pártaikkal való kapcsolatkeresésben, tapasztalhatták a cseh és a román szociáldemokraták részéről, hogy semmiféle tényleges szolidaritást nem vállalnak magyar testvérpártjukkal. Tapasztalni kényszerültek továbbá azt is, hogy amiként a világháború kirobbanása, úgy a nemzetállamiság kialakításának lehetősége, a „szomszédos népek és nemzetek történelmi konjunktúrája”⁸ felülírja a korábban feltétele-

⁵ *A területi kérdésben elfoglalt álláspontjuk szervesen kapcsolódott a nemzetiségi kérdésben a háború előtt megfogalmazott véleményükhöz, miszerint a nemzetiségi problémák a széles körű demokratizálással felszámolhatóak. lásd. ERÉNYI TIBOR: Magyar szociáldemokrácia és a nemzeti kérdés. Társadalmi Szemle. 1984. 7-8 sz. 152-155. és VARGA LAJOS: A magyarországi szociáldemokrácia történetéhez. Társadalmi Szemle. 1989. 5. sz. 71-72.*

⁶ *„a nemzetek szabad szövetezésén, föderációján alapuló Magyarország jobb és biztosabb támasztéka a nemzetek társadalmának, népei boldogulásának és az emberi haladásnak, mint a feldarabolt és a sokféle életérdekben megcsonkított, több részre hulló Magyarország”. Magyarország népéhez! Népszava, 1918. október 8.*

⁷ *KUNFI már az MSZDP októberi pártkongresszusán kijelentette, hogy „nem fog olyan politikát támogatni, amely a fegyverek erejével, kényszereszközökkel itt tart olyan népeket, amelyek itt maradni nem akarnak”. Az MSZDP 1918. október 13.-án tartott rendkívüli pártgyűlésének jegyzőkönyve. 461-489. In Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 4/B. függelék. Budapest, 1969, Kossuth Kiadó. 480.*

⁸ *BUCHINGER 1936, 9.*

zett ideológiai határvonalakat, semmibe veszi a közösnek gondolt alapelveket.⁹

A szociáldemokraták a probléma kezelésére elfogadták Jászi Oszkár föderatív elképzeléseit, a nemzetiségekkel való tárgyalásokon és a kormányon belüli vitákban támogatták a tárca nélküli minisztert. Részt vettek a kudarcra végződő aradi tárgyalásokon is, ahol előbb Bokányi Dezső a román követelésekkel szemben – sokak által nem várt – határozottsággal lépett föl,¹⁰ majd szintén kevésbé várt módon a történelmi legitimitásra hivatkozva bírálta a románok céljait.¹¹ Bár az erdélyi vármegyékre bejelentett román igényt a szociáldemokraták is túlzónak tartották, ebből kifolyólag pedig elutasították, a nemzetek önrendelkezési joga alapján az egyértelműen román többségű megyék esetében a románok elszakadásához való jogát nem kérdőjelezték meg. Ugyanakkor a román királyi rendszert sovén és nacionalista bojár osztályuralomnak minősítették, amelytől a kialakuló magyarországi demokratikus rendszert minőségileg jobbnak tartották.¹²

A kormánnyal közös volt a szociáldemokraták abbéli reménye, hogy a Belgrádban megkötött katonai konvenció rendelkezései betartatásra kerülnek az antant által, ami így biztosítaná a béketárgyalások végéig a magyar közigazgatás sértetlenségét.¹³ A szlovákokkal való tárgyalások kapcsán kibontakozott november végi minisztertanácsi vita hevében Jászi a szokásosnál élesebben fogalmazta meg a kormány előtt álló két lehetőséget. Az egyik, amelyet egyedül járhatónak vélt, a megkezdett tárgyalások folytatását jelentette. Ez a demokratikus jogok széleskörű alkalmazásával, és az ebből származó következmények tudomásulvételével járt együtt, végeredményben a magyar hegemonia végének elismerését jelentette. A másik útnak a fegyve-

⁹ lásd. Buchinger beszámolója Tusarral történt tárgyalásáról. BUCHINGER 1936, 82-86.; VARGA JENŐ: Forradalmi impressziók Csehországban. Szocializmus 1918. december; VINCZE SÁNDOR: Impressziók az aradi tárgyalásról. Szocializmus 1918. december; Garami Erdélyi Jánossal történő beszélgetését idézi GARAMI ERNŐ: Forrongó Magyarország emlékezések és tanulságok. Primusz Kiadó (reprint) é. n. 79-80.

¹⁰ Aradi Hírlap beszámolóját idézi: RAFFAY ERNŐ: Erdély 1918-1919-ben. Szeged, 1987, JATE Press Könyvkiadó, 100-101.

¹¹ Maniu, a román főtárgyaló a részben Bokányinak címzett válaszában kifejtette a románok álláspontját, miszerint a nemzetek önrendelkezési joga, szuverenitása nem csak etnikai kérdés, mivel „bizonyos kulturális, gazdasági, közlekedési és egyéb közgazdasági tekintetek mindkét oldalról fennállhatnak, amelyek az etnográfiai álláspontnak szigorú és rigid keresztülvetelét ésszerűtlenné teszik”. SZARKA LÁSZLÓ: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez. Regio - Kisebbség, politika, társadalom 1994. 5. évf. 3. sz.

¹² A román kérdés. Népszava, 1918. november 14.

¹³ JÁSZI OSZKÁR: A Károlyi-kormány külügyi politikája. Bécsi Magyar Újság. 1922. május 14. In ZEIDLER MIKLÓS (szerk.) Trianon. Nemzet és Emlékezet. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 360-362.

res harc – általa lehetetlennek tartott – vállalását jelölte meg.¹⁴ A vitát Kunfi kérdéseire adott hadügyminiszteri válaszok zárták le, melyekben Bartha a katonai megoldás lehetetlenségét elismerte.¹⁵ Nem telt el azonban sok idő és a belgrádi konvencióhoz fűzött remények már szerte is foszlottak, a kormány azonban halogatta ennek tudomásulvételét.¹⁶

A magyar területekre meginduló román és cseh benyomulást a szociáldemokrata sajtó elítélte, imperialista megszállásnak minősítette, ugyanakkor a fegyveres ellenállást az ország adott helyzetében továbbra is vállalhatatlannak látta. A magyar területekre bevonuló idegen erők, a velük szemben való tehetetlenség érzete egyre élesebben hozta felszínre a hadsereg-szervezésben mutatkozó óriási hiányosságokat. Régi keletű vád a Károlyi kabinettel szemben, hogy a döntő pillanatokra fegyver nélkül hagyta az országot. A leszerelés tényével nem lehet vitatkozni, ugyanakkor nem állja meg a helyét az a vélekedés, ami szerint a kormány nem akart fegyveres erővel rendelkezni. Tény, hogy a világháborús hadsereg egybetartását egyetlen kormányerő sem látta megoldhatónak, de ennek nem csak és kizárólag a pacifista külpolitika volt az eredője, hanem jelentős mértékben a kormányban eluralkodott azon nézet, hogy a hazaérkezők katonák milliós tömegének ellátását a kormány nem tudná biztosítani.¹⁷ A sikeres leszereléssel párhuzamosan elengedhetetlennek tartották olyan új szemléletű hadsereg létrehozását, amely alapvetően az új demokratikus rendszer fegyveres erejeként a forradalom belső stabilitásának támaszaként funkcionált volna. Természetesen kezdetben azt remélték, hogy a felállítandó hadseregnek nem kell területvédő háborúba bocsátkoznia.¹⁸

¹⁴ MOL K 27 (1918.11.28.) 18/R21

¹⁵ MOL K 27 (1918.11.29.) 4R/11; 5R/11

¹⁶ Szabó Viktor felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a franciák részéről a magyar kormányzat nem értesült a belgrádi egyezmény annulálását illetően, arról sem jött hivatalos értesítés, hogy a francia kormányzat a továbbiakban nem tekinti legitimnek a Károlyi-kormányt. SZABÓ VIKTOR: *Háború és diplomácia Magyarországon 1918-1919.* Budapest, 2009, Prima Forma Tudományos Egyesület, 44.

¹⁷ Jászi a katonai anarchia veszélyét látta a legveszedelmesebbnek, egyenesen az egész kormány létét látta fenyegetettnek, ha a problémát nem tudták volna rendezni. JÁSZI OSZKÁR: *Magyar kálvária, magyar feltámadás.* Budapest, 1989, Magyar Hírlap Könyvek, 58-59. (A továbbiakban Jászi 1989.) vö. Garami: i. m. 78-79.; JUHÁSZ NAGY ISTVÁN: *A magyar októberi forradalom története.* Budapest, 1945, Cserépfalvi, 285.; Hajdu Tibor a visszaemlékezőknek ad igazat, ugyanakkor Ormos Mária e véleményekkel szemben sokkal inkább a vidéki anarchia okozójának látja a felemás sikerrel végrehajtott leszerelést, mivel a hazaérkező katonák központi figurái lesznek az erőszakos cselekményeknek. HAJDU 1968, 136. vö. ORMOS MÁRIA: *Magyarország a két világháború korában. 1914-1945.* Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó, 34.

¹⁸ „a legbékésebb szellem mellett is intézményesen kell gondoskodni a forradalom fegyveres védelméről.” BÖHM 1990, 79.; „Tudtuk, hogy egy megbízható, jól fegyverelt, a demokrácia céljaival szolidáris haderő nélkül a mi helyzetünk előbb-utóbb tarthatatlanná válik.”

A kibontakozó decemberi kormányválság egyik kulcskérdése a hadsereg feletti ellenőrzés kérdése lett. A tragikus e vitában az volt, hogy azelőtt élesedett ki, mielőtt a vita tárgyát képező hadsereg rendelkezésre állt volna. A vitában jelentős szerepet kapott a Budapesti Katonatanács és annak vezetője Pogány József.¹⁹ A szociáldemokraták nagyon fontosnak tekintették, hogy a szerveződő új hadseregben biztosítsák befolyásukat, ennek egyik legfőbb oka az ellenforradalomtól való már-már páni félelem volt. Pogány személyében egy olyan vezetője lett az eseményeket jelentősen befolyásoló szervezetnek, akiben irracionális félelem uralkodott mindenféle, a hadsereg kötelékén belülről induló szervezkedéssel szemben. Hosszú távú céljának „szociális otthonná” és „kultúrpalotává” alakított kaszárnyákat álmodott,²⁰ rövidtávon ugyanakkor részben szociális követelésekkel, részben a szervezeti hierarchiát lazító rendeletek elfogadtatásával a regnáló hadügyminiszter pozícióját erodálta.²¹ Az egyébként is alacsony harci morál további rombolása az adott helyzetben felelőtlen cselekedetnek ítéltető, az általa irányított testületet Böhm egyenesen a „dezorganizáció” intézményének nevezte.²²

A katonatanácsok saját politikai szempontjukból egyértelmű, az ország érdekeit nézve viszont káros győzelmeket arattak, amikor két minisztert is sikerült közvetlenül megbuktatniuk, előbb december 13.-án Barthát, majd későbbiekben a helyébe lépő Festetichet is. Közös volt a két miniszterben, hogy sikertelenül próbálkoztak a szervezet megrendszabályozásával. A politikai akciók sikere egyértelművé tette, hogy az adott viszonyok között a Katonatanács képes erőteljes nyomásgyakorlásra, akár a hadügy ellenében is. Mivel a szociáldemokraták célja egy általuk erősen befolyásolt, de ugyanakkor létező és hatékony hadsereg létrehozása volt, illeten tevékenységüket egyértelmű kudarcnak lehet nevezni.

A Katonatanács működésének másik jelentős következménye a szociáldemokraták és a mérsékelt kormányerők közötti konfliktus kiéleződése volt. Természetesen a konfliktus nem szorítkozott kizárólag erre a problé-

JÁSZI 1989, 61.; *Minél előbb le kellett fegyverezni és hazaküldeni a közbiztonságot és közrendet országszerte veszélyeztető katonaságot és új alapon, fokozatosan új katonai szervezetet létesíteni.* BATTHYÁNY TIVADAR. Beszámolóm II. kötet. Budapest, 1927, Atheneum, 7-32.

¹⁹ Pogány tevékenységét károsnak mutatja be emlékiratában Böhm és Garami egyaránt. A törtetőként, kalandorként jellemzett Pogánnyal szemben utólag hibának tekintik, hogy nem lépett fel a vezetés. Ítéletüket és jellemzésüket egyértelműen elfogadja Varga Lajos új kötetében. vö. GARAMI: i. m. 69.; BÖHM 1990, 83.; VARGA LAJOS: *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon. 1914 július- 1919. március.* Budapest, 2010, Napvilág Kiadó, 381. (A továbbiakban Varga 2010.)

²⁰ POGÁNY JÓZSEF: *A Katonatanács és az új hadsereg.* Szocializmus 1918/11-12. 505-508.

²¹ *Népszava* november 13., 20., 23., 29.,

²² BÖHM 1990, 83-84.

mára, jelentős ellentétek alakultak ki a közigazgatás pozícióinak elosztása körül is. Nem változott a szociáldemokraták már a forradalom előtt hangoztatott nézete, miszerint gyökeres változtatásokat csak a régi adminisztráció teljes átalakítása mellett lehet kivitelezni.²³ Batthyány Tivadar belügyminiszter természetesen igyekezett az államapparátusba függetlenségi politikusokat kinevezni, ugyanakkor támaszkodott a régi hivatalnokkarra is.²⁴ A szociáldemokraták a régi apparátus megtartása miatt hevesen támadni kezdték a belügyminisztert, amelynek kifejeződése volt a november 16.-ai munkástanácsai ülés, amelyen elítélték Batthyány belügyminiszteri tevékenységét.²⁵ Batthyányval szemben a sorozatos támadások nem csillapodtak, miután úgy érezte, hogy teljességgel ellehetetlenült miniszteri tevékenysége december 12.-én lemondott. Lemondását a kormányon belüli mérsékelt polgári erők a szociáldemokraták győzelmének élték meg. A kormányon belüli konfliktusokban rendre alulmaradó mérsékelt volt függetlenségiek politikai kudarcikat a szociáldemokraták túlzott befolyásának tulajdonították, egyre hangsúlyosabban jelent meg sajtójukban, hogy a munkásság ráerőszakolja akaratát az országra.

A szociáldemokrata mozgalom fórumain nem maradt nyom nélkül a forradalom előtti másfél év polgári pártokkal történő együttműködésének sikertelensége. Bár Károlyi bírta a munkásság szervezeteinek támogatását, de a mögötte álló volt Függetlenségi Párt felé ez a bizalom törékenyebb volt. December végére oly mértékben elmérgesedett az ekkor már nagyrészt a sajtóban és a különböző politikai gyűléseken zajló vita, hogy a kormány a kezdeti felállásban már nem volt képes tovább együttműködni. „Batthyány a vármegye, Bartha a vezérkar, Lovászy a birtokos osztály”, a Népszava egyik írásának e sommás ítélete jól példázza a további együttműködés ellehetetlenülését.²⁶

A kormányválság megoldása végül egy kormányátalakítással oldódott meg. Az új Berinkey-kormányban a volt függetlenségiek helyére a Kisgazdapárt került, ez a parasztság szélesebb rétegeinek bázisként való bevonásával, valamint a földkérdés rendezése felgyorsításának lehetőségével kecsegtet. Eközben a munkásság fokozódó elégedetlenségére válaszul a szociáldemokrata párt is növelte arányát és befolyását. Témánk szempontjából ugyanakkor a létrejövő koalíciós megoldásnál sokkal jelentősebb a döntést megelőzően a munkásmozgalom különböző fórumain lezajlott viták tanulsága.

²³ *Népszava*, október 26.

²⁴ *Hajdu* 1968, 140-141. és 233. o.; *vö. JÁSZI* 1989, 74.; *JUHÁSZ NAGY: i. m.* 282.;

²⁵ *BÖHM* 1990, 112.

²⁶ *Népszava*, december 24.

Január elejére egyre nagyobb teret nyert azon elképzelés, mely szerint a szociáldemokratáknak önállóan kellene átvenni a kormányzást. Az önálló szociáldemokrata kormányzás elképzelése mögött azon jelentősen eltérő álláspontok mutatkoztak meg, amelyek bár kevésbé élesen, de már az októberi kongresszuson felmerültek.²⁷ Az alapvető eltérés a munkásság felkészültségének megítélésében, valamint a polgári pártokhoz fűződő viszony mikéntjében alakult ki. Kunfi, aki a vezetés véleményét tolmácsolta, szükségesnek tartotta a polgári pártokkal való együttműködést, mivel a munkásság erejét nem látta elégségesnek. A párt belső kritikusai e koncepcióval szemben azt hangsúlyozták, hogy a munkásság elfogadhatja ugyan progresszív pártok támogatását, de ragaszkodnia kell saját programjának végrehajtásához.²⁸

November – december folyamán a pártvezetésben egyre többen kerültek a hihetetlen méretű csatlakozási hullám hatása alá.²⁹ A párt tömegerejének látványos növekedésével párhuzamosan a szociáldemokrata program megvalósításának problémája merült fel. Mi az eljövendő idők feladata? A polgári – kapitalista rendszer válságmenedzselése, vagy a fokozatos, de az ország színvonalának megfelelő szocialista átalakítás megkezdése?³⁰

A szociáldemokrata vezetés minden lehetséges fórumon és minden lehetséges eszközt felhasználva hangsúlyozta, hogy az Oroszországban bekövetkező változásokat Magyarországon lehetetlennek, és egyúttal elkerülendőnek tartja. A polgárháborúban használt bolsevik eszközöket kritikusan szemlélték, elfogadták a bolsevikok által hangoztatott álláspontot, hogy ezek szükségesek, de szükségessége ellenére is rossznak tekintették. Ma már kevésbé hangoztatott tény, hogy maga Lenin sem gondolta úgy ekkor, hogy a bolsevikok által használt módszerek a fejlett kapitalizmusban, a szervezett munkásmozgalmak számára követendőek lennének.

²⁷ MMTVD 4/b. 461-489.

²⁸ A korábbi szakirodalom a kritikus felszólalásokban a baloldali ellenzék egységes fellépését látta. vö. „a jobboldal hallgatásával és visszahúzódnásával ellentétben a baloldal nagy erővel jelentkezett a kongresszuson, a javaslatok egész sorát terjesztette elő.” RANKI GYÖRGY (Főszerk.) *Magyarország története*. 8. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 50–51.; „a kongresszuson önálló indítványát előterjesztette a baloldali ellenzék”. ERÉNYI TIBOR – KENDE JÁNOS – VARGA LAJOS: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868–1919*. Budapest, 1990, Politikatörténeti Intézet, 295-296.; HAJDU TIBOR: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Budapest, 1978, Kossuth Könyvkiadó, 274.; HAJDU TIBOR: *Tanácsok Magyarországon. 1918–1919-ben*. Budapest, 1958, Kossuth Könyvkiadó, 29. „elvitathatatlan, hogy Pogány a Landler-féle balszárnyon volt”. VARGA LAJOS (Szerk.) *Pogány József válogatott írásai*. Budapest, 1987, Kossuth Könyvkiadó, 22.

²⁹ Utólag már kritikusan szemlélik ezt a nagyarányú növekedést. GARAMI i. m. 66.; BÖHM 1990, 93–95.

³⁰ E kérdés napirendre kerülését jelzi, hogy egyre többször követelték a különböző mozgalmi fórumokon az alapprogramban szereplő egyéni irányítás alól kinőtt üzemek szocializálását.

A magyarországi munkásmozgalom önmagára, mint marxista forradalmi pártra tekintett. Nem ment, nem mehetett végig a magyar mozgalom azon az úton, amelyen a többségi német szociáldemokraták végigmentek, és aminek eredményeként polgári párttá váltak. Ugyanakkor, ahogy a munkásmozgalom ortodox centruma Németországban, úgy a nagyobb részt ezen az elméleti alapon álló MSZDP sem kerülhette meg a válaszdadást a forradalom kérdésére. Választ kellett találni az ortodox marxizmus elméletének és a mozgalom gyakorlatának problémájára.³¹ E válaszdadás ugyanakkor nem volt egyszerű. A szakirodalom sokféle beazonosítási kísérletbe kezdett, amikor a magyarországi mozgalmon belüli irányzatokat akarta felvázolni. A legtöbbször a klasszikusnak mondható jobbszárny, centrum, balszárny felosztással találkozhatunk. Az egyes irányzatok közötti határvonalak elmosódása miatt jogosnak tűnhet az irányzatok árnyaltabb bemutatása,³² sőt akár új terminológia használata is célszerű lehet.³³ E megközelítések – a maguk vizsgálódási viszonylatukban helyesen – elsősorban az egyes megnyilvánulások közötti ellentétekre helyezik a hangsúlyt, így adva meg a különbség bizonyítékát. De mi van akkor, ha a hangsúlyt a hasonlóságokra helyezzük?

Ebben a helyzetben azt láthatjuk, hogy az egyes részkérdésekben való kisebb-nagyobb eltérésektől függetlenül a magyarországi munkásmozgalom többsége a háborús összeomlást követő forradalmi helyzetben elmulasztatlannak látta a kapitalista világ alapjait érintő változtatások végrehajtását. A hazai mozgalom álláspontját megfelelően érzékelteti a berni nemzetközi munkáskonferencián végzett magyar tevékenység, amikor Kunfi egyszerre állt ki a demokratikus formák tiszteletben tartása és a kapitalista viszonyok egész struktúráját megváltoztató politikai akarat szükségessége mellett.³⁴

A szociáldemokratáknak a magyarországi bolsevikokkal való kapcsolata ambivalensnek írható le. A bolsevikok célkitűzéseit, forradalmi retorikáját, a hatalomátvételtől szőtt terveiket ábrándos kalandorpolitikának látták. Emellett a kezdetektől elítélték a KMP-t a munkásmozgalom egységének

³¹ KARL KAUTSKY: *A szociális forradalom*. Budapest, 1987, Kossuth Könyvkiadó; KARL KAUTSKY: *Az út a hatalomhoz*. Budapest, 1985, Kossuth Könyvkiadó,

³² KULCSÁR PÉTER megközelítésében jobbszárny, centrum, balszárny, balszél áramlatokat különböztet meg, miközben irányzatként összekapcsolja a jobbszárnyat a centrummal, a balszárnyat a balszéllel. KULCSÁR PÉTER: *A szociáldemokrácia az eszmék tükrében*. Budapest, 2007, Hungarovox, 137-143.

³³ VARGA LAJOS könyvében a polgári kísérlet időszakájának bemutatásakor a hagyományos kategóriák használata helyett a bolsevikokhoz közeledő, határozottabb fellépést, szocializálást sürgető erőket „szocializálók” elnevezéssel illeti. VARGA 2010.

³⁴ *Határozat a demokráciáról és a diktatúráról*. Közli: BÉKI ERNŐ: *A szociáldemokrácia az első világháború után. A berni nemzetközi szocialista- és munkás konferencia. (1919. február 3.-10.)* Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 384-386.

bomlasztásáért, ugyanakkor nem látták szükségességét sem a kormányzati, sem a mozgalmi szintű erőteljesebb fellépésnek.

Ahogy a KMP propaganda tevékenységének fókuszába került a „kormánysszocialisták” erős, kíméletlen bírálata, úgy éleződött ki a két munkáspárt közötti ellentét. A KMP, mint szervezet igen gyenge lábakon állt, ugyanakkor tevékenysége nem volt hatástalan a munkásmozgalomra, mivel szimpatizánsai jelen voltak a legjelentősebb fórumokon. Mégis egyértelműnek mondható, hogy azok a szociáldemokraták, akik egyre radikálisabb álláspontot fogadtak el, és akik később kommunistákká váltak, ekkor még nem tartottak fent kapcsolatot az egységbontónak tartott bolsevikokkal. Ez azt jelenti, hogy a „szocializáló” csoportja, akik egyre időszerűbbnek látták a forradalmi kormányzat radikalizálódását, nem külső hatásra tették mindezt, hanem a mozgalmon belülről jutottak el felismeréseikre.

A fokozódó bolsevik tevékenységgel szembeni erőteljesebb fellépésre februárban szánták el magukat a szociáldemokraták. A megvalósuló letartóztatások ellenére nem beszélhetünk kommunistaellenes polgári diktatúráról, miként tette ezt a régebbi szakirodalom. A szociáldemokraták között ugyanis végig kisebbségben maradt azon álláspont, mely a bolsevikok elleni erélyes, a velük szembeni erőszakot legitimnek tekintő fellépést elfogadta volna. Jól jelzi ezt, hogy hiába születnek a különböző mozgalmi fórumokon kizáró határozatok, ezek betartása nagy nehézségeket okoz. A szociáldemokraták többsége nem vonhatta ki magát a nemzetközi forradalmi események hatása alól. A német többségi szociáldemokraták által véresen levert spartakista felkelés halottjait természetes módon tekintették a munkásmozgalom mártírjainak, miközben a polgári kormány funkcióit ellátó szociáldemokraták ellenforradalmárként, hóhéreként lettek elítélve. Nagyon kevesek jutottak el addig az álláspontig, ameddig Garami jutott, aki Károlyival beszélgetve a bolsevikokat egyértelműen ellenpártként, és nem a többség által elfogadott testvérpártként azonosított.³⁵

A Vix – jegyzékre válaszul a kormány összeomlott. A szociáldemokratákra maradt a feladat, hogy az elfogadhatatlannak gondolt jegyzéket visszautasítsák, és ennek a döntésnek a következményeként vállalják fel az ellenállás megszervezését. Az újabb feldolgozások egy részében a szociáldemokrata memoáráírók régi megállapításaihoz visszanyúlva ismételten hangsúlyos szerepben mutatják be a döntés motivációi között a területi védelem felvállalását.³⁶ Természetesen az ellenforradalmi érzelmű régi és új

³⁵ GARAMI: i.m. 111.

³⁶ „Döntő tényező a centrum meghatározó személyeinek esetében nyilvánvaló, hogy elhatárolásukban a nemzeti védelem szempontja dominált.” ORMOS MÁRIA: *Magyarország a két világháború között*. 47.; „olyan kormányátvétel történt, amely gyökeresen szakított a

írásokból ez a megközelítés teljességgel kimarad. Az antanttal szemben egyedül maradt ország új külpolitikai koncepciója már Szovjet-Oroszországra és a remélt nyugat-európai, elsősorban a hiába várt német forradalmi változásokra apellált. Természetesnek mondható, hogy egy ilyen fordulat a bolsevikokat megkerülhetetlen szerepbe helyezte. Ez magyarázatul szolgálhat arra, hogy az új kormányzatban miért kaphatnak erősebb befolyást a bolsevikok annál, mint amennyi valódi erejükből adódna. Ugyanakkor nem tartom megkerülhetőnek azt, hogy a szociáldemokraták nem csak a külső agresszió hatására vállalták a kommunista-szocialista kísérletet.

Március 21. a munkásmozgalom sajátos magyarországi fejlődésének eredménye. A képviseleti rendszerből kirekesztett munkáspárt nem járta végig a nyugat-európai munkáspártok többsége által tapasztalt politikai iskolát, nem volt erre lehetősége. A forradalom olyan helyzetben érte a mozgalmat, amikor a polgári pártokkal való kapcsolat elsősorban a választójogi harcok kudarcát jelentette. Tovább nehezítette a polgári pártokkal való együttműködést, hogy az ellenforradalomtól való félelem bizalmatlanná tette még a mérsékelt polgári erőkkel szemben is a szociáldemokratákat.³⁷ December végén, az egyébként radikálisan ritkán fogalmazó Kunfi nem túlságosan leplezett módon polgárháborúval fenyegetőzött arra az esetre, ha Lovászy és köre olyan megoldást talál, ami kiszorítaná a szociáldemokratákat.

Az MSZDP és a KMP politikai együttműködésének, a proletárdiktatúra kikiáltásának legnagyobb kritikusa Garami volt. Álláspontjának igazságát, mely arra vonatkozott, hogy a radikalizálódás logikájából fakadóan már igen hamar átveszi a kezdeményezést az ebben nagyobb tapasztalattal rendelkező KMP, és rövid, de annál tragikusabb vereségbe viszi a munkásmozgalmat, a régi vezetés többsége elismerte. Következtetésük azonban ellentétes irányú lett. Úgy gondolták, hogy ha a szociáldemokraták félreállnak, akkor az országban rövid, de annál tragikusabb bolsevik kísérlet bontakozna ki, amely után elkerülhetetlen az ellenforradalom győzelme, és megtorlása. Garami a többséggel szemben úgy látta, hogy a bolsevikok bukása után a szociáldemokraták képesek lehetnének visszaállítani tekintélyüket az egész munkásság körében. A munkásmozgalom döntési fórumain ugyanakkor a többségi vélemény ezzel szemben nem tartotta vállalhatónak, hogy ilyen katasztrofális helyzetben a párt és a mozgalom vezetése elhagyja helyét.

pacifista külpolitikával, s fegyveres harcot és ellenállást hirdetett az ország védelme érdekében." VARGA 2010, 542.

³⁷ „végül is nem a demokratikus erők szövetsége, szolidaritása, hanem az ideológiai, világnézeti szolidaritás bizonyult erősebbnek”. LITVÁN GYÖRGY: *Októberek üzenete*. In LITVÁN GYÖRGY: *Októberek üzenete*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 278.

„Az öngyilkosság két módja között választhatunk” – emlékezett vissza Böhm az eseményekre.³⁸

Az adott politikai-társadalmi viszonyok közepette a súlyos válságban lévő ország megmentésére hívott szervezett munkásosztály, mely önmagában hordozta a frissen ható „keleti marxizmus”³⁹ radikális intenzitását, nem vállhatott a megbicsaklott polgári rendszer rendíthetetlen támaszává, hiába várták volna ezt el tőle, és kéri rajta mai napig számon. A munkásság szervezett része a polgári demokrácia kísérletét nem védte meg, ugyanakkor szocializmus elképzelése, szocialista jövőképzete eltért a lenini Oroszország gyakorlatától. A proletárdiktatúráról, az erőszak szükségességéről szóló jelentősen eltérő vélemények a tanácsköztársaság időszakában majd annak rendje és módja szerint felszínre is törtek. A szociáldemokraták többsége nem mondott le arról a képzetről, melyet Szabó Ervin fogalmazott meg, miszerint a többség diktatúrája „legrosszabb esetben csak a polgári társadalom egy kis töredéke szabadságképzetével ellenkezhethet, de nem a szabadságfogalommal magával”.⁴⁰

³⁸ BÖHM 1990, 246–247.

³⁹ Jászi megfogalmazásában „bolsevista neomarxizmus”. JÁSZI 1989, 90.

⁴⁰ SZABÓ ERVIN: *A társadalmi fejlődés iránya*. In REMETE LÁSZLÓ (Szerk.) Szabó Ervin: *Hol az igazság?* Budapest, 1977, Magvető Könyvkiadó, 241.

Irodalom

- Az MSZDP 1918. október 13.-án tartott rendkívüli pártgyűlésének jegyzőkönyve. In A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 4/B. függelék. Összeállította: MUCSI FERENC – KENDE JÁNOS – ERÉNYI TIBOR – S. VINCZE EDIT. Budapest, 1969, Kossuth Kiadó
- BATTHYÁNY TIVADAR: *Beszámolóm* II. kötet. Budapest, 1927, Atheneum
- BÉKI ERNŐ: *A szociáldemokrácia az első világháború után. A berni nemzetközi szocialista- és munkás konferencia. (1919. február 3.-10.)* Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó
- BÖHM VILMOS: *Két forradalom tüzeiben.* München, Verlag für kulturpolitik kiadása, 1923, Gyomaendrőd, 1990 (Reprint), Gondolat Kiadó
- BUCHINGER MANÓ: *Tanúvallomás. Az október forradalom katasztrófa.* Budapest, 1936, Népszava Könyvkiadó
- ERÉNYI TIBOR – KENDE JÁNOS – VARGA LAJOS: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868–1919.* Budapest, 1990, Politikatörténeti Intézet
- ERÉNYI TIBOR: Magyar szociáldemokrácia és a nemzeti kérdés. *Társadalmi Szemle.* 1984. 7–8 sz.
- GARAMI ERNŐ: *Forrongó Magyarország emlékezések és tanulságok.* Primusz Kiadó (reprint) é. n.
- HAJDU TIBOR: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom.* Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó
- HAJDU TIBOR: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz.* Budapest, 1978, Kossuth Könyvkiadó
- HAJDU TIBOR: *Tanácsok Magyarországon. 1918-1919-ben.* Budapest, 1958, Kossuth Könyvkiadó
- JÁSZI OSZKÁR: A Károlyi-kormány külügyi politikája. *Bécsi Magyar Újság.* 1922. május 14. In Zeidler Miklós (szerk.) *Trianon. Nemzet és Emlékezet.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó
- JÁSZI OSZKÁR: *Magyar kálvária, magyar feltámadás.* Budapest, 1989, Magyar Hírlap Könyvek
- JUHÁSZ NAGY ISTVÁN: *A magyar októberi forradalom története.* Budapest, 1945, Cserépfalvi
- KARL KAUTSKY: *A szociális forradalom.* Budapest, 1987, Kossuth Könyvkiadó
- KARL KAUTSKY: *Az út a hatalomhoz.* Budapest, 1985, Kossuth Könyvkiadó
- KÁROLYI MIHÁLY: *Hit, illúziók nélkül.* Budapest, 1982, Európa Könyvkiadó
- KULCSÁR PÉTER: *A szociáldemokrácia az eszmék tükrében.* Budapest, 2007, Hungarovox
- LITVÁN GYÖRGY: *Jászi Oszkár.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó

- LITVÁN GYÖRGY: *Októberek üzenete*. In Litván György: *Októberek üzenete*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó
- Magyarország története*. 8. kötet (Főszerk.) RÁNKI GYÖRGY, Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó
- Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. MOL K 27
- Népszava*
- ORMOS MÁRIA: *Magyarország a két világháború korában*. 1914–1945. Debrecen, 1998. Csokonai Kiadó
- POGÁNY JÓZSEF *válogatott írásai*. (Szerk.) Varga Lajos, Budapest, 1987, Kosuth Könyvkiadó
- POGÁNY JÓZSEF: A Katonatanács és az új hadsereg. *Szocializmus* 1918/ 11–12.
- RAFFAY ERNŐ: *Erdély 1918-1919-ben*. Szeged, 1987, JATE Press Könyvkiadó
- SZABÓ ERVIN: *A társadalmi fejlődés iránya*. In Remete László (Szerk.) *Szabó Ervin: Hol az igazság?* Budapest, 1977, Magvető Könyvkiadó
- SZABÓ VIKTOR: *Háború és diplomácia Magyarországon 1918–1919*. Budapest, 2009, Prima Forma Tudományos Egyesület
- SZARKA LÁSZLÓ: *Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez*. *Regio - Kisebbség, politika, társadalom* 1994. 5. évf. 3. sz.
- VARGA JENŐ: *Forradalmi impressziók Csehországban*. *Szocializmus* 1918. december;
- VARGA LAJOS: *A magyarországi szociáldemokrácia történetéhez*. *Társadalmi Szemle*. 1989. 5. sz.
- VARGA LAJOS: *Garami Ernő*. Budapest, 2010, Napvilág Kiadó
- VARGA LAJOS: *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon*. 1914 július- 1919. március. Budapest, 2010, Napvilág Kiadó
- VINCZE SÁNDOR: *Impressziók az aradi tárgyalásról*. *Szocializmus* 1918. december;

Abstract

Csaba Horváth: A Maze for the Social Democrats

The present study discusses some crucial questions of the history of the Hungarian Soviet Republic, especially the reasons for the merger of the Hungarian Social Democratic Party (MSZDP) with the Hungarian Communist Party, and the establishment of the proletarian dictatorship. The MSZDP was one of the first political parties which drew the conclusions from Hungary's military defeat. They were willing to acknowledge the right of minorities to self-determination; moreover, they were the first to consider the possibility that Hungary might have to relinquish some of its territories. However, they hoped to find a solution with the democratisation and federal re-organisation of the country which, as they expected, would be appreciated by the Allies and would earn Hungary a fair treatment at the peace settlement. In spite of the fact that the Hungarian government had great difficulties in the transition period, the Allies did not show any kind of tolerance, and their attitude highly contributed to the failure of the MSZDP's democratic endeavour. As a consequence, Hungary was exposed to the greed of its neighbours. The working class and its organisations should have served as the consolidating power of the democratic system, but this social class was still too weak to fulfil such a decisive role. The social democratic movement had been excluded from the representation until the recent times, so it did not have the broad social basis which could stand up for their interest as a united civil party by exploiting the means of the newly established democracy in this critical period. Although the MSZDP did not fall for the Bolshevik ideas, they knew that it was impossible to find a purely democratic solution in a revolutionary situation.

Kiss Gábor Ferenc

Az 1939–1940-es német hadműveletek tapasztalatai és a magyar gyorsfegyvernem

Tanulmányunk célja, hogy nyomon kövessük az 1939–1940-es évek német hadműveleteinek értékelését a magyar katonai gondolkodásban. Fontosnak ítéljük ennek vizsgálatát, mivel a frissen beindult haderőfejlesztés számára gyakorlatilag ezek jelentették az egyetlen elérhető, és ami legalább ennyire fontos, hasznosítható külföldi tapasztalatokat. A szovjet csapatok finnországi kudarca a Kárpát-medencétől gyökeresen eltérő viszonyok között következett be, így a harcokból kevés igazán hasznos következtetést lehetett levonni. A nyugati hatalmak tengeri, gyarmati hadműveletei is magyar körülményektől gyökeresen eltérő viszonyok között zajlottak, s mivel Európában kudarcot vallottak, talán nem szükséges magyarázni, hogy miért a német hadsereg működését tartották legcélszerűbbnek tanulmányozni. Különösen a gyorsan mozgó seregekre vonatkozó anyagok vizsgálatát tartjuk lényegesnek, hisz az ilyen típusú alakulatok szervezése hazánkban is ekkor indult meg. A német katonai tapasztalatok vizsgálatához a Honvéd Vezérkarhoz érkezett jelentéseket, valamint a Magyar Katonai Szemle, s a Magyar Tartalékos Tisztek Lapja hasábjain megjelent írásokat használjuk fel. Ezek alapján a német hadműveletek közül a lengyelországi harcok és a nyugati hadjárat recepcióját vesszük górcső alá.

A gyorsfegyvernem hazai kiépítése folyamán az elméleti munka során, a gyakorló terepen és az 1938–39-es revíziós műveletek – különösen Kárpátalja megszállása – során nyert tapasztalatok mellett a német szárazföldi erők, különösen a páncélos és gépesített egységek „működés közbeni” tanulmányozása jelentette a legfontosabb anyagot a további fejlesztésekhez. A *lengyel hadjárat*, ahol először mutatták meg magukat az Európában általánosan alkalmazott elvektől eltérő módon szervezett és bevetett német gyors-seregekre – a páncélos és gépesített hadosztályok –, világosan kijelölte, hogy milyen irányba kell tájékozódni. Noha – és ezt a hadszínteret tekintő bizottság jelentése is kiemeli – a hadjáratral kapcsolatos megállapítások nem általánosíthatók.¹

Az általánosan hozzáférhető információk felhasználása mellett a küldött magyar katonai bizottság megtekintette a lengyel hadszínteret, és

¹ HL Vkf 5185. eln. 1. 1939. A lengyel hadszíntér megtekintésére kirendelt bizottság jelentése. III. fejezet. Bevezetés. 10.

összefoglalta a hadjárat tapasztalatait. Kiemelte, hogy a német felvonulás és mozgósítás meglepte a lengyeleket. Azt is aláhúzta, hogy a meglepetés segítségével a német haderő már az első pillanattól magához ragadta és végig megtartotta a kezdeményezést. Már a hadjárat első napjaiban sikerült lehetőséget teremteni a gyorsan mozgó – páncélos és gépesített – egységeik bevetésére, s ettől kezdve a német hadműveleteket legjellemzőbben üldözésként, míg a lengyelt inkább kikényszerített visszavonulásként határozták meg. Ennek során az előretört német páncélos és gépesített seregtestek általában gyorsan megtörték az ellenállást, majd az ellenség hátába nyomultak előre. Ezzel sikerült kikapcsolni a lengyel középszintű vezetést s megbénítani az anyagi ellátást. Az új típusú seregtestek kulcsszerepet játszottak a nagy bekerítő hadműveletekben is. Mindezek mellett azonban azt hangsúlyozták, hogy a „német páncélos csapatok támadásbeli fölénye maximális teljesítményt megkívánó próbának sehol sem lett alávetve.”² A jelentés utóbbi állítása annyiban pontosításra szorul, hogy a bekerített lengyel egységek sokszor nagyon kemény ellenállást tanúsítottak, s a Bzura menti lengyel ellentámadása átmeneti válságot okozott az előretörő német csapatoknál.³

A magyar katonai vezetés helyesen ismerte fel, hogy hadászati szempontból a légierő és motorizált egységek együttes, mélységi alkalmazása vezetett a gyors döntéshez, melyhez elengedhetetlen volt a német vezetés kimagasló teljesítménye, „a hadsereg tökéletes és harmonikus szervezete valamint az alapos békekiképzés”.⁴ Az is egyértelművé vált, hogy a hatékony vezetéshez nélkülözhetetlen a jól szervezett rádiós híradás kiterjedt használata, amely lehetővé teszi, hogy alkalmazható legyen a sikerek egyik forrása, a gyors súlyképzés. Ez biztosítja a fegyvernemek együttműködését, vagyis a mozgóharc alapfeltételének tekinthető.⁵ A motorizáció tette lehetővé a manőverekhez szükséges mozgékonytságot. A motorizált egységek bizonyították hatékonyságukat mind az ellenállások gyors letörésében, mind a megkerülő és hátbatámadó hadmozdulatokban.⁶ Ez a bevált elvek szerinti alkalmazás következménye, ugyanis a sikerekhez hozzájárult, hogy a meglévő – kiválónak minősített⁷ – harckocsi anyagot és az együttműködő fegyvernemeket a

² HL Vkf 5185. eln. 1. 1939. A lengyel hadszíntér megtekintésére kirendelt bizottság jelentése. II. fejezet. 2-3.; III. fejezet. 20.

³ ZALOGA 2002. 65–70.

⁴ HL Vkf 5185. eln. 1. 1939. A lengyel hadszíntér megtekintésére kirendelt bizottság jelentése. III. fejezet. 11.

⁵ HL Vkf 5185. eln. 1. 1939. A lengyel hadszíntér megtekintésére kirendelt bizottság jelentése. III. fejezet. 13., 23–24.

⁶ HL Vkf 5185. eln. 1. 1939. A lengyel hadszíntér megtekintésére kirendelt bizottság jelentése. III. fejezet. 16.

⁷ Ezen értékelés természetesen elég relatív: a német páncélos erők zömét (ZALOGA 2002. 25.) alkotó Pz-I és Pz-II. már ekkor sem számított igazán korszerű harckocsinak.

guderiani „szentháromság”-nak megfelelően alkalmazták: tömegesen, meg lehetésszerűen és megfelelő terepen.⁸ Az elemzések láttatták azt is, hogy a légierők és a gyorsan mozgó seregtestek tömeges és összefogott alkalmazása lehetetlenné tette a lengyel védelem számára, hogy új védő vonalakba visszavonulva, tartós ellenállást fejtessen ki. A sikeres manőverekhez a kiválóan működő német felderítés szolgáltatta a létfontosságú információkat.⁹

A hadműveletekben a harcászati legjellegzetesebb momentum a páncélos- és gépesített csapatok rendszeressé váló alkalmazása. A hadászati feladatokra bevetett páncélos csoportosításokon kívül minden menetcsoporthoz igyekezett gyorsan mozgó élt összeállítani motorkerékpárosokból, páncélgépkocsikból, harckocsikból, motorizált páncéltörő egységekből és tüzérségből, valamint gépesített gyalogos, műszaki és híradó egységekből.¹⁰

A német harcászati fölény legfontosabb tényezőiként említhető a kiváló kiképzés, a gyalogság bőséges ellátása nehézfegyverekkel, páncélosok és a repülő nagy száma, valamint a spanyolországi tapasztalatokon alapuló alkalmazása. Továbbá a fegyvernemek együttműködése, a motorizálás által harcászati és hadászati szinten egyaránt alkalmazott áttörések, bekerítések és üldözések. Ezek azt is jelentik, hogy a hadicselekmények üteme lényegesen megváltozott: motorizáció következménye a harcmezők gyors változása és hullámlása, ez pedig a vezetéstől a legmagasabb fokú rugalmasságot követeli meg.¹¹

A lengyel hadjárat súlyát érzékelteti, hogy a látottak mély benyomást gyakoroltak a legénységre és főleg a tisztikarra. Nem tagadva az erkölcsi erők fontosságát, a korszerű fegyvernemek megsemmisítő hatása azt is érzékeltette, hogy pusztán a „magas” erkölcsre építeni nem lehet, mert az valódi értékévé csak úgy válhat, ha mögötte áll a korszerű felszerelés és szervezettség.¹² Vagyis a korszerű felszerelés hiányát a katona vérrel fizeti meg.

Ugyanakkor persze nem mindenkit győztek meg a páncélosok és a légierő sikerei. A kétkedők úgy vélték, hogy a lengyel hadjárat – és még felsorolhatjuk ide az olasz–etióp háborút és a spanyol polgárháborút – nem igazolta az új elméletek igazát, hisz hiányoztak a szükséges feltételek: nem egyenrangú felek álltak szemben. Az érvelés alapját az képezte, hogy a német haderő nemcsak minőségileg, hanem számbelileg is erősebb volt a lengyel hadseregnél, valamint a lengyel védelem több szempontból is hátrányban volt (az ország kedvezőtlen földrajzi fekvése, a legfelsőbb vezetés bi-

⁸ HL Vkf 5185. eln. 1. 1939. *A lengyel hadszíntér megtekintésére kirendelt bizottság jelentése. III. fejezet. 18.*

⁹ PACOR 1940. 3.

¹⁰ POKORNY 1940. 306.

¹¹ POKORNY 1940. 308.

¹² HL Vkf 3133 eln. 1. 1940. *Zárójelentés az 1938/39.kik.évről. 24.*

zonytalansága, elavult légierő stb.). Ez azt is jelenti, hogy egyenrangú ellenfelek esetében a légi- és páncélos erők hatását erősen korlátozotttnak tartják. Úgy vélik, hogy várható fokozott elhasználódásuk folytán a háború későbbi szakaszában már nem lehet velük számolni.¹³

A gépesített egységek szereplése mellett lényeges kérdésnek tekinthető a lovasság jövője. Ez különösen fontos kérdés volt a magyar hadvezetés számára, mivel a Honvédségen belül ekkor még a lovasság képezte a gyorsan mozgó csapatok zömét (és későbbiekben is jelentős szerepet játszott). A lovasság lengyelországi szerepét illetően a gépesített és páncélos egységek sikerei mellett a lovasság számára nem termelt sok babér. A bevetett német alakulatok között az 1. lovasdandár képviselte a lovas fegyvernemet, míg a lengyel szárazföldi erők 11 lovasdandárt állítottak ki.¹⁴ Valóban, a hadrendek és páncélos erők eredményei egyértelműen jelezték a lovasság végleges háttérbe szorulását.¹⁵ Ugyanakkor az értékelésekben azon véleménynek is hangot adtak, hogy a lovas fegyvernemben rejlő lehetőségek még nem merültek ki. Schell Zoltán huszár alezredes már a lengyelországi tapasztalatok fényében állítja, hogy *„a lovasságra szükség van és szükség lesz mindaddig, míg a technika fejlődésével életrehívott modern, gépesített fegyvernemek”* ... *„nem lesznek képesek arra, hogy a gyorscsapatokra háruló feladatokat kivétel nélkül mind és legalább éppen olyan jól megoldják, mint a lovasság.”*¹⁶ A lovasság különösen előnyös oldalának tartja a terephez való jobb alkalmazkodóképességét, míg a gépesített alakulatok esetében a motorok fokozott érzékenységét tartja hátrányos tényezőnek. Ugyanakkor a technikai fejlődést fontos elemnek tartja ezen ősi fegyvernem fejlesztésében: a technika nem akadályozza, hanem inkább elősegíti a lovasság korszerű viszonyok közti alkalmazását, amennyiben megfelelő elméleti háttérrel találkozik. Schell ezzel indokolja, hogy az erős lengyel lovasság kudarca nem a lovasság kudarca: a megfelelő szervezet, felszerelés, kiképzés, fegyverzet és a korszerű alkalmazási elvek sikerre vihetik a fegyvernemet.¹⁷ A háború későbbi eseményeinek tükrében Schell értékelése érvényesnek tűnhet bizonyos feltételek között: a keleti fronton a Vörös Hadsereg nagy számban vetett be lovas magasabbegységeket: hadosztályokat, hadtesteket. Ugyanakkor a német haderőben is, igaz, nem a szovjethez hasonló mértékben erősödött a lovasság. Persze mind német, mind

¹³ PADÁNYI 1940. 24–31.

¹⁴ ZALOGA 2002. 22., 35., 37.; Hozzátehetjük, a lengyel lovasság ereje és hírneve ellenére, nem volt ellenfele a német csapatoknak.

¹⁵ Ez a folyamat nem ekkor indult be. A XX. század háború közül 1939-re az I. világháború egyértelműen ezt a tendenciát mutatta.

¹⁶ SCHELL 1940. 4.

¹⁷ SCHELL 1940. 4.

pedig a szovjet lovasság korszerű felszereléssel rendelkezett: automata fegyverek, páncélosok, tüzérség, hatásos páncéltörő eszközök.

Külföldi tapasztalatokat tekintve – a lengyel hadjáratban elért sikereik következtében – tanúságos a német páncélos- és gépkocsizó-hadosztályok szervezeti felépítését áttekinteni. Megállapították, hogy mindkét seregtest-típus önálló hadműveletek folytatására képesített, és nem a gyalogság támogatása a feladatuk. A hadjárat után készült elemzések kiemelik, hogy mindkét hadosztály típusnál teljesen páncélozott a felderítő-zászlóalj, amelynek hadrendjében motorkerékpáros-századot találhatunk, a páncéloshadosztályban pedig a harckocsikat ezredkötelékbe szervezett harckocsizászlóaljakba tömörítik. Magyar szempontból lényeges dolog, hogy mindkét seregtest típus teljesen gépesített formáció.¹⁸ Az ezzel szembe állított magyar gyorseregtek – akár gépkocsizó, akár lovas dandárról van szó – csak részben gépesített: a lovas dandár lovas, kerékpáros és gépkocsizó csapatból áll, míg a gépkocsizó dandár a gépkocsizó egységek mellett ugyancsak rendelkezik kerékpáros alakulattal is.¹⁹

Ugyan csak helyesen említik, mint követendő, bevált példát, az alkalmazott német harc eljárás lényegét: hogy a páncélosok az ellenségen ütött részen merészen, az oldalakkal, előretörtek mélyen – akár 50–100 km-re – az ellenség hátába, rendszerint légi támogatással. A légierő lefogta az ellenséget, különösen annak páncélelhárító fegyvereit, míg a harckocsizó seregtek a támadási céljukat elérve visszafordultak és hátba támadták a megbontott lengyel erőket.²⁰

Lengyelországinál is jelentősebb német győzelmeket hozó nyugati hadjárat tovább erősítette a német tapasztalatok iránti igényt, illetve meggyőzhette a kételkedőket. Természetesen a lengyel hadjáratához hasonlóan a nyugati hadi események tapasztalatait is kielemezték. Ennek során újfent kiderült, hogy a győzelmek „titka” nem csak a szervezeti és az anyagi fölényben keresendő, hanem a „német csapatok erkölcsi fölényében és kimagaslóan jobb német vezetésben kell keresnünk”.²¹ Ennek lényege a „I. Főlényes és az önfeláldozásig

¹⁸ HL Vkf 5082. eln. 1. 1939. Az 1939. évi német–lengyel hadjáratról segédlet kiadása. 10–11.; A német páncéloshadosztályok szervezete. Magyar Katonai Szemle 1940. 8. sz. 554–555.

¹⁹ Ez a gyorscsapatok 1942-es átszervezésig állt így. Ekkor a Gyorshadtest parancsnokságot feloszlatták, s 1942. október 1-én létrehozták az I. páncéloshadtest parancsnokságot. Seregtek tekintetében a lovas és gépkocsizó dandárok helyébe 2 teljesen gépesített páncélos- és 1 lovashadosztályt állítottak be. SIPOS – RAVASZ 1997. 135.

²⁰ HL Vkf 5082. eln. 1. 1939. Az 1939. évi német–lengyel hadjáratról segédlet kiadása. 18.

²¹ Ez az ún. Auftragstaktik, a küldetésorientált vezetés, amely a háború kezdeti szakaszában sokszor fölényben lévő ellenséggel szemben is biztosították a sikert. Ennek lényeg, hogy „az alárendeltnek számára csak egy keretjellegű célt határoznak meg a feladatszabás során, de a célhoz vezető utat nem”. LIPPAI 2004.

bátor, felelősséget vállalni tudó és akaró magasabb és alsó vezetés.”, amelynek alapja a jó kiképzés. „II. A csapatok elsőrendű szellem, lelkesedése, rámenős – a saját oldal és hát veszélyeztetését nem ismerő, de a felesleges véráldozatot mégis elkerülő – harceljárás és mintaszerű összműködés.” A hatásos támadás ereje a mélységi tagozásban rejlik, s abban hogy több támadást kell egyszerre végrehajtani, lehetőleg a közlekedési útvonalak mentén.²² A páncélosadosztályoknak a zuhanóbombázók és tüzérség törnek utat, majd a saját lövészdandáiraikkal leküzdik a fontosabb ellenállási góccokat, majd azok is követik a páncélosdandárt.²³ A sikerhez elengedhetetlen „III. A teljes titoktartás”,²⁴ vagyis a saját szándékok hatékony leplezése a minél teljesebb meglepetés érdekében. Kiderült az is, hogy a lovasság már nem játszott döntő szerepet a nyugati hadjárat során, a nagy előretöréseket és átkarolásokat a páncélos erők hajtották végre. A „titok” része még a tökéletesen működő híradóhálózat, a hadosztályba közvetlenül beosztott, a mozgást fenntartó műszaki csapatok, az összeköttetés a csapatok harcát közvetlenül támogató légierővel s teljesen gépkocsiszállításra alapozott utánpótlás.²⁵ A döntőnek bizonyult német vezetési és szervezési fölény nélkülözhetetlen kellékének bizonyult híradó alakulatok fontosságát általánosságban is felismerték, nem csak a gyorseregtettek vonatkozásában: „a német sikerek főtitka a korszerű harceszközök térben, időben, feladatban összehangolt feszes megszervezése és tökéletes együttműködése volt, melyben az egyik főszerep a híradó alakulatoknak jutott.”²⁶

A páncélos és gépesített hadosztályok igen hatékony, és a hagyományos lovasság teljesítményét messze felülmúló lehetőségei újfent kétségessé tették a lovascsapatok jövőjét. Noha az összefoglalások még felületesen sem elemzik a lovascsapatok teljesítményét („A lovasság nem játszott nagy szerepet a hadjáratokban, mindazonáltal több szép fegyvertényt hajtott végre, amint azt a német hivatalos jelentés külön is kiemelte. Kitűntek nagy (100 km) menetteljesítményeikkel.”²⁷), egyértelmű, hogy a Honvédség szempontjából, amelynek gyorscsapatai jelentős részét a lovasság jelenti, szükség van valamiféle irányvonalra. A magyar katonai hagyományok, az ország lehetőségei, szükségletei, potenciális ellenfelei és az alkalmazási környezet²⁸ a lovasság fenntartása mellett szóltak, amellet, hogy az sem a régi, sem a meglévő formájában nem állja meg a helyét. Milyen irányban lehetne tehát elindulni? A korszerű lovasságnak „felfokozott” gyalogságnak kell lennie, megfelelő tüzérrővel, amit elsősorban a rendszeresített karabélyok helyett automata fegyve-

²² HL Vkf 4183. eln. 1. 1940. Eddigi haditapasztalatok 1939/40-ben. 3.

²³ HL Vkf 4183. eln. 1. 1940. Eddigi haditapasztalatok 1939/40-ben. 5.

²⁴ HL Vkf 4183. eln. 1. 1940. Eddigi haditapasztalatok 1939/40-ben. 3.

²⁵ HL Vkf 4183. eln. 1. 1940. Eddigi haditapasztalatok 1939/40-ben. 6–7.

²⁶ RAKOLCAI 1940. 615.

²⁷ HL Vkf 4183. eln. 1. 1940. Eddigi haditapasztalatok 1939/40-ben. 6.

²⁸ Elsősorban a Kárpát-medence terület s ellenfélként a szomszédos államok hadereje.

rekkel kell biztosítani. Mivel nagy tömegben nehezen vezethető, ezért a legmegfelelőbb alkalmazási egység az osztály. Az osztályban szükség van felderítésre és biztosításra, páncélosokra, motorkerékpárosokra, páncéltörő és légvédelmi fegyverekre, gépkocsizó vonatra, szükség szerint gépkocsin szállított árkász osztagra és korszerű híradásra.²⁹

Más vélemény az osztályt túl kicsinek tartja, melyet nem lehet megfelelően megerősíteni, s ha megerősítik, akkor meg már inkább gépesített, mint lovas alakulat. Ezzel együtt azonban a lovasság gépesítésére való törekvés látszik talán olyan közös pontnak, amiben többé-kevésbé egyetértést találunk.³⁰ Ugyanakkor a Franciaországban bevetett egyetlen német lovashadosztály tevékenysége igazolta, hogy a modern háborúban is megállja a helyét egy korszerűen szervezett lovasseregetest, ha jellegének megfelelő feladattal bízzák meg.³¹ Jellegének megfelelő feladat, ahol hatékonyabban léphet föl, a nehéz terep-, talaj- és időjárási viszonyok között való alkalmazás, amely esetekben az egyébként a gyors döntés fő eszközeinek tartott motorizált egységek bevetése korlátozott mértékben valósulhat meg. Közép-Európában a harcterek jelentős része középhegységekkel borított, szoros jellegű és ritka úthálózattal bír. Ilyen helyen a lovasság sok tekintetben előnyösebb helyzetben van, mint a teljesen gépesített csapat.³² Az új kor alkalmazása megfelelő szervezetet kíván. A fentebb említett gépesített felderítőcsapat mellett a gyors harcbevezetéshez gépesített, páncélozott féllánc-talpasokon harcba vetett, páncélosokkal megerősített gyalogságra van szükség, akik *„nem sokat cicáznak, hanem a gyorsan felderített ellenséges támpontok hézagaiba törnek előre és a támpontokat egymásután hátbakapják”*, így nyitva utat a seregetest zömének. A lovasság lendületes előrenyomulásához jó minőségű loállományra, műszaki támogatásra és korszerű híradó hálózatra van szükség.³³

A lengyel és a nyugati hadjáratról írt magyar elemzések alapján kijelenthető, hogy a magyar katonai gondolkodás helyesen ismerte fel az újszerű harceljárás lényegét. A hadseregfejlesztés számára minden téren egyértelmű irányvonal kidolgozását azonban nehezítette, hogy az ország lehetőségei távolról sem voltak elegendőek ahhoz, hogy a haderőt a korszerű elveknek maradéktalanul megfelelő felszereléssel és személyi állománnyal lássák el.

²⁹ LIESZKOVSKY 1940. 626–629.; HORVÁTH 1941. 631.

³⁰ EHRLICH 1941. 384–390.

³¹ NÉMETH 1941. 62–66.

³² HORVÁTH 1941. 637.

³³ Horváth 1941. 631–632.

Irodalom

- A német páncéloshadosztályok szervezete. *Magyar Katonai Szemle* 1940. 8. sz. 554–555.
- EHRLICH GÉZA: Hozzászólás a „Van-e jövője a lovasságnak?” című közleményhez. *Magyar Katonai Szemle* 1941. 2. sz. 384–390.
- HORVÁTH SÁNDOR: A sereglovasságról. *Magyar Katonai Szemle* 1941. 3. sz. 628–637.
- LIESZKOVSKY PÁL: Van-e jövője a lovasságnak? *Magyar Katonai Szemle* 1940. 9. sz. 626–629.
- LIPPAI PÉTER: A küldetésorientált vezetés történelmi tapasztalatai. *Hadtudomány* 2004/2. <http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2004/2/2004-2-8.html>. Hozzáférés: 2009.07.02. 18.12.
- SIPOS PÉTER (főszerk.) – RAVASZ ISTVÁN (szerk.): *Magyarország a második világháborúban*. Lexikon A–Zs. Budapest, 1997, Petit Real Könyvkiadó.
- NÉMETH LAJOS: Német lovasság működése Franciaországban. *Magyar Katonai Szemle* 1941. 1. sz. 62–66.
- PACOR ERNŐ: A német–lengyel háború. *Magyar Tartalékos Tisztek Lapja* 1940. 8. sz. 2–3.
- PADÁNYI JENŐ: A motor lengyelországi szerepéhez. *Magyar Katonai Szemle* 1940. 1. sz. 24–31.
- POKORNY HERMANN: Harcászati tanulságok a német–lengyel háborúból. *Magyar Katonai Szemle* 1940. 5. sz. 303–308.
- RAKOLCAI GÉZA: A híradás, mint a korszerű hadvezetés erőtenyezője. *Magyar Katonai Szemle* 1940. 9. sz. 611–615.
- SCHELL ZOLTÁN: A korszerű lovasság. 1. rész. Szükség van-e lovasságra? *Magyar Tartalékos Tisztek Lapja* 1940. 2. sz. 3–4.
- SCHELL ZOLTÁN: A korszerű lovasság. 2. rész. A lovasság feladatai. *Magyar Tartalékos Tisztek Lapja* 1940. 4. sz. 3–4.
- ZALOGA, STEVEN J.: *Poland 1939. The Birth of Blitzkrieg*. 2002, Oxford Publishing Ltd.

Abstract

Gábor Ferenc Kiss: Military Operations of 1939-1940 and the Hungarian Mobile Infantry

One of the most important elements of the Hungarian armament programme that began after the proclamation of the Programme of Győr in 1938 was the creation of modern branches of combat arms, among these the mobile infantry (bicycle and mounted infantry, motorised artillery and infantry with armoured vehicles). In addition to the theoretical and practical background based on the own experience of the Hungarian army, the success of the German military operations in 1939-1940 played a significant role in the Hungarian development.

The efficiency of the newly created armoured and motorised units legitimized their existence, and it also foreshadowed the gradual disappearance of those mobile infantry units which did not utilize armoured vehicles (e. g. the mounted or the bicycle infantry). The Hungarian military leadership carefully studied the German military operations which were successfully carried out in Poland and France. The detailed analysis revealed the reasons for the achievements of armoured and motorised units, and it offered a starting point for the development, moreover, it answered some crucial questions in connection with the cavalry.

In course of the analysis, the tactics, military technology and operations, cooperation of the combat arms and military organisation were closely examined. The results of this investigation can be easily discovered in the modernization process of Hungarian mobile infantry. Considering these facts, it can be concluded that the leadership of the Hungarian army consciously and continuously observed and examined the contemporary military events.

Miklós Péter

Domokos László a szegedi birtokpolitikáról 1917–1919

Domokos László – aki 1914-től az Országos Polgári Radikális Párt tagja – a polgári demokratikus forradalom idején a Jászi Oszkár vezette nemzeti ügyek minisztériumának munkatársa volt, a ruszin ügyek tárcájának, valamint a Kárpátalja (Ruszka-Krajna) autonómiájának megszervezője. Az íróként és újságíróként is publikáló jogász, *Szeged a háború után* című munkájának nagy részét 1917 végén írta. A könyv – 1918-as évjelzettel – 1919 áprilisában vagy májusában jelent meg Szegeden. A kötetben Szeged gazdasági, politikai és társadalmi modernizációjának programja olvasható, amelynek centrumában a város óriási méretű földbirtok-vagyonának hasznosítása (a földnélküliek közötti felparcellázása) áll, de a helyi közlekedés és ipar fejlesztésének koncepciója, valamint a szegedi egyetem megteremtésének szükségessége is részletes megalapozást nyer hasábjain.

Domokos László Szegeden, 1882. február 6-án székely nemesi család sarjaként született. Édesapja Domokos Elek (1849–1925) – verseket és tárcanovellákat is alkotó – táviró postatiszt, édesanyja Molnár Mária (1863–1936) volt. Apai ágának férfi felmenői református lelkészek voltak, s régi erdélyi családjuk történetének egy szakaszát Jókai Mór örökölte meg *A Domokosok* (1883) című regényében. Anyai nagyapja Molnár Márton (1818–1892) szegedi tiszti főügyész volt, aki 1849-ben Földváry Sándor (1809–1868) csapataival vett részt a délvidéki harcokban, s kitüntette magát a szenttamási ütközetben.

Domokos László a szegedi piarista gimnázium után a budapesti műegyetemen mérnöknek tanult és egy ideig a vasútnál dolgozott. 1902-ben újságírói pályára lépett (először a *Szegedi Napló* munkatársa volt), s két éven belül három könyve – két verses- és egy elbeszéléskötete – jelent meg.¹ Később elvégezte a kolozsvári egyetem jogtudományi karát. Szegeden a pénzügyigazgatóság, majd a fővárosban a Közigazgatási Bíróság munkatársa lett. 1914-ben lépett be a Jászi Oszkár (1875–1957) vezette Országos Polgári Radikális Pártba és a szabadkőműves mozgalomba. Az őszirózsás forradalom győzelme után a Jászi vezette nemzeti ügyek tárcánál kapott kormány megbí-

¹ GULYÁS PÁL (1881–1963) írólexikonja számára a szegedi Szalay József (1870–1937) foglalta össze életrajzi adatait 1916-ban: SZALAY JÓZSEF: Domokos László pénzügyigazgatósági fogalmazó életrajza. [Cédula.] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fond 36/1878.

zást: 1918–1919 fordulóján a Kárpátalja (Ruszká-Krajna) és a ruszin nép autonómiáját, valamint az azt képviselő minisztériumot kellett megszerveznie.

Az 1930-as évekre lassan eltávolodott a polgári radikalizmustól, hívó református lett, s a Baross Szövetség főtitkáráként dolgozott, valamint szerkesztette a szervezet lapját. Emiatt 1945 után megvonták tőle a nyugdíjat (amit csak 1957-től folyósítottak ismét), fizikai munkásként dolgozott. Első felesége Löllbach Emma (1885–1966), a kiváló reformpedagógus volt, második felesége Székely Aranka. (Utóbbi házasságából született egyetlen fia, Domokos Gábor professzor, világhírű atomfizikus.) 1973. június 10-én hunyt el Budapesten.²

Domokos László *Szeged a háború után* című kötetéhez Hollós József (1876–1947) írt előszót. Hollós akkoriban a Jászi-féle radikális párt szegedi elnöke, a várost az októberi forradalom idején irányító testület – a Szegedi Nemzeti Tanács – egyik tagja volt. A kiváló orvos később elfordult a radikalizmustól, s előbb a szociáldemokrata, később a kommunista párt tagja lett. Az alkoholizmus és a tüdővész ellen küzdő Hollós József forrásértékű emlékiratait 1944-ben tette közzé New Yorkban *Egy orvos élete* címmel.³

Hollós 1919 áprilisában kelt előszava szerint a könyv anyaga – az utolsó, *Szeged elhelyezkedése az új politikai alakulásban* című fejezet kivételével – a háború éveiben íródott (pontosabban, mint a bevezetésből kiderül, 1917 végén). Az előszóban Hollós József Szegednek a háború következtében megváltozott, formálódó és kialakulóban lévő új gazdasági és szellemi funkcióját ismerteti, majd megállapítja a következőket. „Domokos László könyve kitűnő útmutatás arra, melyek a legközelebbi feladataink. S bár a szocializmus megvalósulása a könyv egyik-másik részét, pl. a földreformról szólót, már túlhaladottá teszi s újabb és közvetlenebb feladatok elé is állít bennünket, melyekről e könyv írójának akkor még sejtelve sem lehetett...”⁴

Domokos László könyvének bevezetésében kifejti: a kötet nem tudományos értekezés, hanem egy újságíró munkája, amelyben azonban „feltűnésre nem vágyó, költői szárnyalás szépségétől mentes” gondolatok olvashatóak.⁵ A munka kiindulópontja, hogy a háború alatti birtokpolitika alapvető szempontja a nagybirtokrendszer védelme, illetve az annak „eldarabolása” elleni fellépés volt. „De jött az október végi forradalmi fergeteg – írja Domokos – és nemcsak az egész kormányzati rendszert, hanem a régi Ma-

² Lásd bővebben: PÉTER LÁSZLÓ: Domokos László. In Uő: *A szerette város. Írások Szegedről*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó. 390–418.

³ Hollós Józsefről bővebben: PÉTER LÁSZLÓ: Hollós József. In Uő: *Szegedi örökség*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó. 259–306.

⁴ DOMOKOS LÁSZLÓ: *Szeged a háború után*. Szeged, 1918 [1919], Közüzem Könyvnyomda és Könyvkiadói Vállalat. (a továbbiakban: DOMOKOS 1918) 1.

⁵ DOMOKOS 1918. 3.

gyarországot is elseperte a föld színéről. A forradalom legelső napjaiban elhatározott dolog volt, hogy a köztársasági hajlandóságát elárult népkormánynak legelső teendője egy országos, nagy birtokreform megalkotása lesz. Az erről szóló néptörvény elkészült, s ma már egészen kétségtelen, hogy az új idők szocializáló szelleme gyökeres változást fog előidézni az agrikultúr magyar társadalomban.”⁶

Domokos úgy véli, Szegeden a világháború következtében létrejött gazdasági változások eredményeként a birtokpolitika új stádiuma érkezett el. Ennek szellemében a sok évtizede közönyös és konzervatív elit helyét egy öntudatos és munkára kész (kisbirtokos) rétegnek kell átvennie. Ez a feltétele, hogy megvalósuljon „Szeged gazdasági reneszánsza”. A háború alatt ugyanis megszűnt a hagyományos polgári élet rendje, ami miatt – érvel Domokos – „Szeged nem haladhat többé a kitaposott régi nyomokon”. A városnak feladata lett, hogy gondoskodjon százhuszezer polgáráról. Egyrészt garantálja anyagi és szellemi jólétüket (az élelmiszerellátás megszervezésével, a betegek és nincstelenek támogatásával, a szegénység és a járványok elleni fellépéssel), másrészt ne engedje a lakóinak tömegeit „ötletes kereskedők és vállalkozók szeszélyeinek kiszolgáltatni”.⁷

A könyv szerzője szerint Szegeden a dualizmus időszakában a várospolitikai motiváló ereje nem a közösség érdeke, hanem presztízscélok (fogadalmi templom építése, egyetem szorgalmazása stb.) szolgálata volt. Ez utóbbiak azonban részben a többi vidéki várossal való konkurálás jegyében, részben a városi tisztségviselők és hivatalnokok egyéni ambícióinak jegyében fogalmazódtak meg, s nem vették figyelembe a városlakók igényeit és nem alkották tervszerű fejlesztési koncepció részét. A tizenkilencedik század végére megerősödött bürokrácia a város fejlődésének egyik fő akadálya. Domokos szavaival: „A város maga nevelte hivatalnokait és vezetőit. Többnyire ott nőttek ők az alsó- vagy felsővárosi homokon; a világból annyit értettek meg, amennyit egylovas bricskával, vadászfegyverrel a vállon be lehet kalandozni. Átvették a kipallérozott, régi formákat és örködték szigorúan, hogy valamiféle romboló újmódi szellem be ne tolakodjék a tisztességes keretek közé. Kiadták árendába a földeket, gyűjtötték és számolgatták az alapokat, időnként gyöngéden megcsavarták az adósrótot és sűrűn rendeztek díszebédeket a változó főispánok tiszteletére.”⁸

A világháború idején azonban bebizonyosodott, hogy „milyen könnyen éhen halhat egy nagy város, amelynek nyolcszáztizenkét négyszögkilométernyi területe nem termi meg a saját lakossága részére szükséges

⁶ DOMOKOS 1918. 5.

⁷ DOMOKOS 1918. 7.

⁸ DOMOKOS 1918. 9.

életmet.”⁹ Ebből a tapasztalatból kiindulva, Domokos László arra a megállapításra jut, hogy meg kell változtatni Szeged városában a gazdálkodás rendszerét, mégpedig úgy, hogy a hagyományos, feudális jellegű struktúráról át kell térni a modern (a tőke felhasználása és a gazdálkodás technológiája szempontjából is huszadik századi) gazdasági metodikára. Alapvető feladata a város gazdasági tevékenységének, hogy biztosítsa lakóinak a stabil, kiszámítható és nem utolsó sorban olcsó élelmiszert.

A háború alatt a szegediek – hasonlóan a teljes akkori magyar társadalomhoz – megtapasztalhatták a kollektív gazdálkodási rendszer működését. Domokos munkája szerint: a háború után is hasonló elvek mentén kell megszervezni a közellátást. A hatósági szabályozás, áru- és készletgazdálkodás helyett azonban a termelés szervezett városi irányítása kell, hogy lépjen. Az élelmiszerszükséglet kielégítésére az elsődleges ellátás (pl. a piacokon kapható zöldségek, gyümölcsök) mellett a terményeket feldolgozó élelmiszeriparra is szükség van, amelyek termelésének keretei a szervezendő városi közüzemek lennének. „Teremteni kell közüzemeket szolidüzleti alapon és önköltségi áron kell kiszolgálni a közönségnek minél szélesebb rétegét: ez a vezérelni a jövőendő várospolitikának legsürgetőbb szükségletét juttatja kifejezésre.”¹⁰

A közüzemek létesítésén és működtetésén kívül – Domokos koncepciójában – a városnak középítkezések keretében a kulturális és a szabadidős igények kielégítésére sportlétesítményeket, fürdőket, ünnepségek és társas összejövetelek tartására alkalmas épületeket kell tervezettni és építtetnie. Mindezek koordinálására a városnak tervező, irányító és végrehajtó testületet kell létesíteni. Javasolja a könyv írója, a városi autonómia sajátos jogi szervezete alakuljon át közigazgatási szervezetté, azaz mai fogalmaink szerint a bürokratikus szemléletűből legyen inkább menedzserszemléletű szervezet, máskülönben Szeged meglévő adottságainak és kincseinek (gazdasági és erkölcsi erőforrásai) kihasználatlansága miatt olyan hátrányba kerülhet, hogy lemarad a fejlődésben a többi vidéki városhoz képest.¹¹

Domokos László megállapítja, hogy Szeged a régió legnagyobb birtokosa. A Csongrád és Csanád, valamint a Torontál vármegye északi részén birtokokkal rendelkező nemesi családok ugyanis egyrészt nem érdekeltek a modernizációban, másrészt nem elkötelezettek a térség fejlesztése – és ezzel az itt élők gazdasági lehetőségeinek és életminőségének javítása – mellett. Az előbbi szemponthoz adalékként közli, hogy a Károlyi grófok birtokaik modernizálását Szatmárban megkezdték, s ottani földjeiket tekintik gazda-

⁹ DOMOKOS 1918. 10.

¹⁰ DOMOKOS 1918. 13.

¹¹ DOMOKOS 1918. 13–14.

ságuk központjának. Az általa említett Pallavicini, Gerliczy, Rónay és Zsinszky családokról annyit jegyez meg, hogy csak átutazásra, vagy vadászatra használják Szeged városával határos birtokaikat.¹²

A város tizenkilencedik századi társadalomtörténeti tendenciáiról is olvashatunk a kötetben. Domokos megfogalmazza, hogy a város erőteljes – gazdasági, társadalmi és politikai potenciállal is rendelkező – polgári csoportjai a tizennyolcadik–tizenkilencedik század fordulóján teremtették meg gazdasági alapjaikat, s többnyire nemzetiségi (szerb, német, görög, bunyevác) származású kisiparos és kereskedő családokból álltak.¹³ Ők alkották tehát a régi szegedi elitet. Ezzel szemben a város új elitje az 1800-as évek utolsó két évtizedében jelent meg: az 1879. évi nagy árvíz utáni újjáépítéssel párhuzamosan erősödött meg a helyi hivatalnokréteg.¹⁴ Ezek a bürokrata csoportok pedig saját mentalitásukat és értékrendjüket, valamint egyéni érdekeiket emelték a várospolitikai szintjére.¹⁵

Domokos nagy hiányossággként, s a gazdasági elmaradottság okaként jelöli meg a tényt hogy Szegeden – szemben a szintén alföldi Kecskeméttel, Debrecennel vagy Hódmezővásárhellyel – nincs kisbirtokos réteg. A város gazdasági élete fellendülésének szerinte a fölosztás és a tanyarendszer tervszerű fejlesztése a záloga. Ennek jegyében: „Fel kell parcellázni a város hetvenezer holdját és kiosztani a nép között, – ez az új idők jelszava. Többször kifejtettem már azt a nézetemet, hogy a parcellázásnak tizenöt–húsz évre beosztott, tervszerű keresztülvitele sokkal nagyobb jelentőségű feladat, mint a város rekonstrukciója volt a nyolcvanas évek első felében. Ha a városi nép a tanyai lakosság kisbirtokos elemeivel részabradul a belterjes mezőgazdaságra, gyümölcs- és szőlőtermesztésre: a város ipari lakossága szinte el fog árasztatni feldolgozásra váró nyerstermények egész tömegével, új forrásokhoz jut a kereskedés, tudatos ipari politika mellett csakhamar megindul a gyártelepek rohamos építkezése. A városi lakosság falusias gazdálkodási rendszere rövidesen át fog alakulni; nagy gyümölcs- és gabonaexport, jelentős állattenyésztés, gyáripar és fejlett közlekedés fogja a nép munkaerejét lekötöni. A hivatalnoktársadalom pedig felszabadul a pótadók és városi illetékek roppant nyomása alól; a piac olcsóbb és bőségesebb lesz, az iskolák fejlődése és szaporodása a Délvidék igazi gócpontjává fogja avatni Szegedet,

¹² DOMOKOS 1918. 19–21.

¹³ Lásd bővebben: MARJANUCZ LÁSZLÓ: *Szeged polgári csoportjai a XIX. században*. In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 26. köt. Szeged, 1998, Csongrád Megyei Levéltár. 215–225.

¹⁴ Vö. TAMASI MIHÁLY: *A régi szegedi gazdasági elit. 1870–1944*. Szeged, 2001, Bába Kiadó. 9–88. (főleg 43–60.)

¹⁵ DOMOKOS 1918. 18–19.

amilyenek azt Reizner János,¹⁶ a városnak hamar elfeledett, hű fia és monográfusa álmodta valamikor...”¹⁷

A város – vallja Domokos László – a középkori kiskirály, Csák Máté, illetve a cári Oroszország gyakorlatának megfelelően kiszipolyozza, s kvázi jobbágysorban tartja a kishaszonbérlelőit. Mindezek mellett a tulajdonában lévő több mint hetvenegyezer katasztrális hold földet passzíválja, kivonja a gazdasági termelésből. Szeged feladata, hogy bérlelőiből alakítsa ki a „kisbirtokos osztályt”, amelyre alapozva aztán megszervezhetné – pontosabban újjászervezhetné – saját gazdálkodási rendszerét és társadalmi szervezetét. A kisajtott árendás, zsellér népességet (akik „túrt jobbágyok”) érdekeltté kell tenni a minőségi és modern fölművelésben, ugyanakkor rávezetni arra, hogy mind gazdasági, mind etikai értelemben állítson elő új értéket.

„A föld – olvashatjuk a pamfletben – arra való, hogy bennszülött családok örök tulajdonába menjen át és így alapjává váljék a családok felvirulásának és boldogulásának. Fokozni kell a szegedi nép ambícióját és produktivitását, piacot kell adni a tanyának, hogy megmutassa gazdag kincseit, a fölművelőnek érdekeltséget kell adni az anyaföld gondozásában, hogy irányta való mondhatatlan szerelme értéktermelő tényezővé alakulhasson át. Ez pedig egyetlen módon érhető el csupán: ha a város lemond jobbágytartó középkori uralmának további fenntartásáról és megalkotja a maga városi társadalmának gerincéül a kisbirtokos osztályt.”¹⁸

A parcellázás ütemét a következőkben ismertetett módon javasolta a kötet írója. Az első évben ötezer katasztrális hold kerülne kiosztásra öt-tíz holdas kis birtoktestekben. A következő négy évben már csak háromezer-négyezer hold közötti terület kerülne felosztásra évente. Az öt éven keresztül folytatott parcellázás után öt év szünet következne, amely során lehetőség lenne a tapasztalok összegzésére, valamint a megindult és sikeresen termelő gazdaságok működésének eredményeként stabilizálódhatna az újonnan létrejött kisbirtokos réteg. A föld többnyire azok kezébe kerülne, akik eddig bérlelőként művelték. Hogy pedig ne aprózódjon el a földterület – és jöjjön létre életképtelen törpebirtok-rendszer –, a birtok családi tulajdon lenne. Ez a városnak is előnyökkel járna, hiszen a részletekben sok éven át törlesztett fölbirtok-vételár a modern pénzgazdaság vagyoneértékeként, aktív tőkeként jelentkezne, szemben a hagyományos holt tőke jellegű földtulajdonnal.¹⁹

¹⁶ REIZNER JÁNOS (1847–1904) *Szeged főjegyzője, majd a szegedi múzeum és könyvtár első igazgatója, a város történetírója. Fő műve a négy kötetes (és még egy forráskötettel kiegészített) Szeged története (1893–1900). Domokos László rokona: anyai nagynénjének férje.*

¹⁷ DOMOKOS 1918. 16.

¹⁸ DOMOKOS 1918. 23–24.

¹⁹ DOMOKOS 1918. 13–32.

A tanyai gazdálkodás az intenzív mezőgazdasági kultúrákra alapozódik. „A szegedi föld nagyobb része kertgazdaságra alkalmas, a homok kitűnő talaj a szőlőkultúra számára, viszont a nehéz fajsúlyú fekete föld, paprika- és zöldségtermelésre, továbbá intenzív szemtermelésre való. Arra kell tehát törekedni, hogy a megművelhető földterület 5–10 holdas darabokban kisgazdák és egyes családok kezébe jusson, akik rajta élnek az örökföldön, személyes érdekeltséggel hozzá és házilag állítják ki az annak megműveléséhez szükséges kézi- és igáserőt.”²⁰

A feketeföld elsősorban a paprika, a zöldségek és a szemes növények termesztésére, míg a homok a gyümölcsfák, a szőlő és a dísnövények nevelésére alkalmas. A haszonállatok közül hagyományosan tartott ló, szarvasmarha és juh mellett a sertés, a baromfi (tyúk, lúd, kacsa), a nyúl és a selyemhernyó tenyésztését is szorgalmazni kell. Domokos elképzelésében Szeged környékén zajló növénytermesztés és állattenyésztés szakmai és infrastrukturális hátterét a városnak kell biztosítani: növénykísérleti telep, gazdasági szakiskolák, mintagazdaságok létesítésével. Ezek mellett a mezőgazdasági áruk feldolgozására városi tulajdonban álló közüzemeket kell alapítani: paprikamalmot, pincegazdaságot, halastavat, selyemgubó- és halfeldolgozó üzemet. Kiemelt fontosságú a város központjában egy fedett vásárcsarnok építése.²¹

A szegedi tanyavilágból a megtermelt árunak minél hamarabb be kell jutnia a városba. Egyrészt, hogy a szegediek élelmiszerszükségleteit biztosítsa, másrészt, hogy Szegeden – és közlekedési csomópont lévén: a vasúton – keresztül az ország más vidékeire is eljusson. Ezen törekvéseket szem előtt tartva szükséges Domokos szerint a Szeged környéki tanyai kisvasút vonalának mielőbbi kiépítése. A vasútnak olcsónak, gyorsan kivitelezhetőnek és alacsony üzemköltségűnek kell lennie (erre a legalkalmasabb a villamos energiával működtetett). A kis és könnyű szerelvényekkel (legfeljebb három-néggyel) közlekedő járat óránkénti indulása és sűrű (egy-két kilométerenkénti) megállóhely-hálózata indokolt. A tervezett útvonala szerint a Kálvária sugárúton (illetve a szabadkai úton) jut be városba, ahol a nagykörúton keresztül egyik irányba Felsővároson át egészen Tápéig lehetne eljutni, míg a másik irányba haladva a központi vasútállomásra vezet a vonal.²²

²⁰ DOMOKOS 1918. 57.

²¹ DOMOKOS 1918. 57–61.

²² DOMOKOS 1918. 53–55.

Domokos László munkája – mint az talán a fentiekből is kitűnik – érett és kidolgozott koncepció a szegedi gazdaság modernizálására.²³ Központjában a termelékenység és a hasznosság elvének kizárólagos hangsúlyozása helyett az értéket – mind gazdasági, mind erkölcsi értelemben vett értéket – teremtő ember áll. Domokos László csaknem száz évvel ezelőtti megfontolásai és javaslatai a huszonegyedik században is érvényesek lehetnek, hiszen a fenntartható fejlődés jegyében napjainkban is sokat hallhatunk az önfenntartó település (illetve az önfenntartó régió) koncepciójáról.

²³ *A könyv külön érdekessége, hogy nem csupán a magyar (és szegedi) viszonyokat ismerteti, de a nemzetközi tendenciákat is. Így például a szerző hivatkozik a rizs termesztésének hatékonyságát és a növény genetikai állományát vizsgáló Isaburo Nagai (1887–1971) japán kutató akkori legújabb – természetesen Európában is közreadott – eredményeire.*

Irodalom

- DOMOKOS LÁSZLÓ: *Szeged a háború után*. Szeged, 1918 [1919], Közüzem Könyvnyomda és Könyvkötészeti Vállalat.
- MARJANUCZ LÁSZLÓ: Szeged polgári csoportjai a XIX. században. In Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 26. köt. Szeged, 1998, Csongrád Megyei Levéltár. 215–225.
- PÉTER LÁSZLÓ: *Domokos László*. In Uő: *A szerette város. Írások Szegedről*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó. 390–418.
- PÉTER LÁSZLÓ: *Hollós József*. In Uő: *Szegedi örökség*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó. 259–306.
- Reizner János: *Szeged története (1893–1900)*.
- SZALAY JÓZSEF: *Domokos László pénzügyigazgatósági fogalmazó életrajza*. [Cédula.] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fond 36/1878.
- TAMASI MIHÁLY: *A régi szegedi gazdasági elit. 1870–1944*. Szeged, 2001, Bába Kiadó. 9–88.

Abstract

Péter Miklós: László Domonkos on the Land Policy in Szeged 1917-1919

At the time of the democratic revolution (31 October 1918–21 March 1919), László Domokos (1882–1973) worked as a civil servant for the Ministry of National Minorities which was currently led by Oszkár Jászi. He was responsible for the organisation of the Rusyn portfolio and the creation of Transcarpatia's autonomy. In addition to his legal qualification, he was an author, a journalist and a politician propagating the ideas of social radicalism. He wrote the manuscript of *Szeged a háború után* (Szeged after the War) at the end of 1917, but it was published in Szeged only later, in April or May 1919, and it was dated to 1918. In this volume, he discusses the programme of the social, political and economic modernisation of Szeged. He puts the emphasis on the exploitation of the vast landed property of the city which could be parcelled out to its landless inhabitants. He argues convincingly and in great detail for the necessity of the development of the city's industry and transport, and for the foundation of a university.

Szakály Sándor

A Szent László hadosztály parancsnoka Vitéz Szügyi Zoltán (1896 – 1967)

„A rémtetteiről hírhedt Szent László hadosztály megszervezésekor (1944) annak parancsnoka lett”. Az idézet a Magyar életrajzi lexikon III. Kiegészítő kötetében olvasható 772. oldalon Szügyi Zoltánról, az I. és a II. világháború egyik, legszebben dekorált tisztjéről, illetve tábornokáról.¹ Az Új magyar életrajzi lexikon VI. kötetében a Szügyi Zoltán szócikkben már nem olvasható a fentebbi megállapítás.² Száraz életrajzi adatok, néhány apró tévedéssel.

De, hogy ki is volt valójában Szügyi Zoltán, milyen katonai pályát tudhatott maga mögött, arról viszonylag kevesebbet olvashatunk ezért most ebben a rövid írásban igyekszem összefoglalni mindazt, amit már tudunk róla.³ Az írás elkészítéséhez számos levéltári forrást, hivatalos kiadványt használtam fel, de segítségemre volt a kézirat lekészítéséhez néhai Szügyi Zoltán Ausztráliában élt lánya által a kérésemre kitöltött kérdőív is.⁴ A „rémtetteiről hírhedt” Szent László hadosztály történetéről nem esik szó az írásban, mindössze annyit szeretnék megjegyezni, hogy annak a felállítását – a magyar királyi honvédség tervezett átszervezésének megfelelően – csataji Csata János honvédelmi miniszter rendelte el még 1944. október 15-ét megelőzően.⁵ Így a hadosztályt ért vádak és minősítések – nyilas, fasiszta, stb. – és a valóság között jelentős eltérés mutatkozik.

A hadosztályra egyébként a nyilas-hungarista hatalomátvételt követően a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága is számított, legfontosabbnak, annak a harcokból való kivonását és egységének megőrzését tartották. Azzal, mint a majdani Magyarország új haderejének egyik sereg-

¹ *Magyar életrajzi lexikon. Harmadik, kiegészítő kötet A-Z. Főszerkesztő: KENYERES ÁGNES.* Budapest, 1981. Akadémiai Kiadó.

² *Új magyar életrajzi lexikon. VI. SZ-ZS. Főszerkesztő: MARKÓ LÁSZLÓ.* (Budapest, 2007. Helikon Kiadó.) 551-552. old.

³ Szügyi Zoltánról a lexikonok rövid szócikkein kívül gyakorlatilag nem készült életrajzi összeállítás. Ez az írás is alapvetően egy majdan elkészítendő életút vázlatának tekinthető.

⁴ A szövegben a felhasznált levéltári forrásokra utaló jegyzeteket nem használtam. Azok a Forrás-és irodalomjegyzékben olvashatóak.

⁵ CSATAY LAJOS, csataji (Arad, 1888. augusztus 1 – Budapest, 1944. november 18.), hivatásos katonatiszt. Legmagasabb rendfokozata vezérezredes (1943.02.01.). 1943. június 12-e és 1944. október 16-a között honvédelmi miniszter.

testével számoltak, egy olyan erővel, amely fontos szerepet játszhat a nyugatra menekült magyarság érdekeinek a védelmében is.⁶

A hadosztály, parancsnokával vitéz Szügyi Zoltán vezérkari ezredessel – később vezérőrnaggyal – részt vett a magyarországi harcokban, majd a nyugatra történő visszavonulás után igyekezett kivonni magát a német alárendeltségből és 1945 májusának elején a Mura folyó völgyében osztrák területre vonult vissza és tette le a fegyvert a brit csapatok előtt. Az utóbbiak a hadosztályt, illetve katonáinak egy részét 1945 októberéig fegyveres őrszolgálatra alkalmazták és csak azt követően vették „ténylegesen” hadifogságba a tisztikart és a legénységet.

Szügyi Zoltán 1896. február 8-án született Huszton, Szügyi Ferenc és Lévai Julianna gyermekeként. Anyai nagyapja tímármester volt, míg apai ágon „földbirtokosok” voltak. Tizenhárom testvére közül kilenc kisgyermekként meghalt, vele együtt négyen érték meg a felnőttkort.

Szügyi Zoltán az elemi iskolát Huszton, míg a tanítóképzőt Máramaroszigeten végezte és ott szerzete meg tanítói oklevelét is, majd tett érettségi vizsgát a későbbiekben a háború éveitől.

A kor szokásának és az évtizedes gyakorlatnak megfelelően, sok ezer társához hasonlóan, mint középiskolai végzettséggel rendelkező fiatal jelentkezett egyévi önkéntesi katonai szolgálatra. Ő a magyar királyi honvédséghez került és 1914. szeptember 30-án a magyar királyi 12. honvéd gyalogezredben vették állományba. Szügyi Zoltán az egyévi önkéntesi kiképzése időszakában – melyet 1914. szeptember 30-a és 1915. február 21-e között Miskolcon töltött el – előbb 1914. december 21-ével egyévi önkéntes tizedesi, majd 1915. január 15-ével hadapródi kinevezést nyert.

A kiképzés befejezése után az északi – orosz – harctérre indították útnak 1915. február 21-én, ahol ezrede harcolt és néhány havi harctéri szolgálatot követően 1915. május 1-ével tartalékos zászlósi kinevezést nyert.

A harctérre került fiatal tartalékos tiszt alig néhány heti frontszolgálat után a háta mögött kiérdemelte a legmagasabb legénységi kitüntetést, az arany vitézségi érmet 1915. június 20-án „...az ellenség előtt tanúsított kivételesen vitéz magatartásáért”.

A szakaszparancsnoki beosztásban szolgáló Szügyi Zoltán nem sokkal később a front mögött elvégezte a három hónapos géppuskás tanfolyamot majd ismét az első vonalba került. Harctéri teljesítménye nyomán 1915. július 19-én megkapta az I. osztályú ezüst vitézségi érmet és ugyanazon hónap

⁶ Szügyi Zoltán és a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága kapcsolatát igazolta a bizottság két tagja és Szügyi bemutatta a népbíróági tárgyalásán a bizottság részére kiállított igazolványát is, ennek ellenére perében ennek a ténynek nem volt jelentősége. Lásd: Györkei Jenő: Szügyi Zoltán és a Szent László hadosztály. In: *Uő.: Vae victis. Tábornokok meghurcolása 1945-1948.* Budapest, 2002. Accordia Kiadó. 146-147. old.

24-ével „soron kívül” tartalékos hadnagyi kinevezést nyert. Nem kellett sokat várnia a következő kitüntetésére sem. 1915. október 1-én a II. osztályú ezüst vitézségi éremmel tüntették ki.

1916-ban kapta meg a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet a hadidíszítményekkel – melyhez később a kardokat is adományozták – és 1916. április 1-jével a tartalékos tiszti állományából átkerült a tényleges tiszti állományba. Hadnagyi rangját 1915. szeptember 1-jével állapították meg.

A harctéren súlyos tüdőgyulladást szerzett – amely később is érzetette hatását – s ennek betudhatóan 1915. december 2-a és 1916. április 1-je között kórházban volt.

A harctérre visszatérve újabb kitüntetést érdemelt ki, vitéz magatartásáért 1916-ban elnyerte a Bronz katonai érdemérmét a hadidíszítménnyel és kardokkal. 1916. június 21-én megsebesült – alkarlövés –, de rövidesen ismét a harctéren szolgált. 1917-ben kiérdemelte a II. osztályú porosz Vaskeresztet valamint az Ezüst katonai érdemérmét a hadidíszítménnyel és kardokkal. Ugyanezen esztendőben adományozták a számára a Károly csapatkeresztet is.

1917-ben – immáron az itáliai hadszíntéren – előbb légnymást kapott – 1917. március 27 –, majd május 9-én „horzsoló lövést mind a két lábszáron”. 1917. augusztus 21-én – mint arany vitézségi érmet – 1917. október 11-ig visszarendelték a 12. honvéd gyalogezred pótzászlóaljához. Ezt követően nyerte el a főhadnagyi kinevezést 1917. november 1-gyel.

Az itáliai hadszíntéren harcoló ezredéhez visszatérve század, illetve zászlóalj parancsnokként szolgált és 1918. június 17-én ismét légnymást kapott, majd június 22-én lágýéklövessel sebesült. Ugyanezen esztendőben kapta meg a Sebesültek érmét (5 sávval) és kiérdemelte a III. osztályú Vaskoronarendet a hadidíszítményekkel és kardokkal. A magyar királyi honvédség egyik legszebben „dekorált” fiatal tisztje lett.

A háborús összeomlást követően ezredével visszatért Magyarországra és az 1918 decemberében felállított Székely Különítmény – majd Székely Hadosztály – kötelékébe tartozó, volt 12. honvéd gyalogezred 5. századának parancsnokaként szolgált.

1919. március 1-e és október 17-e között román internálást szenvedett el, szabadulását követően jelentkezett a Nemzeti Hadseregbe.

Előbb a Propagandaminisztérium Katonai Osztályán nyert beosztást, majd 1920. január 20-ával a magyar királyi vezérkar főnökség állományába helyezték át. 1921. június 1-je és 1922. január 15-e között a 11. gyalogezred (Debrecen) vadászzászlóaljánál szolgált majd a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportjába – a rejtett Honvéd Vezérkar főnöke -- nyert beosztást. 1924. november 3-ától 1925. június 30-ig csapatszolgálatot teljesített a 2. honvéd gyalogezrednél – ekkor vette feleségül Baký Viktóriát, Szalkszentmártonban

1924. december 28-án, akitől egy leánygyermek (Viktória, Szalkszentmárton, 1925. szeptember 26.) és egy fiúgyermek (Zoltán, Szeged, 1940. augusztus 25.) született –. A Honvédelmi Minisztériumba történt visszatérését követően rövidesen újabb tanfolyamra került. 1925. szeptember 1-je és november 15-e között Örkénytáborban elvégezte a gyalogos harcvezetési és löiskolát, majd 1925. december 1-je és 1926. február 28-a között a budapesti központi gyalogtiszti lovagló tanfolyamot. 1926. március 1-je és 1927. március 9-e között a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportjánál – a „vörösvédelmi osztályon” -- előadótiszt, majd 1927. augusztus 9-ig a budapesti honvéd közigazgatási tanfolyam hallgatója volt.

1926. november 1-gyel századosná nevezték ki, az 1921. augusztus 21-én, az első között vitézzé avatott Szügyi Zoltánt, aki egyben 1921. május 1-gyel betöltötte a 7. számú Vitézi Törzsszék törzsszéktartói tisztségét is, melyet 1927. május 1-ig viselt.

1927. november 1-étől hat havi egészségügyi szabadságon volt, a világháborúban szerzett tüdőbaja miatt és alig tért vissza a szolgálatba, amikor is 1928. június 24-én „4 heti üdülési szabadságot” kért. Az egészségi állapota – tüdővérzés – miatt megejtett felülvizsgálat eredményeként a honvédelmi miniszter „1928. XI. 2-án kelt 82.620/t.8.-1928. rendeletével, mint rokkant, népfelkelési fegyveres szolgálatra is alkalmatlan” 1929. január 1-jével nyugállományba helyeztetett.

A harminchárom évesen nyugállományba helyezett Szügyi Zoltán a következő években a józsefszálláspusztai vitézi telkén gazdálkodott, de egészségi állapotának javulása után ismét tényleges szolgálatot vállalt. Ahhoz azonban, hogy ismét a honvédség tényleges állományú tisztje lehessen előbb próbaszolgalatot kellett teljesítenie, így 1931. május 1-jével a „...nyugállományból visszaténylegesítést megelőző egy évi próbaszolgalatra, a m. kir. 'Bethlen Gábor' 10. honvéd gyalogezred” állományába osztották be és az I. zászlóalj, zászlóaljparancsnok helyettesi beosztását töltötte be.

A sikeres próbaszolgalat után, 1932. június 6-án megejtett felülvizsgálat során „Szolgálat képes”-nek nyilvánították, így 1931. május 1-i hatállyal visszakerült a tényleges tisztek állománycsoportjába és századosi rangját 1927. július 1-ben határozták meg.

A 10. honvéd gyalogezredben 1932. október 1-jétől, mint a távbeszélő század parancsnoka szolgált, és mint ilyet vezényelték 1934. november 3-ával Budapestre, a csapathíradó tanfolyamra, amelyet 1935. március 31-ig végzett.

A 10. honvéd gyalogezredbeli szolgálati ideje alatt sikerrel tette le a vezérkari törzstiszti vizsgát és 1937. május 1-el (1937. május 1-i ranggal, 23. rangszámmal) őrnaggyá nevezték ki. A sikeres törzstiszti vizsga eredmé-

nyeként a Honvéd Vezérkar főnöke 1938. március 10-én, mármint őrnagyot rangelőnyben részesítette s így korábbi századosi rangja 1927. július 1-jéről 1926. július 1-jére változott.

Szügyi Zoltán őrnagy Békéscsabáról előbb Szolnokra, az 5. vegyesdandár 2. gyalogsági parancsnokához – a későbbi 16. gyalogdandár – került, majd 1938. november 1-gyel a szegedi 5. vegyesdandár parancsnokságára osztották be vezérkari próbaszolgálatra. 1939. május 1-je és 1940. április 1-je között, mint a vezérkarhoz beosztott őrnagy szolgált, a szegedi magyar királyi V. honvéd hadtest anyagi osztályának a vezetőjeként. Ezt követően 1940 októberének végéig a szegedi magyar királyi 5. honvéd kerület vezérkari főnökeként s közben az államfő 1940. július 1-el, ugyanazon napi ranggal, 3. rangszámmal vezérkari alezredessé nevezte ki.

Mindeközben megkapta a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét – a katonai közigazgatás területén nyújtott tevékenységéért –, illetve a Felvidéki emlékérmét is.

1940. november 4-e és 1941. augusztus 1-je között, az újonnan felállított kolozsvári magyar királyi IX. honvéd hadtest anyagi osztályát vezette, amely beosztásából a magyar királyi 1. honvéd ejtőernyős zászlóaljhoz helyezték át Pápára. Zászlóaljparancsnoki kinevezésének dátuma 1941. október 1. Kolozsvári szolgálata ideje alatt az ottani Gazdasági Akadémián a „Korszerű honvédelem kérdései” című honvédelmi előadások előadójaként is tevékenykedett.

Az ejtőernyős zászlóalj tisztjei „gyanakodással” fogadták a 45. életévét betöltött vezérkari tisztet, aki nem rendelkezett ejtőernyős ugrással és kérdésesnek vélték, hogy vajon teljesíti-e azt, hogy a négy sikeres ugrást követően felvarrassa az ejtőernyősök jelvényét.

Az első tiszti gyűlés alkalmával a fiatal ejtőernyős tisztek, jól hallhatóan „morogtak” az új parancsnok beszéde alatt, aki hallva a megjegyzéseiket, a tiszti gyűlést felfüggesztette és azt mondta, hogy másnap folytatják.

A tiszti gyűlés berekesztése után a repülőtérré ment és az ott az ugrást végző őrmestert mindenről kikérdezve a délután folyamán – minden előképzés és ennek megfelelően szabályellenesen! – elvégezte a megkövetelt négy ejtőernyős ugrást és a másnap folytatódó tiszti gyűlésen a tisztikar tagjai már az ejtőernyős jelvényt joggal viselő parancsnokukkal találkoztak.

Szügyit 1942. május 15-vel kihelyezték a vezérkari tisztek állománycsoportjából és ismét csapattiszti állományba került s már, mint ilyet nevezte ki az államfő 1942. november 1-gyel (1942. október 29-i ranggal, 14. rangszámmal) ezredessé.

Szügyi Zoltán úgy vélekedett, hogy az ejtőernyős zászlóalj tisztjei és legénységi állománya is tegyen szert haditapasztalatokra ezért javasolta,

hogy a Szovjetunió elleni hadműveletekben résztvevő magyar királyi 2. honvéd hadsereg egyes csapattesteihez kerüljenek beosztásra az ejtőernyős alakulat katonái is néhány hónapos váltással.

Ezt természetesen magára vonatkozóan is kötelezőnek érezte, így 1942 októberében kikerült a hadművelési területre és 1942. november 15-én átvette a magyar királyi 43. honvéd gyalogezred parancsnoki beosztását.

Ezrede élén az 1942-1943. évi harcok sor kimagasló teljesítményt nyújtott és előbb „...a Szovjet elleni hadműveletek alkalmával az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért és egy roham vállalkozás eredményes vezetésért” a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét a hadidíszítményekkel és kardokkal, majd „...az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért és harccsoportjának az ellenség előtt való eredményes vezetéséért” a Magyar Érdemrend középkeresztjét a hadiszalagon kardokkal érdemelte ki (1943. július 7.). A német fegyvertárs ugyanezen időben katonai teljesítményéért a német II. osztályú Vaskereszthez a pántot (1943. január 27.), illetve a német I. osztályú Vaskeresztet adományozta (1943. július 17.) a számára. Még ugyanazon esztendőben megkapta a Tűzkereszt I. fokozatát és a Nagy honvéd sportügyeségi jelvényt (1943. szeptember 30.) is.

A szovjet Vörös Hadsereg 1943 januárjában megindított nagy támadását megelőzően feleségének, 1943. január 4-én írt tábori levelezőlapján a következőkről számolt be röviden: „Aranyoskám! Jól vagyok és egészséges. Egy pár hét múlva valószínűleg haza indulok, de most olyan események vannak itt, hogy becsület kérdése mindaddig a helytállás, míg a helyzet nem enyhül. Szeretettel csókolom Mindnyájukat. Zoli”⁷

A helytállásra szükség is volt. A támadó szovjet Vörös Hadsereg csapatai áttörték a magyar királyi 2. honvéd hadsereg védővonalát és jelentős veszteségeket okoztak annak. A Szügyi vezette 43. honvéd gyalogezred, majd a különböző csapattestek maradékaiból létrehozott Szügyi csoport sok honvéd és munkaszolgálatos visszavonulásának a lehetőségét teremtette meg. Nem véletlenül és érdemek nélkül kapta meg a fentebb felsorolt kitüntetések Szügyi Zoltán.

A keleti hadszíntérről 1943. február 18-án visszatérve ismét Pápán folytatta a szolgálatát. 1943. szeptember 1-el, beosztásának érintetlenül hagyása mellett a vezérkarhoz vezényelték és 1943. december 13-án kelt Legfelsőbb Elhatározással az államfő ezredesi rangját 1942. október 29-ről 1942. szeptember 30-ra javította.

⁷ SZÜGYI ZOLTÁN 1943. január 4-én írt és január 6-án postára került tábori postai levelezőlapjának másolata a birtokomban.

1944. január 1-gyel kihelyezték a vezérkari tisztek állománycsoportjából, mivel vezérkari ezredesi hely nem volt a számára biztosítható.

1944. augusztus 3-án az immáron ejtőernyős ezreddé átszervezett csapattestével a keleti hadszíntérre vonult, ahol azzal a magyar királyi 1. honvéd hadsereg kötelékében harcolt a Kárpátok előterében. 1944. október 13-án Budapestre rendelték fel és megbízták a szervezés alatt álló „Szent László” hadosztály parancsnoki tisztségével.

A nyilas-hungarista hatalomátvétel alkalmával tevőleges tevékenységet nem fejtett ki. Az ejtőernyős ezred alegységei nem érkeztek meg még Budapestre.

1944. október 15-tel ismét visszahelyezték a vezérkari testületbe és 1944 őszétől a Szent László hadosztály élén részben kiképzést folytatott, részben a hadosztályával a magyarországi hadműveletekben vett részt, a legsúlyosabb harcokat a Garam folyó mentén és a Nyugat-Dunántúlon vívva.

Az 1945. január 13-án kelt Nemzetvezetői Elhatározással, 1945. január 1-el, 1944. november 1-i ranggal és 12,5 rangszámmal vezérőrnaggyá nevezték ki.

Hadosztályával, a háború végeztével angol hadifogságba került, ahol 1945. október 1-jeig a hadosztály egy része őrfeladatokat is ellátott. Szügyi ezen időszakban memorandummal fordult az illetékes angol katonai parancsnoksághoz, amelyben Magyarország világháborús helyzetét mutatta be és a lehetséges magyar politikai kibontakozásról írt.⁸ 1946. március 15-ig brit hadifogságban volt, majd a brit hatóságok kiadták Magyarországnak, mint háborús bűnöst.

A Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztályának kihallgatói számos alkalommal kérdezték ki és 1946. november 4-én előzetes letartóztatásba került. Ellene a Budapesti Népbíróság folytatott eljárást és annak a dr. Tutsek Gusztáv vezette tanácsa 1948. február 23-án meghozott ítéletével 10 évi fegyházbüntetésre, politikai jogainak 10 évre történő felfüggesztésére és teljes vagyonek Kobzásra ítélte.⁹

Az ítéletet a Népbíróságok Országos Tanácsa, dr. Pálos Béla vezette tanács 1949. november 28-án megsemmisítette és új ítéletében Szügyi Zoltánt életfogytig tartó fegyházbüntetésre, valamint mellékbüntetésül nyugdíjvesztéssel járó állásvesztésre ítélte.¹⁰

⁸ SZÜGYI „memorandumát” teljtartalmúlag az eredeti másolatában az írás mellékleteként közöljük.

⁹ Dr. TUTSEK GUSZTÁV személyére vonatkozóan semmiféle adattal nem rendelkezem.

¹⁰ Az ítélet másolatán a név helytelenül dr. Pálos Béla. Helyesen: Dr. Pálosi Béla (? 1908 – Budapest, 1963.) törvényszéki bíró majd tanácselnök a Pestvidéki Törvényszéken. 1945 és 1948. december 10-e között a Budapesti Népbíróságon tanácsvezető bíró, azt követően a Népbíróságok Országos Tanácsánál tanácselnök. Később a Budapesti Központi Járásbíró-

Az I. és a II. világháború egyik legszebben „dekorált” tábornoka különböző büntetés-végrehajtási intézetekben töltötte büntetését, ahonnét 1956. november 1-én szabadult, majd perújrafelvételt követően a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1957. évi november 22-én kelt 004/1/9/1957 számú határozatával kegyelemben részesült.

Szabadulását követően különböző segédmunkákat végzett és rendőri felügyelet alatt állt. Egy ideig a Fővárosi Csatornázási Művek alkalmazta, mint udvaros segédmunkást 5 forint 50 filléres órabérrel.

Méltatlan lakáskörülmények között élte szabadulása utáni életét és 1967. november 23-án hunyt el Budapesten.

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1994. március 28-án és 31-én megtartott nyilvános ülésén, néhai „Szügy Zoltán volt vezérőrnagyot az ellene háborús büntett miatt emelt vád alól felmentette, mert a terhére rótt bűncselekményt nem követte el.”

ság bírāja. 1953. június 15-én, alkalmatlanság címén elbocsájtották. Ügyvéd, majd jogtanácsos.

Irodalom

Levéltári források, iratmásolatok

Belügyminisztérium Központi Irattára*

B 21977/49

Budapest Főváros Levéltára

VII. 5. e. 21977/1949

Hadtörténelmi Levéltár

Honvédelmi Minisztérium 1929. 4. osztály Általános iratok (Szügyi Zoltán Anyakönyvi lapja)

Kormányzói és Legfelsőbb Elhatározások 1920-1944.

Adatlap a katonai felső vezetés /1919-1945/ tanulmányozásához. (Kitöltve özvegy Marosszéky Jenőné született Szügyi Viktória által 1990. március 18. Glenfield /Ausztrália/) (Birtokomban.)

Szügyi Zoltán Anyakönyvi lapja. Másolati példány. (Birtokomban.)

A Budapesti Népbíróság Nb. XII. 835/1047 (sic!) szám alatti ítélete, másolatban. (Birtokomban.)

A Népbíróságok Országos Tanácsa NOT II. 1743/1048 (sic!) szám alatti ítélete, másolatban. (Birtokomban.)

*(Az Irattárban lévő anyagok az idők folyamán átkerültek az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárába. Magam még a jelzett Irattárban kutattam, ezért az ott használt jelzet.)

Hivatalos közlönyök

Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek) 1939-1944. évfolyam.

Honvédségi Rendeletek (Személyes ügyek) 1944-1945. évfolyam.

DR. FARKAS JENŐ: A Szent László hadosztály katonái írták I-II. kötet. Gödöllő, 2003, k. n.

GYÖRKEI JENŐ: Szügyi Zoltán és a Szent László hadosztály. In: Uő.: Vae victis. Tábornokok meghurcolása 1945-1948. Budapest, 2002, Accordia Kiadó. 136-153.

MARTIN KORNÉL – Ugron István: Vitéz Szügyi Zoltán vezérőrnagy és a Szent László hadosztály. Kanadai Magyarság 1996. 52. sz. (december 28.) 6.

MARTIN KORNÉL – Ugron István: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. Hadtörténelmi Közlemények 1995. 3. és 1996. 4. sz.

N. N.: VITÉZ SZÜGYI ZOLTÁN vezérőrnagy (1896-1967) Magyar Szárnyak (Oshawa), 1982. 11. sz. 71-72.

VITÉZ NEMES SZÉCSY IMRE – VITÉZ OSZLÁNYI JÓZSEF – VITÉZ OSZLÁNYI KORNÉL – DR. VITÉZ FARKAS JENŐ (szerk.): A tízéves Vitézi Rend 1921-1931. Budapest, 1931, Kiadja az Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága.

Melléklet

M. kir. "Szent László" hadosztály parancsnokaVitéz Szügyi Zoltán vezgy.A magyar állam politikája és a magyar
politika eseményei 1938-tól 1945-ig.Bizalmas.Dél-Ausztria területét megszálló angol erők
parancsnokának !

Kegyelmes Uram !

Amikor a magyar állam politikájáról és a magyar politika 1938-tól 1945-ig tartó eseményeiről egy tájékoztató jellegű felterjesztésem fordulok Magyelműtségökhöz, ki keal jelentenem, hogy ezt mint magánemberteszem, akit ezzel a feladattal a magyarság részéről senki sem bízott meg.

Eme lépésem indokolására az alábbiakat jelentem:

a./ Elöljáró angol parancsnokságtól engedélyt kaptam feleségem és kis fiam felkutatásához, akiknek sorsáról már hónapok óta nem tudtam semmit. Eme kutató utam során úgy az angol, mint az amerikai csapatok által megszállott részek különböző táboráiban alkalmam volt a menekült magyarság minden rétegével érintkezésbe jutni. Megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy amíg a menekült magyarság kb. 95 %-a egységes felfogással sorsának irányítását az angol nemzet jóindulatára bízta, s csak egy angol érdekerületnek számító Magyarországra akar hazá menni, addig egy kb. 5 %-os kisebbség támogatva a magyarországi kommunista párt által küldött agitátoroktól minden képen meg akarja bontani ezt az egységes felfogást. Fegyelmetlenségek, törvénytelen cselekedetek, tömeges szökésekre való csábítással kompromitálni igyekszik a menekült magyarságot az angol és amerikai megszálló hatóságok előtt.

Propaganda jelszavak a közkeletű és egyszerűbb munkások felé:

"Menjete haza, otthon minden jól van, az angol és amerikai hatóságok mindenkit haza engednek csak tisztjeitek akarnak itt tartani, hogy a németeknek továbbra is rabszolga munkát végezzetek."

A tisztikar és az intelligensebb réteg előtt más eszközökkel dolgoznak. Itt az alábbi érveket hangoztatják:

"Mit vártok ti az angoloktól, hiszen látjátok, hogy szóba sem állanak veletek, vezető emberetekkel nem tárgyalnak, előbbutóbb ugyanis kizsárolgatnának benneteket a bolsevistáknak, hogy megszabaduljanak élelmiszerekkel járó gondjaiktól." A bolsevista Magyarországnak szüksége van vezető emberekre, menjete haza önként, akkor semmi bántódástok sem lesz. Az elkövetkezendő században ugyanis a bolsevizmus lesz az ur Európában, amely az angolokat is el fogja seperi. Ha a magyar intelligencia nem megy elibe a bolsevizmusnak és nem lesz már most bolsevista, úgy ki fogják irtani, a magyarság vezető réteg nélkül marad stb."

Miután meggyőződése, hogy a jövőben a bolsevista törekvések még a germán hegemoniájánál is nagyobb veszélyt fognak jelenteni Európára és különösen Anglia számára és a febtí aggasztó propaganda tevékenység nem csak a magyarság soraiban, hanem a többi menekült nemzetiségek körében is erősen jelentkezik, szükségét érzem erre felhívni a figyelmet.

- 2 -

A menekült magyarság soraiban különösen az okoz nyugtalanságot hogy egy pár - különben jó magyar hazafi - volt liberális politikuskunk is erősen hajlik ama lehetőségek felé, hogy Magyarország véglegesen a bolsevista érdekeltségben fog maradni. Ennek bizonyítására csatolom Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter és Henyei Gusztáv volt Külügyminiszter eredeti másolatban megszerzett memorandumát, amelyet az amerikai megszálló erők parancsnokságához nyújtottak be. /1.sz.melléklet/

b./ Az 1914-18-as világháborúban Magyarország mint az Osztrák - Magyar Monarchia tagállama akarata és érdekei ellenére sodródott bele. És bár a háború előidézésében Magyarországnak semmi bűnös szerepe nem volt, a Trianoni békeszerződés az e háborúban elbukott nemzetek között minket sújtott legkegyetlenebbül - megfosztva ezeréves hazánk területének 2/3-át részétől - mert a győztes nyugati nagy nemzetek közül senki sem ismert bennünket és eme nagy nemzetek között senki sem volt barátunk, védelmezőnk.

c./ A világháborút követő 20 esztendőben mint vezérkari tiszt láttam és magam is tevékeny munkása voltam annak a hallatlan erőfeszítésnek, mellyel elcsúszott, megcsönkített és kifosztott kis nemzetünk a saját erejéből igyekezett talpra állni és kapcsolatokat keresni a nagy nyugati nemzetekkel - főleg az angol birodalommal - sajnos, eredménytelenül, mert megakadályozott ebben először a kisantant, majd földrajzi helyzetünk, mely a ránk nézve végzetesen megerősödött német nemzet-socialista és szlav bolsevista malomkövek közötti rémnyitelen árlódásra és pusztulásra ítélte bennünket.

d./ Bár földrajzi adottságunkból származó helyzeti tehetetlenségünkől kifolyólag a most befejeződött háborúban is, mint történelmünk folyamán már számtalanszor ismét földönfutók lettünk, világosan látom, hogy a német őrjás leterítésével most kb. egy évszázadra megnyílt a lehetőség, hogy végre a kis magyar nemzet nyugat felé is érzelmi politikát kezdhesse. vagyis kormányzó Urunk és a magyar nemzet tulajdoni többségének ama régi törekvése hogy sorsát az angol nemzetre bizza megvalósulhat, ha eme törekvésünk megértésre és támogatásra talál.

e./ Az angol hadsereg tagjaival érintkezve tapasztaltam, hogy a tisztikar és legénység zöme vajmi keveset tud rólunk, helyzetünkről, küzdelmünkről, bár 14 millió lélekszámunk és földrajzi helyzetünk folytán a kis nemzetek között számottevő tényező vagyunk. Amit tudnak, azt a háborús propaganda tükrében látják, erről pedig tudjuk, hogy egy nemzet igazságos megítéléséhez nem elegendő és nem alkalmas. Az angol hadsereg tagjai lépten nyomon felteszik a kérdést, hogy ha a németiség ellenességünk volt miért harcoltunk a bolsevismus ellen, miért nem látunk bennük felszabadítókat és miért menekültek a magyar tömegek a bolsevismus elől. Erre akérdésre is választ kell adjon jelen tájékoztató feltevéseim, bár véleményem szerint erre a legmeggyőzőbb válasz az a személyes tapasztalat lesz, melyet az angol hadsereg tagjai szerezni fognak, ha a megszállási zónát kelet felé az oroszok által kiterjesztett területekre kiterjesztik.

- 0 -

Fenti indokok után az alábbiakban logikus sorrendben ismertetem a magyar politika eseményeit 1938-tól 1945-ig, majd vizsgálni fogom a kibontakozás lehetőségét abban az esetben, ha az angol diplomácia tévesen Magyarország angol érdektérletbe való bevonása mellett áll.

- 0 -

- - -

A./ A Magyarországon 1938 óta lezajlott történelmi események megítéléséhez ismerni kell azokat a földrajzi és politikai adottságokat amelyek Magyarország helyzetét 1919-1938 között megszabták.

1. a./ Magyarország földrajzilag az európai szláv-ság élőlő gyűrűjében fekszik / E-ről Csehek, Szlovákok, Rutének, D-ről Szerbek, Horvátok, Szlovének/. A múlt század közepén megindult pánszláv mozgalom apostolai /Frantisek Palaczký, Stur, Móyses stb./ a magyarságot a szláv-ság első számú ellenségének minősítették, amely helyzeti fekvésénél fogva legfőbb ellensége a szlávok egyesülésének és a pánszláv törekvések megvalósításának.

b./ A német törekvések "Drang nach Süd-Osten" vonallában - éppen függetlenségéhez való törhetetlen ragaszkodás miatt Magyarország volt az első akadály amely ellonált a német imperialista törekvéseknek.

Ily módon Magyarország földrajzi helyzetének következtében a pánszláv és német imperialista törekvések utköze pontjába került.

2./ Ebben a szerencsétlen földrajzi adottságban a magyar politikát három alapelv vezette.

a./ A bolsevizmus 1919 évi rémuralma megismertette Magyarországgal ennek a politikai rendszernek minden borzalmát, annyira, hogy a magyarság örökre irtózott a bolsevizmustól.

b./ A trianoni békediktátum alapján az egységes magyar néprajzi területből kiszakított és idegen - ellenséges érzelmi - uralom alá kényszerített 4,5 millió magyar visszacsatolása Magyarországhoz. Magyarország ezt az emberileg jogos és igazságos kívánságát, amelyről egyetlen valamire való nép sem mondhat le, a népek önrendelkezési joga alapján hangsúlyozottan és mindig kifejezetten békés úton kívánta megoldani. Erre a trianoni békediktátum egyik pontja elvileg módot nyújtott.

c./ A magyar politika harmadik alapvető törekvése volt, ha hogy a földrajzi helyzetéből folyó szerencsétlen helyzetet a nyugati hatalmakkal kiépítendő baráti együttműködéssel ellensúlyozza. Sajnos, ebben a törekvésében ugyszólván semmi megértésre sem talált.

Magyarországhoz, amelyhez Magyarország először fordult, és amelynek közvéleményét mély szimpátiával vezetett következetességgel igyekezett a magyar ügynek megnyerni, teljes érdektelenséget tanúsított Magyarország irányában / Rothermere akció/.

Franciaország elvakultan a kisentente mellé állott.

Egyedül Itália értette meg Magyarország közbejártópai külcsin helyzetének fontosságát és baráti magatartásával kiemelte Magyarországot elszigeteltségéből.

d./ A német - olasz tengely kialakulásakor így módon Magyarország mintegy automatikusan a német törekvések körébe került.

e./ Amikor azután a szláv-bolsevizmus és a germán-ság között 1941-ben kibört a háború, a magyarságot a szláv-bolsevizmus vagy a germán elnyelés veszedelem fenyegette. Ebben a szerencsétlen helyzetben a magára hagyott magyarságnak választania kellett. Természetesen, hogy ilyenkor igyekszik mindenki lehetőleg a kisebbik rosszat választani, ami Magyarország esetében a szláv-bolsevizmus elleni védekezés érdekében /ez volt a legnagyobb veszély/ a német oldalon való elhelyezkedést jelentette, annál is inkább, mert egyedül a német-olasz tengely támogatja Magyarországot a Trianon-ban elszakított magyarországi területek visszacsatolásában.

3./ Tehát a hitleri Németországnak mi nem érdekszövetségesei, hanem kényszerítársai voltunk. A magyarság, sem az egész nemzet, sem a legutolsó magyar ~~magyar~~ ember a németek eljárását nem helyeselte - még a csehekkel szemben sem - akik pedig velünk szemben ellenséges magatartást tanúsítottak. A Német-lengyel vitát pedig 1939-ben kormányzóként a Pápa vagy a nagy nyugati nemzetek ítélőszéke elé javasolta vinni a béke érdekében. Minden háborús akcióba akaratunk ellenére kényszerítettünk bele, mert Németország hatalma velünk szemben még a háború második szakában is, oly nyomasztóan erős volt, hogy a szembelökődés

- 4 -

a magyar állam és nemzet teljes tönkretételét vonta volna maga után. A Kormányzó és a parlament nagy többségének akarata és célja az volt /amit a Teleki-Kállay-Lakatos kormányok a lehetőség szerint meg is valósítottak, / hogy amennyire lehet a német elnyomási és megszállási törekvéseknek kitérjünk, de ugyanakkor célkitűzéseiket a lehetőség szerint akadályozzuk.

A magyar külpolitika célja mindenkor a Duna völgyében egy olyan egészséges politikai csoportosulás létrehozása és az abban való lojális együttműködés volt, amely Németországgal szemben kellő ellen-súlyt jelenthetett volna, és amely Angliá-ra támaszkodva biztosíthat-ta volna Közép-Európa és a Balkán súlyát még egy esetleges német-orosz együttműködés esetében is. / Ez egyébként még ma sem vált időszerűt-lenné !/ Ezt az egészséges csoportosulást azonban lehetetlenné tette a kis-entente rövidlétű politikája elvakult és csak magyargyűlölő politikája, amely a tisztán magyar területeken is a magyarság lassu, de teljes elnyomását akarták elérni, és ezzel a csonkaországi közvé-leményt állandóan vérgigézták, ugyanakkor /nem is egyszer !/- a szövetség eredeti céljával és feladatával ellentétben - Németországgal is együttműködtek /Romania sőt Jugoszlavia is. Pl. Dolfuss mag-tyilkolásakor amikor Olaszország Austria védelmére felvonult a Ren-nerre, Jugoszlavia viszont Austria ellen mozgósított stb./

Pedig a magunk részéről többször tettünk - önmagunkat, nem-zeti elkeseredésünket legyőzve - baráti lépéseket a szomszéd népek felé: a Kormányzó mohácsi beszéde 1926-ban, Bethlen akciója az erdélyi kérdésben stb. Ugyanezeket még egyszer megismételtük, már a háború folyamán is: az első bécsi döntés után, amely Anglia, Franciaország, Lengyelország és Olaszország befolyására, a németek ellenkezése ellen ére valóban az igazság és a néprajzi elv alapján alkalmas lett volna arra, hogy a szlovák és a magyar nép között a békét örök időre létre hozza, baráti jóbót nyújtottunk ~~Szlovákiának~~ Szlovákiának, amit az - éppen német befolyásra - visszautasított. ¹Étre hoztuk a jugoszláv magyar békét, amely nem német, hanem a két nép érdekei mel-lett alsó sorban angol érdek volt, ezt a németek hiúsították meg erő-szakos és durva közbelépésükkel. /Teleki Pál miniszterelnök emiatt lett öngyilkos !/

Mindezeket részleteiben láthatjuk az események alábbi ismer-tetésénél :

B./ Események :

1938 :

A Kormányzó Kiel-ben visszautasítja Hitler azon felszólítá-sát, hogy vegyünk részt a csehek ellen tervezett háborúban. Ennek megtörtései a németek csak hosszú huza-vona után voltak hajlandók támogatni bennünket a felvidéki magyarlakta területek visszacsatolá-sa érdekében, csak amikor az olaszok után, az angolok is pertolták a cseh-szlovákiai magyar kérdés megoldását, akkor vállaltuk az első bé-ci döntést.

1939 :

1./ A magyar nemzet azon általános kívánságára, hogy a magyar lengyel közös határ érdekében Kárpátalja kerüljön vissza Magyarorszá-ghoz, amikor Csehszlovákia a szlovákok elszakadása és a németek bevo-nulása folytán egyelőre megszűnt e területet jóformán teljesen a néme-tek ellenzése dacára szállított meg. / A németek hozzájárulásukat csak március 14-én este, az utolsó órákban adták meg, amikor az angol kormány, melyet szintén megkérdeztünk a beleegyezésért már reggel meg-adták !/ Előzőleg azonban a Volosin felé Kárpát-Ukrainai Kontársasá-got Németország elismerte, sőt hozzá követet is küldött.

Egyébként a ruszinoknak őszinte és teljes autonómiát adtunk - még az ott levő Magyarság rovására is ! - és a magyar uralom öt éve alatt olyan prosperitást és virágzást élvezhettek, amilyenben a test-vér csehek alatt sohasem volt / és földrajzi okok miatt soha nem is lehetett / részük. Ez főleg azért is, mert Kárpátalja ezer szállal van a magyarlakta alföldhöz hozzá nőtt, ezzel szemben semmi szervez-kapcsolata nincs a cseh-morva területtel, sőt a szlovákokkal sem.

2./ Amikor a Danzig-i kérdés miatt a feszültség fokozódott és úgy látszott, hogy a németek erőszakosan teremtenek befejezett tényeket, önkéntes magyar szabad csapatok /ama Héjjas Iván "Rongyos Gárdá"-ja/ mentek a magyar kormány hallgatóságos tudtával a lengyelek mellett küzdni.

A lengyel háború kitörése előtt a németek újból felszólítottak a fegyveres együttműködésre és ellenértékképen a Drohobicz-i olajvidéket ajánlották fel. Amikor ezt visszautasítottuk azzal, hogy nekünk Lengyel országgal semmiféle ellentétünk nincs, azt kívánták, hogy legalább engedjük át féli hadseregcsoportjukat Magyarországon és Kárpátalján, ennek fejében visszadják Szlovákiát. Ezt néhány hónappal megelőzően vállalt Németország 25 év tartamára szavatosságot a független Szlovákia függetlenségéért és biztonságáért! /Amikor erre sem voltunk hajlandók, Szlovákiához fordultak, amely azután át is engedte őket. Ennek fejében a magyargyűlölő szlovák politikusokat segítették uralomra. Erre mondta "Gróf Csáky külügyminiszter a parlamentben, hogy "a becsületes nemzet elszigetelődik".

A lengyel összeomlás után a lengyel hadsereg részeit és a polgári menekülteket befogadtuk, lefegyvereztük ugyan, de nem hadifogolyként kezeltük és a németek többszörös követelése ellenére sem adtuk ki nekik, sőt titokban elősegítettük, hogy egyes vezető férfiak Nyugat-Európába menekülhessenek a zöm pedig Jugoszlávián át a középközeletről az ott felállított lengyel hadosztályokhoz.

1940 :

Amikor az oroszok a nagyrészt orosz lakosságú Beszarábiát megszállták, /amely egyébként is csak az első világháború után került Románia birtokába / a románok 20 éves magyarüldözésétől végsőig felizgott magyar közvélemény hevesen követelte az erdélyi kérdés megoldását Hitler ezt ellenezte, mert akkor már Romániával tárgyalt és csak azzal tudtuk a kérdés békés megoldását kicsikarni, hogy az egész magyar haderőt mozgósítottuk. A második bécsi döntés azonban, - bár első tekintetre igazságszónak tűnt fel és visszajuttatta a magyar lakta területek legnagyobb részét - közelebből vizsgálva erősen rosszindulatú volt ránk nézve.

Egyébként azt az ismételt visszatérő német felszólítást, hogy kössünk Romániával meg nem támadási szerződést, amely a románok hátát volt hivatott biztosítani egy román-orosz háború esetén, végig ki tudtuk kerülni. Ezzel a németek politikáját és célkitűzését ezen a területen igen nagy mértékben megnehezítettük.

1941 :

1./ Amikor úgy látszott, hogy hosszú idő után végre létrejön egy szinte jugoszláv-magyar kibékülés a néprajzi elv alapján /Bácskában a Ferenc csatorna képezte volna a határt, tovább pedig a Dráva illetve a Mura / és a két állam barátsági szerződést kötött, a németek akik ezt az egész fejlődési folyamatot nem nézték jó szemmel rá akartak kényszeríteni arra, hogy vegyünk részt a Jugoszlávia elleni háborúban. Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága ezzel függ össze. Teleki halála után az új kormány, hogy elkerülje a németekkel való kenyértörést, belement a német követelésekbe és így részt vettünk a volt magyar területek megszállásában, de csak a Duna-ig és a Dráva-ig. A volt Horvátország területére már nem voltunk hajlandók lépni, még kevésbé a Jugoszlávia belsőjében folyó hadműveletekben résztvenni, amit pedig a német hadvezetés /List tábornagy/ határozottan követelt. Ezt később is megtagadtuk, pl. amikor az olasz fegyverszünet után Németország azt kívánta tőlünk, hogy a jugoszláv területeket mi szálljuk meg és mi pacifikáljuk. "Indecseknek volt a következménye az, hogy a németek nem engedték meg a Bánát megszállását, ahol pedig a szerb és német lakosság mellett igen jelentős magyar származású is él-.

1942 :

Márciusában a kormányzó helyzetének megőrzésére időszerűbbé vált a németek orsz. ellenzése mellett, - kormányzóhelyetessé lettünk. Később elszűnt Baróssy miniszterelnök, aki alatt léptünk ki a német-országi

- t -

háborúba, lemondott és helyébe az angolokkal szimpatizáló Kállay, Bethlen egyik legbizalmasabb embere lépett, aki azután egész kormányzása alatt a németek részéről a leghevesebb támadásoknak volt kitéve "két-kulacsos" politikája miatt.

2./ Az oroszok elleni háborúban kezdetben csak az u.n. "megszálló csapatok"-kal vettünk részt. / Még pedig olyan emberséges módon, hogy a lakosság, és pedig nem csak a lengyelek, hanem az ukránok és fehéroroszek is mindenütt feltűnő rokonszenvvel vették körül a magyar csapatokat és még az orosz partizánok is különbséget tettek a németek és a magyarok között annyira, hogy mindezen folytán a németek valósággal féltékenyek voltak ránk. / Csak később, amikor már látszott, hogy a németek terve: Oroszország gyors leverése nem sikerült, jött Keitel Budapestre azzal a követeléssel, hogy nagyobb erőkkel és közvetlenül vegyünk részt a hadműveletekben. Eleinte mereven szembehelyezkedtünk, később a német hatalom ereje és a belpolitikai helyzetünk miatt a követeléseknek kitérni nem lehetett, így került ki a 2. magyar hadsereg a Don frontjára ahol azután anémek a magyar politika retorziójaként áldozatul dobták oda a Stalingrad-i hadseregért, szembeállítva az orosz sémével, úgy hogy az 1943 januári nagy orosz ellentámadás csaknem teljesen megsemmisítette. Ezután újból csak megszálló csapatok voltak kint, amelyeket a németek teljesen szétszórtak az egész arcvonalon, Zaporosze-től egész a Brianszk-i erdőig. Amikor a magyar kormány ismételten kérte ezek összehívását, hogy a mind valószínűbb orosz támadással szemben a Kárpátok vonalában a magyar hazát védhessék, az OKW egy titkos rendeletében, amit a Heeresgruppe Süd-höz intézett, és amely egy szerencsés véletlen folytán tudomásunkra jutott, elrendelte, hogy a magyar csapatok és a Kárpátok között mindig legyenek nagy német erők. A viszony a két kormány és a katonai vezetés között mind hidegebb lett, és a németek mind erőszakosabban léptek fel. 1944 március havában a megszálló erők parancsnokát Lakatos ~~XXXX~~ vezérezredesét Hitler magához rendelte és durván mekitámadt, hogy miért akarják a magyarok mindig visszavonni a magyar csapatokat, valamint, hogy miért tárgyal a magyar kormány az angolokkal? Lakatos már azzal a gyanúval tért haza, hogy a németek valamire készülnek Magyarország ellen. Mikor ennek, Greifenberg a budapesti német katonai attasé előtt, méltatlankodva kifejezést adott / március 17-én / az a gyanúsítás ellen felháborodva tiltakozott. Ugyanakkor megbeszélésre kérte Hitler a kormányzót és vele szemben is Hitler csaknem ilyen gorombán lépett fel, követelve egy teljesen német beállítottágu kormány kinevezését és a hitlerizmushoz hasonló rendszer bevezetését. Amikor a kormányzó a magyar belügyekbe való ilyen durva beavatkozást visszautasította, Hitler megfenyegette. Egyébként nem is engedte vissza mindaddig, amíg a német csapatok bevonulása meg nem kezdődött. Két nap múlva a németek minden oldalról megrohanták Magyarországot a Kállay kormányt lemondásra kényszerítették, sőt egyes tagjait elhurcolták. / Kállay maga csak úgy tudta ezt elkerülni, hogy a török követségre menekült. Amikor a kormányzó vonakodott más kormányt kinevezni, azzal kényszerítették, hogy a románokkal, horvátokkal, szlovákokkal szövetkezzen egész Magyarországot.

3./ Ezzel megkezdődött nálunk is a Gestapo uralma. / Addig ugyanis a német kormány a NSDAP valamint a Gestapo minden beavatkozását a magyar belügyekbe el tudtuk háritani! Megkezdődött a zsidóság teljes kiküldetése a gazdasági és a köz-életből valamint vagyonuk elkobzása, ghettóba kényszerítésük és Németországba való kihurcolásuk. "Indon intézkedések" határozott német parancsra, és a kormányzó és az országgyűlés akaratára ellen, hajtott végre a kormány. A kormányzó ~~XXXXXX~~ kifejezésében annyit mondott annak kifejezésében, hogy nem ért egyet a kormány politikájával, hogy nem is engedte a zsidó rendeleteket az országgyűlés elé vinni. Ezért nem is hívta össze a parlamentet mondván: Václaj csak egy kormány a felhatalmazást ezekért az intézkedésekért.

A Gestapo mindezek retorziójaként nemcsak a nevesebb zsidó követségi férfiakat emelte ki egymás után, hanem komoly és nagynevű magyar politikuskat is elhurcolt: Bajcsy-Zsilinszky Endre és Ballasits György képviselőket, gróf Sigray Antai, gróf Csákonics István és gróf B.

~ 7 ~

vicini felsőházi tagokat, sőt a kormányzó ellen is puccsot készít elő. A kormányzó azonban időközben a helyzet ura lett, és a puccsba érintett minisztereknek, majd az egész Sztójai kormánynak távoznia lett. E kormánynak egyébként is nehéz helyzete volt, mert a németek ama követelését, hogy az egész magyar upar német vezetés és ellenőrzés alá kerüljön, még ő sem fogadhatta el.

Ebben az időben volt a magyar kormány és a magyar vezérkar a legválságosabb gondokban a magyar nemzet sorsát illetően.

A magyar vezérkar már régen tisztában volt azszal, hogy a német elvezetették a háborút, hogy Göbbels nagyhangú ígéretei a csodafegyvereket illetően csak blöffök és üres fenyegetések, amelyek nem is annyira a külföldnek szóltak már, hanem saját hadseregén belül a WEIMARER KÖZTÁRSASÁGNAK. A Wehrmacht csapatok ebben az időben már annyira gyűlölték saját SS-eiket mint mi magyarok. Kilátástalannak láttak minden további vérontást, csak a Gestapo és az SS-ek drákói retorziója tartották be náluk úgy-ahogy a fegyelmet.

A bolsevisták azonban már a határainkon voltak és a magyar közvélemény irtózott a bolsevista megszállástól.

A magyar vezérkarnak dönteni kellett de a vélemények megoszlottak. Egyik vélemény - éppen a közvélemény hatása alatt - javasolta, hogy minden erőnket totálisan mozgósítva mindaddig védjük a bolsevismus ellen a Kárpátok gerincét, míg a németek a nyugati arcvonalon összeomlanak és az ország - nyugat felől - angol megszállás alá kerülhet.

A másik vélemény szerint minden értékünket, a fiatalságunkat és asszonyainkat nyugat felé kellett volna menteni, hogy az összeomlásunk ne a bolsevisták, hanem az angolok kezébe kerüljenek.

Az első terv a németeken bukott meg, - bár mit sem sejtettek eme gondolásokról, mert általában voltak bizalmatlanok a magyar hadseregg szemben, hogy ellenük fordul.

A második tervet részben a németek segítették elő, amikor minden fegyverfogható és munkabíró embert erőszakkal ők maguk telepítették ki, részint, hogy az SS csapatokba kényszerítsék, részint hogy munkába állítsák őket.

Hogy a németek akkor már milyen durván intézték a magyar ügyeket mutatják a következők:

a./ A mozgósítást március 19-én az orosz támadásra való tekintettel ők kívánták, amikor azonban a magyar kormány el akarta rendelni, a egész magyar haderő mozgósítását, ezt már nem engedték meg, nehogy a kormány helyzete erősödjen.

b./ Bár az orosz támadásnak a Kárpátokhoz való közeledése éppen az kívánta volna, hogy minden magyar fegyveres erőt a Kárpátalján és Észak-Erdélyben vonjunk össze, kifejezetten írásban/ megtiltották, hogy a Kolozsvár - Máramarosziget vonaltól keletre magyar csapatok legyenek.

4./ Amikor Augusztus 23-án a román átállás bekövetkezett, ennek folytán az orosz erők Dél-Erdélyen keresztül a magyar alföldre benyomultak, a magyar kormány természetesen ismételtén kérte a német hadvezetést, hogy megfelelő erőt helyezzen erre az arcvonalra és engedjen át fegyverzetet a magyar haderő felszerelésére. Bár Hitler erre személyesen ünnepélyes ígéretet tett, egyik sem történt meg és mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a németek vagy nem tudnak, vagy még inkább nem is akarnak beállítani komolyan megsegíteni és Magyarországot szándékosan akarják odaadni a bolsevismusnak, csak annyi magyar területet akarnak megtartani amennyi szükséges ahhoz, hogy a háború német földre ne érhesse. Így mindjárt augusztus végén a Tisza-, később a Duna-, majd hamarosan a Balaton vonaláról beszéltek, amelyet feltétlenül tartani szándékosnak. A magyar haderőt pedig nyilvánvalóan el akarták sorvasztani. Így már augusztusban azzal a javaslattal állottak elő, hogy állítsunk fel magyar SS hadosztályokat, amelyek Hitlerre is tegyenek esküt, ők azokat teljes felfegyverzik. Két ilyen hadosztály volt megalakulóban, melyet kiképzésre kivitték az országból. Ugyanekkor azonban a honvédség felszerelésétől azzal törték ki, hogy a hadianyagra nekik is maguknak is szükségük van. A magyar arcvonalra küldött német hadosztályok /különösen részben páncélosok/ pedig ahelyett, hogy az oroszok ellen küzdtek volna, így az

- 8 -

körülvették a fővárost. Adataink voltak arra nézve, hogy a Vár megrohanását már október 15-e előtt gyakorolták. Az egész akció vezetője egyébként ugyanaz a Skorzeny volt aki Mussolinit kiszabadította.

5./ Mindent látva és hogy a további vérontást és az ország pusztulását elkerülje, határozta el magát a kormányzó a fegyveres felkelési tárgyalásokra.

A magyar katonai vezetést akkor már ugyiszólván teljesen kikapcsolták a németek. Sok helyen nem csak a hadtest és hadosztály parancsnokokat állították félre, elvéve egységeiket, hanem az ezred és zászlóalj parancsnokokat is, a magyar csapatokat századonként felosztották a német kötelek között. A németek eme intézkedése minden különösebb magyar befolyás nélkül a magyar hadsereget teljesen szétbomlasztotta.

A látszat megővására, a különösen a Németországba erőszakkal kitelepített százezres magyar tömegek és a bolsevisták elől menekülő családok érdekében csak a "SZENT LÁSZLÓ" magyar hadosztály kapott parancsot, hogy mindaddig tovább harcoljon a bolsevismus ellen míg a német védelem teljesen össze nem omlik és csak akkor mentse át legénységét és tisztikarát az angolokhoz.

Hogy értelmetlen harcukat pár napig még folytathassák, a németek az utolsó erőszakos eszközt is igénybe vették, a fővárost nehéz páncélosokkal, SS és Gestapo alakulatokkal megszállták, a kormányzót lemondásra kényszerítették és elhurcolták, a hatalomba pedig a magyar parlament legkisebb pártját, Szálasival a Nyilaskeresztes partot ültették, mindenféle ígéretekkel. Hogy a végén az ezeknek tett ígéretek sem tartották meg, az természetes, s hogy Budapestet és az ország nyugati felét minden cél és értelem nélkül teljes pusztulásnak tették ki, az csak a németek brutális önzését jellemzi.

Gyalázatos eljárásuknak utolsó szégyenteljes mozzanata volt, amikor a bolsevisták elől menekülő magyar családokat a határon teljesen kifosztották.

Ez gyalázatos tettüket is egy hazug parancs kiadásával indokolták, melyet a 6. német hadsereg ~~vezetői~~ ~~vezetői~~ adott ki. Ebben a parancsban /2 sz. melléklet/ arra való hivatkozással, hogy a Szent László magyar hadosztály a bolsevistákhoz állt, rendelték el a menekülő magyarság teljes kifosztását, holott a Szent László hadosztály nemzeti érdekében, a kapott parancs értelmében, még május hó 9-én is harcolt, fedezve a menekülő magyar családok visszavonulását, mert a német csapatok akkor már napokkal ezelőtt teljesen szétzúzódtak.

- - 0 - -

Ime egy kis nemzet pusztulásának története - nem diplomata, hanem egy hazáját szerető katona szemszögéből nézve - mely kis nemzetnek egyetlen bűne, hogy honfoglaló őseink 1049 évvel ezelőtt Európa utolsó pontján, a "hacsk utján" alapították hazát népüknek.

- - 0 - -

C./ A menekült magyarság tájékozottsága a bolsevista megszállás alatt levő magyarországi állapotokról.

1./ A megszállás óta hazáról visszahozókat jelentőselei eleinte teljesen ellentétesek és tulzások voltak. Azóta a megszálló bolsevisták gátlás nélküli tobzódása alább hagyott, a kedélyek lehangadtak.

2./ Kormányzó Urunk bölcs előrelátása folytán otthon maradt magyarság sorsának enyhítésére visszahagyott magyar hazafiak / akiknek nevét érthető okokból nem áll módomban jelenteni / sokat tudtak segíteni népünkön, bár a nagy tömegek elhurcolását Grossországra ők sem tudták megakadályozni.

3./ A menekült magyar tömegek - bémennyire is vágyunk baka - feltétlen meg akarják várni az angol és amerikai csapatok bevonulását a magyarországi területekre.

Az a jelenség, hogy az utóbbi időben a kevésbé intelligens magyar elemek mind nagyobb és nagyobb számban próbálkoznak meg a hazaszökéssel, a magyarországi kommunista párt által kiküldött agitátorok munkájának tudható be, továbbá annak, hogy az antái munkák megkezdésével

a magyar paraszti tömegek honvágya egész betegsége fokozódott.

D./ Javaslatok ama estre, ha az angol diplomácia tervei Magyarországnak angol érdektérületbe való vonása beilleszthető.

1./ Hogy a jövőben Magyarország sorsát eldöntő kérdések a szövetséges diplomácia magyar részről kikkel tárgyaljon, ebben a menekült magyarság alsóbb vezetői, javaslatot tenni nem vagyunk letékesek.

Ettől függetlenül szükséges lenne Németország területén tehát az összes angol és amerikai megszállási zónákban levő össze menekült magyarság ügyeinek intézésére és képviselésére egy közös magyar katonai parancsnokot kijelölni, akit úgy az angol, mint amerikai legmagasabb megszálló hatóságok menekült ügyekben meghallgatnának.

Ene megbízatásra - ismerve a menekült magyarság nagy többségének óhaját - vitéz Farkas Ferenc vezérezredesét tartjuk alkalmasnak, aki a magyar tábornoki karnak egyik legkiválóbb tagja, az angol orientálódásnak régi harcosa, magyar országos főcserkész, akin éppen a cserkészeti révén régi angol és nemzetközi kapcsolatai vannak /Lakik: Johanneskirchen-ben Bajorország-ban/

Az ő személye mellett lenne felállítva egy bizottság, mely hivatva volna addig, amíg az angol-amerikai diplomácia sorsunkról dönt, megállapítani, felkutatni és biztonságba helyezni a Németországba kiszállított magyar eredetű

mezőgazdasági készleteket,
ipari intézményeket,
bankokat és azok készleteit,
pénztárakat/devizákat/
a nemzeti bank arany fedezetét, valamint
a magyar koronát és koronázó ékszereket és
Szent István jobbát mint a legnagyobb magyar erek-

lyét.

2./ A menekült magyarság vezető rétegének általános véleménye, hogy hazatérésünk a teljes megbékélés jegyében történjék. A nagytömegek, az utóbbi években megnyilvánult féktelen propaganda hatása alatt, lelkiileg kibillentek egyensúlyukból. A mindenki a mindenki elleni lelki hadakozást le kell bízgasztani. Közzé:

a./ semmiféle hatóság nevével nem jelentés alapján senkit le nem tartóztathat és el nem ítélhet.

b./ akinek jogos panasa van, az panaszát az illetékes hatóságok előtt szóban vagy írásban előadhatja, panaszának jogosságáért és igazáért személyesen helyt áll. Minden panasz ügyben csak a törvényes bíróságok ítélezhetnek.

c./ Törvényes bíróság előtt legyenek felelőségre vonva mindazok - tekintet nélkül arra hogy jobb vagy baloldali pártokhoz tartoztak - akik gyilkoltak vagy bármilyen törvénybe ütköző büncselekményt követtek el az elmúlt években. A háborús bűnösség kérdése külön bíróság előtt legyen tárgyalva / ebben való döntés természetesen a győző hatalmak joga./

3./ Az angol csapatok bevonulása után az átvett magyar területeken talált magyar vörös csapatok és rendőrség le legyenek szerelcsendő/ alakulatok csak a kedélyek lehiggadása után legyenek szervezve. Ennek időpontját a megszálló angol erők parancsnoka határozza meg.

4./ A magyar közigazgatás bevezetésének időpontját a megszálló erők parancsnoka határozza meg, a most működő vörös közigazgatás átvezetése azonban természetesen szükséges.

5./ A magyar országgyűlés törvényes működése névlegesen az oroszoknak Sopron-ba való bevonulásával - amikor az országgyűlés tagjai nyugat felé menekültek - ténylegesen azonban már 1944. október 15-én megszűnt, amikor a Kormányzó urat a németek letartóztatták.

Függetlenül ettől, hogy az angol - amerikai diplomácia annak a szándékai a jövőben magyar államformák illeték, amikben lenne a jogszabályok megállapítása vegett az állam, így az

6./ Amint a régi országgyűlés megszűnt, így az

- 10 -

vált, üljön össze és válassza meg a kormányzót.

Horthy Kormányzó Urat ugyanis, amikor a németek letartatták és lemondatták, fegyveresen kényszerítették, hogy lemondjon irja alá. Ugyanakkor kényszerítették az országgyűlést, hogy Szálasi nemzetvezetővé válasszák. Az országgyűlés azonban szívesen csak díg az időpontig volt hajlandó megválasztani, amíg a kormányzó választás történetesen ismét lehetővé válik. Az országgyűlés törvényjoga ehhez a magyar alkotmány szerint föltétlenül meg van.

b./ a megválasztott kormányzó azután nevezzék ki a kormány és oszlassa fel a már 1939 óta működő országgyűlést.

c./ Az új országgyűlés összehívását az új választások megnevezése kell megelőzze. Az új választások megnevezése természetesen csak akkor volna végrehajtható, amikor a kódélek már megnyugodtak és lehigadtak, s a választás tisztasága, általános és titkos választó jog alapján, minden külső behatás nélkül, törvényes keretek között lefolytatható. Ennek időpontját a kormánnyal egyetértésben a megszálló erők parancsnoka határozza meg.

E./ Javaslatok ama esetre, ha Magyarország bolsevista önkormányzatban maradna:

Ha a magyarságra nézve eme legszerencsétlenebb lehetőség bekövetkezne, úgy a menekült magyarságnak többsége /gazdálkodók, munkások, sőt még az intelligencia egy része is / akik felelősséget, a ládát hagytak otthon, akényszerházasszállítás során beletörődne sorába. Ismerve a bolsevik módszereket ezeknek hazaszállítása csak nemzetközi bizottság védelme alatt történhetne meg, diplomáciai ut kikényszerített védelmi garanciával.

Nagy tömegek fognak azonban maradni, akik nem mehetnek ha mert exponált bolsevista ellenesek, vagy nem tudják elképzelni életüket a bolsevista rendszerben, ezek további sorsának biztosítása a legnehezebb feladat, s a következő lehetőségek jöhetnek számításba / annak leszűgése mellett, hogy Németország területén de különösen Austria-ban ahol a menekült magyarság kifosztása történt, a kölcsönös gyűlölet miatt nem maradhatnak/.

a./ Ipari munkások /szakképzettek/, műszaki szakemberek egyénekenként elhelyezése francia ipari központokban.

b./ telepés közösségek alakítása angol, francia vagy amerikai gyarmatokon /Kanada, Rhodesia, Új-Zéland, Madagaszkár stb./ az illetékes államok támogatásával.

c./ Fiatalabb korosztályú kiváló katona anyagnak az angol gyarmati hadseregben való elhelyezése. Ennek megszervezését személyesen vállalnám.

Excellenciádnak

aláírással

Völkermarkt, 1945.VII.1.

vitéz SZÜGYI vörögy.sk.

2 db. melléklet.

A másolat hiteles !

Abstract

Sándor Szakály: The Commander of the Szent László Division: Vitéz Zoltán Szügyi (1896-1967)

Colonel Zoltán Szügyi, later promoted to major general, became the commander of the infantry division which was raised in 1944 and which was considered as the most modern military unit of the Royal Hungarian Army (Magyar Királyi Honvédség).

Born in Huszt, Zoltán Szügyi started his military career as a reserve officer in the World War I, and he ended up being the most honoured young officer of the Hungarian army.

After the collapse of the Austro-Hungarian military forces, he served in the newly raised Hungarian army, then in the Székely Division, and he was interned by the Romanian forces. With a short intermission he held offices as commander of troops and divisions from 1919 to 1945, and he earned a special respect as a parachute battalion's and later a regiment's commanding officer.

In 1942 and 1943 he excelled at the fights in the Soviet Union, and consequently became a highly esteemed field officer of the Hungarian army.

In the autumn of 1944, the organisers of the breakaway attempt counted on his participation, but he did not effectively take part in the events. He cooperated with the *Liberation Committee of the Hungarian National Uprising (MNFFB)* and followed their instruction to withdraw the Szent László Division from the battle so that it can be preserved for future battles. He succeeded in saving his regiment only partially, because he and his forces were engaged in heavy defensive fighting in the spring of 1945.

He saved his soldiers from Soviet captivity by leading them to Austrian territory which was under British occupation. So as to clarify Hungary's role in the World War II and properly inform the British military officers, he published a memorandum.

In 1946 he returned to Hungary where he was charged with war crimes and sentenced to lifelong imprisonment. He was released in amnesty in November 1956.

Until the end of his life, he made his living as a casual and unskilled worker. In 1993 the Supreme Court of the Hungarian Republic asserted that he had not committed war crimes and annulled the verdict passed in his case.

Balázs Gergely

**A Magyar Rádió ostroma 1956.
október 23-áról 24-ére virradóan**

Az 1956. október 23-ai tüntetés csúcspontja a Parlament előtti Nagy Imre beszéd volt. A tüntetők azonban, „két másik frontot is nyitottak” melyek már a forradalmibb helyzetet teremtettek, Budapesten. Az első, a szimbolikus Sztálin-szobor ledöntése, mely nem volt egyéb, mint egy klasszikus zavargás, míg a másik, a Magyar Rádió elfoglalása, mely már igazi forradalmi tett volt. A stúdiónál kialakult fegyveres konfliktus volt a forradalom kezdete. A hatalom már a tüntetés engedélyezése, majd betiltásával tökéletesen bizonyította, hogy teljesen szétesett, képtelen a kialakult politikai helyzeten úrrá lenni. A szervezők – akiknek száma a betiltást követően osztódással szaporodott – kezéből is kicsúsztak az események és a tömeg, „a nép” vette át az események irányítását. Az elégedetlenkedőket a gyűlölt erőszakszervezet, az ÁVH, kétségbeesett és arrogáns fellépése sem tudta eltántorítani, sőt katalizátorként hatott a fegyveres felkelés kialakulására. Ha a rádió épületegyüttesénél szétverik, pontosabban lövéseikkel felosztatják a tüntető tömeget és másnap a – mindenféleképpen bevonuló – szovjet harckocsikat, válaszul megdobálják az elégedetlenkedők, az nem sokban különbözött volna a poznaíni vagy a '68-as csehszlovákiai eseményektől. A forradalom akkor kezdődött, amikor 23-án este a tömeg fegyvert szerezve tűzharcot, majd ostromot indított az épületekért.

A tüntetés előzményeit és mentét jól ismerjük, elegendő forrás és visszaemlékezés áll rendelkezésünkre. Az eseményről készült összefoglalások nem is igénylik az árnyaltabb kép kialakítását. A tüntetés létrejötte már megvalósulásának hihetlenségével, – hisz a pártszervezetek és a hatalom kihagyásával, sőt azok politikai irányvonala ellen jött létre, – olyan élményt nyújtott a résztvevőknek és a kortársaknak, hogy ezt már forradalmi cselekedetnek élték meg. Mindezt így is mutatták be a történetírásban, mert részben maguk a résztvevők kezdték el ezt a munkát, részben átadták tanítványaiknak. A Magyar Rádió épületénél kialakult eseményekről pontos képet sokan próbáltak alkotni, de ezek sem mentesek a mítoszoktól és a legendáktól. Az eseményeket legkiválóbban Horváth Miklós hadtörténész ismerteti, de munkája csak egy fejezet részeként mutatja be az eseményeket, és nem taglalja, részletezi azokat.¹ Mint már kifejtettem, a forradalom kirobbanásá-

¹ HORVÁTH MIKLÓS: *1956 hadikrónikája*. Budapest, 2006, Akadémia Kiadó, 64-67.

nak kezdete szempontjából fontos részletesen elemezni az események láncolatát. Mi miért történt, hogyan fajultak az események fegyveres harccá, mi mozgatta a védőket és az államhatalom képviselőit, mi motiválta a tüntetők-ből lett felkelőket, forradalmárokat.

Az események elemzése során a következő szakaszokra osztottam az ostromot:

1. szakasz: tüntetés
2. szakasz: zavargás
3. szakasz: a tényleges ostrom
4. szakasz: az épület együttes elfoglalása és az azt követő események.

A Bem-szobortól érkező tüntetők eleinte csak követeléseik – cenzúrázatlan – ismertetését szerették volna elérni az intézmény vezetőitől. Később ez a kvázi önálló tüntetés alakult át a lentebb ismertetett okok miatt zavargássá, majd fegyveres konfliktussá, tűzharccá. Ez a fegyveres harc, ami nem más, mint felkelés vagy lázadás a fennálló hatalom ellen, pedig maga a forradalom, annak is az első felvonása. Ugyanis az itt fegyvert szerző személyek alakították ki azokat a képlékeny fegyveres csoportokat melyek a forradalom fegyveres erejét, alapját adták.

A tüntetés

A tüntetés a szervezők szándéka szerint a Bem szobornál véget is ért volna, de a tömeg követelései elérése érdekében a Parlament elé vonult, hogy Nagy Imrét – aki a reformok és a változás szimbóluma volt – meghallgassa, illetve kikényszerítse miniszterelnöki kinevezését. Amíg a felvonulók legnagyobb része a parlament elé vonult, egy kisebb része a Sztálin- szoborhoz, egy újabb csoport a Magyar Rádió épülete felé vette az irányt.

Mint már írtam a Rádió Bródy Sándor utca, Pollack Mihály tér, Múzeum utca, Szentkirályi utca alkotta háztömb körül indult a forradalom. A Magyar Rádió épületei ugyanis ebben a háztömbben helyezkedtek el. A tömbön belül voltak polgári, magán lakásokból álló épületek, melyeknek fontos szerep jutott az ostrom alatt.

1956 október 22-ének politikailag viharos estéjén egy műegyetemistákból álló csoport elhatározta, hogy a követeléseiket tartalmazó pontokat beolvastatja, de legalábbis eljuttatja a Magyar Rádió intézményéhez. Mikor erről az operatív osztály értesült a karhatalmi alakulatokat azonnal tájékoztatta. Ennek köszönhetően már az éjszaka folyamán megerősítették az állan-

dó őrseget.² Normál körülmények között az objektum állandó őrségét 20, más források szerint 16, ÁVH-s sorkatona adta. Rendkívüli események, például politikailag feszültebb időszakban ezt az őrseget 40 fővel erősítették meg, az előírások szerint. Orbán Miklós államvédelmi ezredes, az ÁVH Belső Karhatalmának parancsnoka ezt végre is hajtotta.³

Itt kell ismertetni, hogy a rendszer vezetése 1954 január 18-án hozott egy határozatot mely A Magyar Népköztársaság Karhatalmi Intézkedéseinek Terve címet viselte. A terv tartalmazta, hogy milyen munkamegosztásban kell együtt dolgoznia a Belügyminisztérium fegyveres erőinek – a Belső Karhatalom a Rendőrség – és a Magyar Néphadsereg alakulatainak.⁴ Mind Horváth, mind Zitnyányi Ildikó a lentebb hivatkozott munkáikban részletesen elemzik a tervet. Számunkra azonban ennek igazi jelentősége (a rádiónál lezajlott esemény szempontjából) abban áll, hogy a terv kidolgozását az alábbi szempontok szerint hajtották végre:

1. „Ellenséges megmozdulások megakadályozása, illetve elfojtása végett a Magyar Népköztársaság területén.
2. Estleges provokációs- diverzáns ténykedések megakadályozására a Magyar Népköztársaság államhatárai és a Magyar Népköztársaság területén.
3. Az államrend és a közbiztonság megbontása végett a Magyar Népköztársaság területére irányított ellenséges légideszantok ledobásának a megakadályozására, illetve semlegesítésére.
4. Nagyobb méretű elemi csapás esetén a polgári szervezetek nyújtandó szervezeti segítségnyújtás biztosítása érdekében.
5. Ennek megfelelően a karhatalmi szolgálatnak biztosítani kell:
 - a) A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége megszakítás nélkül végzett politikai-, gazdasági- és kulturális vezető tevékenységét, valamint az állami és pártszervezetek folyamatos munkáját mind a központban, mind vidéken.
 - b) Az ipari vállalatok, közlekedési vonalak, hírközpontok, társadalmi szervezetek és intézmények megszakítás nélküli működését.
 - c) Az országos és katonai jelentőségű objektumok védelmét.”⁵

³ ZITNYÁNYI ILDIKÓ 1999.

⁴ A Határőrség bevetését karhatalmi feladatokra hol tiltja, hol engedélyezi a terv.

⁵ Belügyminisztérium Központi Irattár Honvédelmi Tanács iratai, idézi Horváth Miklós 2006, 46.

Mindez jól mutatja a rendszer szemléletét: az „ellenséges elemek” „provokációs-diverzáns tevékenység” és „ellenséges légideszantok” mind egyformák. A totalitárius diktatúra – bár elvileg alkotmányos joga – nem tűri a demonstrálót, másként gondolkodót, mert azt rögtön kriminalizálja: „ellenséges megmozdulás”, amit „meg kell akadályozni”, „el kell fojtani”. Ezek a személyek olyanok, mint a „diverzánsok”, „ellenséges légideszantosok”, vagyis ugyanazt a módszert lehet és kell ellenük alkalmazni. Kopácsi Sándor Budapest Rendőrfőkapitánya visszaemlékezéseiben felidéz egy megbeszélést 23-a kora délutánján a Belügyminisztériumban, ahol felhívta a figyelmet, hogy a rendőröknek nincs gumibotja, bevethető lovas alakulata, megfelelően képzett vízágyús egysége. Ezekkel az eszközökkel a minimálisra lehetett volna csökkenteni az esetleges zavargások kialakulásakor a halálos áldozatok számát. Az adott helyzetben veszélyesnek minősítette a lőfegyvert, amire Piros belügyminiszter válasza annyi volt, hogy: „De minden puskának van puskatusa.”⁶ Vagyis a belügyi alakulatok semmilyen tömegoszlatási kiképzést nem kaptak. A Belső Karhatalom is csak katonai akciókra lett kiképezve, illetve demonstratív elrettentő funkciójában bíztak. Ez magyarázni fogja a kudarcukat 23-án éjszaka. Mindezeket az erőket kellett volna katonai alakulatoknak kiegészíteni, akiket ráadásul vidékről felrendelve kívántak bevetni, helyismeret nélkül.

Így jutottunk el a Néphadsereg és az ÁVH, illetve a rendőrség és az ÁVH kölcsönös bizalmatlanságára, ellenszenvére, mely rengeteg problémát, zavart okozott az egész forradalom alatt. Az államvédelem – mint a rendszer dédelgetett kedvence – soraiba tartozni nagyobb anyagi és politikai presztízzsel járt. A rendszer vezetése sem bízott eléggé a Néphadseregben, különösen annak tisztikarában, melynek még ’56-ban is jelentős része kezdte a Horthy rendszerben a karrierjét. A Rendőrség és a Néphadsereg soraiban a bizalmatlanságot az őket tizedelő koncepciós perekben vállalt ÁVH-s szerep szülte. A „Cég” tagjait pedig a rehabilitációs folyamatokkal megrendült helyzetük, illetve az ellenük irányuló valós és vélt ellenszenv frusztrálta. Az alá-, fölérendeltségi viszonyok sem voltak kellően tisztázva, amire az egyik legékeesebb példát épp a Rádió védelmének irányítása körül kialakult kaotikus, majd pánikszerű helyzet mutatja.

1956. október 23-án délután, 13:00 körül, röpgyűlés kezdődött a rádió munkatársainak részvételével, ahogy az egész város szinte minden fontosabb közintézményben. A gyűlés résztvevőivel az udvaron ismertették az egyetemisták 16 pontját és határoztak arról, hogy küldöttséget menesztenek a pártközpontba, hogy engedélyezzék a tüntetést. Szó esett még a – demokratizálódás jegyében – belső, a rádió működését és a dolgozókat érintő kér-

⁶ KOPÁCSI SÁNDOR: *Életfogytiglan.*, Budapest, 1989, Bibliotéka Kiadó. 97-98.

désekről is. A gyűlés ideje alatt Kádár János „tanácskozott a vezetőséggel”. Pontos információink nincsenek erről az eseményről, de a forradalom szürke eminenciásainak sorát, akik megjelentek a rádiónál ő nyitotta. A délutáni tüntetésen a személyzet jelentős része, – aki nem volt szolgálatban –, részt vett.⁷

Az ÁVH Belső Karhatalma már délután megkezdte az objektum megerősítését. „Ködgyertyákat” és „puffancsokat” valamint könnygázgránátokat tartalmazó ládákat pakoltak le már 15:00 és 16:30 között a Bródy Sándor utcai főbejáratnál.⁸ Ugyanekkor megérkeztek a két karhatalmi zászlóaljából kivezenyelt erők is. Ezek pontos létszámát elég nehéz meghatározni mindezenre a 260–280 fő körüli létszám látszik a legelfogadhatóbbnak.

A tüntetők már ekkor elkezdtek szállingózni a rádió körül, nagyobb csoportban a Kossuth tér felől érkeztek, 18:00–18:30 kötött. Az ekkor kezdődő tüntetést egy önálló (ma úgy mondanánk), hogy médianyilvánosságot igénylő tömegmegmozdulás volt. A demonstrálok száma, a tüntetés kezdete óta jócskán megsokszorozódott: az egyetemisták csoportja a műszakjukat befejező munkásokkal, a rádió bejelentését követően pedig, kíváncsiskodókkal egészült ki. Az idesereglettek fő célkitűzése a 16 pont ismertetése volt, bár egyesek bíztak benne, hogy az este 20:00 órára meghirdetett Gerő beszédet is meg tudják akadályozni. A Bródy Sándor utca lassan megtelt emberekkel, akik miatt az erre menetrendszerűen közlekedő 9-es buszok sem tudtak tovább menni, ezek az utasok is tovább gyarapították az elégedetlenkedők amúgy is folyamatosan bővülő csoportját.

A Rádió elnöke, Benke Valéria a főbejárat fölötti erkélyről próbált a tüntetőkhez szólni, hogy lecsillapítsa őket, de szavai elvesztek a szűk utcában összezsúfolóódott elégedetlenkedők hangorkánjában. A felvonulók új jelszavakat alkottak: „Igazmondó rádiót!”, „Kaput kinyitni!”, „Magyar zászlót kirakni!”, „Mikrofont az utcára!”. Erdős Péter – a későbbi híres-hírhedt „pop cézár” – mint a Petőfi kör elnökségi tagja szintén erőfeszítéseket tett a kedélyek megnyugtására, szintén nem sok sikerrel. A tömeget csillapítani próbáló személyek, rögtönzött beszédei már a technikusok által üzembe helyezett hangszórókról szóltak.⁹

⁷ HAVASI (FELLEGI) TAMÁS-HERCZEG (NEMES) JÁNOS-KEREK (KALMÁR) GYÖRGY: *A Rádió ostroma*. 1956 október 23. Budapest, 1957, Kossuth Könyvkiadó, 11. *Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 7. Őrzési egység* 501. , 508. o.

⁸ RUZSICZKY ÉVA: *Így történt. Ez a Hét 2. évf. 1995. dec. 1. 48. sz. 15. HL. '56 gy. 7. ő. e. 501. o. A „puffancs” a katonai szlengben a gyakorló (csak hanghatást adó) gránátot jelöli, a „ködgyertya” a görögtüzet, a védőktől származó források általában így emlegeti őket. Azt, hogy melyik eszköz mikor, melyik alakulattal került az intézménybe nem tudjuk pontosan megmondani, véleményem szerint mindegyiktől került oda már ekkor is. Azt tudjuk, hogy a kistarcasai vegyvédelmiek és a Petőfi tiszti iskolások is hoztak könnygázgránátot magukkal.*

⁹ HAVASI-HERCZEG-KEREK 1957 17-19.

A rádió vezetése, hogy időt nyerjen egy „felvevőkocsi” (a rádiós közvetítésekhez használt műszaki autó, melynek technikai berendezéseivel hanganyagot is lehetett rögzíteni) a kapu elé rendelt. A kocsit a Múzeum utcai garázskapun keresztül el is indult, de a Pollack Mihály térre kanyarodva elakadt a tömegben. Visszafordulva a Szentkirályi utca irányából állt a Bródy Sándor utca 5-7. számú főkapu elé. A munkatársak között csak Kuszi vágónak becézett, Dodge Weapon típusú gépjárművet azonnal körbevette a tömeg így a technikusoknak a gépjármű tetején kellett felállítani a mikrofont. Egy fiatal – valószínűleg felsőoktatásban tanuló lány – a kocsira felmászva beolvasta a pontokat. Azzal, hogy úgy tettek mintha teljesítenék a tüntetők kérését, csak időt akart nyerni a rádió vezetése. A demonstrálók az „Adást megszakítani!”, „Rádiót az ablakba!” – ez utóbbi a környező lakások rádiótulajdonosainak szólt – kiáltozások után csalódottan vették tudomásul, hogy a követeléseik nem kerülnek műsorba. A kocsit ekkor, az elég kellemetlen helyzetbe került technikusok sorsára hagyták, és válogatott szidalmak közepette igyekeztek kikerülni a figyelem középpontjából, majd visszatértek az épületkomplexumba. Valójában a pontok némelyike semmi esetre sem kerülhetett adásba, legalább is Benke¹⁰ és a Rádió vezetése szerint, így a „felvevőkocsi” kiküldése nem, hogy időt nyert volna, hanem tovább ingerelte az amúgy is felbőszült tömeget. A visszaemlékezők egy része szerint még ekkor is le lehetett volna hűteni a kedélyeket, ha valóban van szándék a követelések ismertetésére. A tömeg harciasságát saját erejének felismerése, és a változás azonnali, kézzelfogható megvalósításának igénye adta.¹¹

A következő időhúzó események a küldöttségek fogadása és a velük folyó megbeszélések voltak. Mire egy küldöttséggel- hosszas huzavona után- sikerült egy mindkét fél által elfogadható kompromisszumos beszámolót elfogadni az eseményekről és a követelésekről a felvonulók már türelmüket veszítve csak az eredeti pontok ismertetését fogadták el. Ez a taktika szintén csak az időnyerést szolgálta, hisz a követeléseket egész este semmilyen formában nem ismertette a Magyar Rádió. A megállapodásokat csak azért hozták tető alá, hogy az erkélyre mindig kivonuló, különböző küldöttek lecsillapítsák, és szétoszlásra bírják a tömeget. Eközben a fiatalabbak és a tettekesebbek szó szerint megpróbálták elfoglalni a Rádiót. Az utcára nyíló

¹⁰ Benke Valéria ekkor a Központi Bizottságnak is a tagja volt, lényegében ebben az álláspontban a pártvezetés hivatalos álláspontját is képviselte. Arról nincs információnk, hogy kért-e engedélyt az Akadémia utcából- az MDP központjából-, vagy a Rádió vezetésének együttes döntését képviselte.

¹¹ ÓMOLNÁR MIKLÓS: Tizenkét nap, amely... 1956. október 23- november 4. Események, emlékek, dokumentumok. Budapest, 1989, Szabad Tér Kiadó, (Balázs Sándor visszaemlékezése 97.: „ Talán attól tartottak, hogy végül becsapják őket. Megengedték ugyan a tüntetést; a jelszavak kiabálását, aztán minden marad a régiben.”)

ablakokon bemásztak és így próbáltak érvényt szerezni akarataiknak. Gombos Katalin visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy segített bemászni ilyen fiataloknak, akiket az őrség rögtön el is fogott.¹²

Az államvédelem úgynevezett operatív részlege talán itt működött utoljára az egész forradalom alatt. A civil ruhás nyomozók feladata a felderítés és információszerzés volt.

Már kora délután civilbe öltözött tisztek derítették fel az épülettömb körül, a lehetséges tüntetők mozgását, az emberek hangulatát.¹³ Erdős Péter azonban három vagy négy civil ruhás férfivel találkozott, akik úgy mutatkoztak be, hogy: „mi az államvédelmi szervezet kirendelt operatív csoportja vagyunk”.¹⁴ Az elfogott, illetve bármilyen úton-módon az épületbe került személyeket ők kérdezték ki. Erdős szerint egyik csoportjukat, igazoltatás után, a hátsó kijáraton – Múzeum utca – kiengedték. Az operatív osztály tagjainak teljes csődjét mutatja, hogy a hangadókat¹⁵ nem tudták kiszűrni. Bár kiképzés hiányában a karhatalmi alakulatok úgy sem tudták volna őket „kiemelni” a tömegből. De az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy az ÁVH elleni ellenszenv és bizalmatlanság akkora volt, hogy rendszeresen felröppentek hírek, hogy a küldöttségek tagjait letartóztatták, mindez persze tovább szította az elszabadulóban lévő indulatokat. Ily módon a letartóztatások csak tovább fokozták volna a helyzetet.

A zavargás

A felbőszült tömeg végül az épület előtt hagyott rádiós kocsival betörte a kaput,¹⁶ a kapualjban felsorakozott karhatalmisták csatárláncban a testükkel és az udvari tűzoltófecskendőt használva kiszorították a betörő tömeget.¹⁷ A főépület utcára nyíló ablakaiból megkezdték a védők a könnyfakasz-

¹² ÓMOLNÁR MIKLÓS 1989.

¹³ SÓLYOM JÓZSEF-ZELE FERENC: *Harcban az ellenforradalommal*. Budapest, 1957, Móra Ferenc Könyvkiadó, 16-17. (Név szerint említik, hogy Varga Mihály államvédelmi hadnagy öltözik át civilbe- valószínűleg a karhatalom tisztje volt.)

¹⁴ ERDŐS PÉTER: *Hogyan készül a popmenedzser*. Erdős Péterrel beszélget Acsay Judit. Budapest, 1990, Unio, 124-125. (Az egyikkőjüket Marsó Gyula néven azonosította, aki később „a Hungarotonnál párttitkárom is lett”.)

¹⁵ Ezalatt persze nem azt az elméletet- a kádári propagandában és szakirodalomban súlykol-takat- akarom erősíteni, hogy szervezett ügynökök, és diverzánsok által vezetett incidens-ről van szó. Nézetem szerint azonban vannak olyan személyek, akik egy tömegrendezvé-nyen képesek a rendkívül fogékony és tettvágytól égő többséget befolyásolni, illetve hat-hatnak rájuk.

¹⁶ HAVASI-HERCZEG-KEREK 1957 28-29. ; RUZSICZKY ÉVA 1995. 16.

¹⁷ POGÁNY MÁRIA (szerk.): *Amiről kevés szó esett... : adalékok a Budapesti Műszaki Egye-tem 1956 októberi eseményeihez*. I. kötet. Budapest, 1992, „Műegyetem – 1956” alapít-vány, 33-34. (Zalotay Elemér visszaemlékezése.)

tó gránátok dobálását is. Az utcára kidobott könnygázgránátokra az első reakciója a tömegnek a menekülés volt, a Bródy utca kiürült a Pollack Mihály tér és a Szentkirály utca felé. Az emberek a füst eloszlása után lassan elkezdtek visszaszivárogni a betört kapu elé. A szomszédos épület (Bródy Sándor utca 9.) fel volt állványozva, tatarozták. A feldühödött tömeg az állványzat szétvert darabjait és az itt talált téglákkal kezdte el dobálni az épületet. A könnygázgránátokat is visszadobálták a betört ablakokon, illetve azokon az utcán terjengő füst magától is visszaáramlott az épületbe. A dobálás és a hangzavar tovább folytatódott, a tömeg oda-visszahullámzott az épület előtt.

20:00 órakor a Magyar Rádió közvetíteni kezdte a hírhedt Gerő beszédet. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a Rádióban szalagra rögzítik az első titkár, Gerő Ernő beszédét, és azt nyolc órakor leadták volna. A városban lezajlott események miatt Gerő nem tudta elhagyni a pártközpontot. Így a technikusok egy csoportja „vonalas összeköttetést teremtett a Stúdióval” és élőben adták le a várva-várt beszédet.¹⁸ A kádári történetírás és a visszaemlékezések elég ambivalensen állnak a beszédhez, és hatásához. Kénytelenek elismerni, hogy a szöveg tartalmilag és stílusában is elhibázott volt, de tagadták a hangulatot felfokozó hatását. Sőt, véleményük szerint az utcán tartózkodó emberek nem is hallhatták, így az eseményekre közvetlen befolyását igyekeztek bagatellizálni.¹⁹ Az ablakba kitett rádiók egész este jellemezték a fővárost, főleg a Rádió környékét, ahol állandó kontrollt jelentett ez a megoldás a tüntetők részéről követeléseik teljesítésére. Voltak, akik ezeken a készülékeken keresztül hallgatták – nagy többségük nem végig – a beszédet.²⁰ Az időközben az erkélyen felszerelt hangszórókon keresztül valószínűleg közvetítették is, mert Dr. Ruzsiczky Éva rendkívül értékes beszámolója szerint: „kint is bömbölt a rádió”.²¹ A vezető szavainak kinyilatkoztatás szerű befogadása a bolsevik típusú rendszerek jellemzője. A kinyilatkoztatás minél szélesebb körű ismertetése pedig a funkcionáriusok számára kötelesség. Pásztor Géza szerint a „MÉMOSZ székházra erősített hangszóró közvetítette Gerő beszédét,... A beszéd után a tömeg egyre félelmetesebbé vált.”²² A rádió erkélyére felszerelt hangszórókat, pedig – Benke szerint – ekkorra

¹⁸ HAVASI-HERCZEG-KEREK 1957 30-31.

¹⁹ BEREZ JÁNOS (szerk.): *Visszaemlékezések 1956. Budapest, 1986, Zrínyi Kiadó* 91-93.; HAVASI-HERCZEG-KEREK 1957, 32.

²⁰ ÓMOLNÁR MIKLÓS 1989, 103.

²¹ RUZSICZKY ÉVA 1995, 16.

²² ORBÁN ÉVA: *Iránytűnk '56. Történelmi olvasókönyv érettségiző és felvételiző diákoknak. Budapest, 2001, 223.;* (Pásztor Gyula visszaemlékezése. A MÉMOSZ- Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége- székháza ma is a Dózsa György út 84. szám alatt található, ami 1956-ban pont szemben volt a Sztálin- szoborral.)

szétverték a tüntetők, akik ott így nem hallhatták a beszédet.²³ Mégis, a rádiósok által készített kiadvány szerint, Szepesi Györgynek sem sikerült a felhevült tüntetőket megnyugtatni, aki megpróbálta ismertetni a Nagy Imrének a parlamentnél elmondott beszédét, a hangszórókon keresztül, „amit úgyahogy rendbe tettek”.²⁴ Mindezekből arra következtettek, hogy a beszédet elkezdtek kihangosítani a rádiónál is, de annak már oly sokszor ismertetett tartalma miatt, a tüntetők átmenetileg használhatatlanná tették az erkélyen elhelyezett hangszórókat.

Már 19:00 körül lehetett, amikor a Rádió épületében megjelent Losonczy Géza Vásárhelyi Miklóssal, majd őket nem sokkal követte Szántó Zoltán. Losonczy még a Gerő beszéd előtt megpróbálta Nagy Imrét a tömeg lecsillapítására a Rádióhoz hívni, de Nagy ettől elzárkózott.²⁵ A Nagy Imre-csoport prominens képviselőinek megjelenése ugyan nem hatott közvetlenül az események menetére, de rendkívül érdekes és elgondolkodtató. Mindebből láthatjuk, hogy a pártellenzék érzékelte a kialakuló konfliktus veszélyét, de lehet, hogy csak egy szélsőbalos provokációtól tartottak. Az sem kizárt, hogy meg akarták előzni, hogy ürügyet adjanak, amelyet felhasználhattak volna a sztálinisták, a politikai visszarendeződéshez. A visszaemlékezések szerint a Gerő beszéd után távozhattak a parlamenthez.

Nézetem szerint, a zavargás következő, – már vitathatatlanul és visszafordíthatatlanul – a fegyveres felkeléshez vezető eseménye a tűz megnyitása volt. Berki Imre ismertetése alapján ennek a következő módon kellett volna történnie:

„Sortűzek általában tömegoszlatási célból, vagy támadásra adott válaszként fordultak elő. Az 1956-ban érvényben lévő Szolgálati Szabályzat a fegyveres tömegoszlatásra a következőket tartalmazza. Felszólítás után először a levegőbe kell lőni egy sorozatot, ha a tömeg erre sem oszlik fel, a lábak elé kell lőni, egy úgynevezett porzó sortűzet, ha még erre sem oszlik fel a tömeg, akkor, de csak is akkor, lehet térd alatti magasságban célzott lövéseket leadni a tömegre.”²⁶ Bár Erdős szerint „Hogy ki lőtt először az csak retorika”, szinte lehetetlen kibogozni, hogy ki lőtt először. A vizsgálódást nagyban nehezíti, hogy a kérdéses eseményekről – kellemetlenségük miatt –, a visszaemlékezések rengeteg hamis információt tartalmazva állnak a kuta-

²³ BEREZ JÁNOS 1986, 92–93.

²⁴ HAVASI-HERCZEG-KEREK 1957, 36.

²⁵ HAVASI-HERCZEG-KEREK 1957, 2-2 29.; LOSONCZY GÉZA (1917-1957) újságíró, a Nagy körül csoportosuló pártellenzék egyik meghatározó alakja, október. 30-tól államminiszter. VÁSÁRHELYI MIKLÓS (1917-2001) újságíró november 1-től a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke. SZÁNTÓ ZOLTÁN (1893-1977) diplomata, kommunista politikus, november. 3-tól államminiszter- Kádár helyett került- a harmadik Nagy Imre-kormányba.

²⁶ http://epa.oszk.hu/02100/02176/00002/pdf/RTF_16_025-032.pdf 25.

tók rendelkezésre. Az államszocializmus időszakban készült munkák nagyon sokszor tudatos ferdítéssel készült forrásokra épültek. A rendszerváltás óta rögzített anyagok sem mentesek a tömeg és az egyén által valósnak vélt pletykáktól és előítéletektől. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy nem várhatjuk el a visszaemlékezőktől, a pontos időbeli elhelyezést. A források közül csak kevesen voltak olyan helyzetben és mentális állapotban, hogy az időt pontosan meghatározzák és azt memorizálni is tudják. Éppen ezért nagyon nehéz eldönteni, hogy hogyan is történt az első fegyverhasználat. Az én olvasatomban két frontot kell megkülönböztetni ahol csupán néhány perc differenciával, de máskor szólaltak meg a fegyverek. A Bródy Sándor utcában és a Pollack Mihály téren más körülmények között kezdődött a lőfegyverek használata.

Azt kijelenthetjük, hogy a kádári propaganda nem igaz. Az őrség, azon belül is az Államvédelmi Karhatalom katonái használták először a fegyverüket. Körülbelül 21:00-ig az ÁVH egyedül maradt az objektumban. A Gerő beszéd után a bizonytalanság kerítette hatalmába a fegyveres szervezet tagjait. A helyzet súlyosbodását mutatja, hogy ekkor – a beszéd után – riasdoztatták a Magyar Néphadsereg több alakulatát. Akiknek érkezése és magatartása nagyban befolyásolta a védők reakcióit. Az épületekben elhelyezett Karhatalmistáknak fogalma sem volt, hogy az érkező alakulatok kik és milyen céllal érkeztek. Az első lövést – nézetem szerint – a Petőfi Katonai Akadémia növendékeinek megjelenése előtt nem sokkal adták le, utána pedig ez folyamatosan ismétlődő esemény lett. A védők folyamatosan alkalmazták a könnygázgránátokkal és a csatárlánccal együtt, az épület környékének a megtisztításához.

A „Bródy fronton” leadott első lövésre rendelkezésünkre áll egy kiváló forrás, amelyet a történetírás még nem fedezett fel. Dr Ruzsiczky Éva visszaemlékezésének értékét az adja, hogy a Szentkirályi utca és a Bródy Sándor utca sarkán álló épületből (Bródy Sándor Utca 26. számú ház negyedik emeletéről) kísérte végig a zavargás és az első lövés történetét:

„Nem sokkal ezután villanást láttam a Rádió egyik felső ablakában. Éles csattanó hang hallatszott. És parabolyszerű pályán (kb. 2 méternyi lehetett belőle látni a felvillant fény világánál, a többi inkább csak sejteni) elindult – egy lövedék... Úgy éreztem: meg kell néznem az órát, hogy tanúja lehessenek a pillanatnak... a Rádiónál – nyilván az ávosok, akik 4 óra körül a szemem láttára oda bevették magukat – elsőként lőttek. Rálöttek a fiatalokra, a fegyvertelen felvonulókra, tüntetőkre. 21 óra 06 perc volt.”²⁷

²⁷ RUZSICZKY ÉVA 1995, 16. HL. '56 gy. 7 ö. e. 513. (Ferenczi művezető és társai visszaemlékezés.)

A Pollack Mihály tér felől a Rádióépületeit összekötő udvar található, melyet már akkor is kerítés választott el a tértől. A tüntetőket és az udvaron mozgó ÁVH-s alakulatokat ez a nem túl komoly akadály választotta csak el egymástól. A feszültséget tapintani lehetett, és a sortűz hatására elszabadultak az indulatok. Valószínűleg a Bródy szakaszon leadott lövések hatására az őrség itt is a levegőbe lőtt. A dr. Német János visszaemlékezéséből nem csak az első lövés körülményit tudhatjuk meg, hanem nagy valószínűséggel az első áldozatot is azonosítani tudjuk. Papp János orvostanhallgató visszaemlékezéséből tudjuk, hogy barátjával és évfolyamtársával, Puskás Sándorral a helyszínen tartózkodott. Ezt így rekonstruálta Balázs Piri László: „a tömeget követve kerültek a Múzeumkertbe. A Pollack Mihály térre néző hátsó oldalon, egy padon megpihenve figyelték az eseményeket. Papp János a padon ült, Puskás Sándor pedig a pad támlájára telepedet, fél lábát a pad ülőrészen nyugtatva. Körülbelül velük szemben volt a Rádió kerítéséhez tartozó nagy vaskapu... Ekkor a nagy vaskapu kissé kinyílt, és lövések hallatszottak..., ők a Múzeumkertben hasra vágták magukat. Puskás Sándor is előrebukott, de fél lába fönnmaradt a padon... Nyaklövés érte (carotis).”²⁸ A forrás téves időpontot említ, de Balázs Piri jól egészíti ki Kiss Rezső visszaemlékezésével, aki 21:00 és 21:15 közé teszi az incidenst.²⁹

Az időpontokat erősíti a Tényfeltáró Bizottság kiadványában szereplő források, és ténymegállapítások. Ezek szerint „A központi mentőállomás esetenaplóinak tanulsága szerint 21 óra 37 perckor jegyezték fel az első halálos lövést. 21 óra 12 perctől a Bródy Sándor utca környékéről csupán civil sebesültek lőtt sebeinek ellátására került sor.”³⁰

A forradalom alatt a felkelők folyamatosan megállították a mentőket, hogy ellenőrizzék, nem szállítanak-e fegyvert. Nem meglepő módon ennek az elsőre furcsa ötletnek is van alapja és természetesen ez is a Rádió körüli eseményekhez kapcsolódik. Mentőautókkal valóban szállítottak fegyvert az épülethez, ez valószínűleg a Gerő beszédet követően súlyosbodó zavargás alatt történt, 20:00 óra és 21:30-22:00 között. A források szerint fegyvert és lőszert szállító mentők viszont nem az Országos Mentőszolgálat állományába tartoztak. Dr. Felkay Tamás visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a Korvin Ottó Kórháznak is volt több IFA Phänomen típusú autója.³¹ A mentők a főbejárat felé haladva elakadtak a tömegben a Bródy utca, Pollack tér sarkán. Valószínűleg a zavargás sebesültjeit szerették volna elszállíttatni, amikor a kocsik belsejében megtalálták a lőszert. Az egyenruhájuk fölé köpenyt vett

²⁸ BALÁZS PIRI LÁSZLÓ: *Emberek fehérben*. 1956. FSP Liberátor. 40.

²⁹ BALÁZS PIRI LÁSZLÓ 1993. 41. („Egyszerre csak sorozatot adtak a levegőbe, aztán azt láttam, hogy engedik le a fegyverüket, még a golyók süvítését is hallottam.”)

³⁰ KHALER FRIGYES-M. KISS SÁNDOR: *Sortűzek*. 1956. *Lakitelek*, 1993, *Antológia* Kiadó. 11.

³¹ BALÁZS PIRI LÁSZLÓ 1993. 89. (*A Korvin Ottó Kórház a Belügyminisztériumhoz tartozott.*)

ÁVH- sokat a tömeg megverte és a löszert széthordhatták, a gépjárműveket felgyújtották.

A zavargások elmérgesedésével egy időben a Honvédelmi Minisztérium is úgy döntött, hogy a Riadó Tervben rájuk osztott szerepnek megfelelően megerősíti a stratégiai pontokat és objektumokat a városban. A rádióhoz is katonai alakulatokat rendelt egységek közül egy sem jutott be teljes létszámmal az épületbe, illetve a rá bízott feladatot egyáltalán nem tudta végrehajtani.

Az első egység, ami bejutott az épületbe a HM őrszázlój 96 katonája volt, akik a hátsó ajtón keresztül tették meg mindezt.

A Petőfi Sándor Katonai Politikai Akadémia riadóztatása után 150 tisztet rendeltek a rádió védelmére. Az alakulat 20:00 után érkezett a Múzeum körút Bródy utca sarkára. A tömegben a csapatok elbizonytalanodtak és kiképzés hiányában, a löfegyver használatának határozott tiltása miatt, – a tömeg folyamatos szidalmi közepette – visszavonultak. Ekkor egy „csele” alkalmazása mellett döntöttek és erről tájékoztatták a HM-et is, kérve, hogy továbbítsák azt a Karhatalom felé. A Szentkirályi utca felől kanyarodtak a Bródy utcába, nemzeti zászlóval miközben ’48-as dalokat énekeltek. A tiszti iskolásokat nem a főbejárat felől várták az ÁVH-sok, így őket is: „riasztólövésekkel és tűzoltófecskendővel fogadták”.³² 30-40 tisztnak, pisztolyokkal és könnygázgránátokkal a zsebeikben így is sikerült bejutnia. A tisztiiskolások később azt a feladatot kapták, hogy a zavargás közepette a főbejárat előtti szakaszon próbálják meg a tömeget lecsillapítani. Csatláncban az utcát teljes hosszában riasztólövésekkel megtisztító ÁVH-s egységek és a tüntetők oda-visszahullámzó csoportjai között ez lehetetlennek és teljesen értelmetlennek bizonyult.

Nagyjából ekkor érkezhetett meg a Gutenberg tér felől a Budapesti Rendőr Főkapitányság két kocsijával kirendelt (rendőr)karhatalmi alakulat is, akik tűzoltófecskendő autót kísérve érkeztek a védők segítségére. Östör rendőr százados visszaemlékezésében leírja, hogy a Gutenberg téren már megállította a tömeg a konvojukat. Az itt kialakult zavargásban a rádióhoz próbált eljutni a csoport. Megjelent Szakasits Árpád is, de már nem tudott beszédet intézni a tömeghez, hogy lecsillapítsa a kedélyeket. A csoportot akkor vonták ki, amikor a Rádió őrsége a tömegbe keveredett rendőrökre

³² HL ’56-os gy. 1 ö. e. 406.

is tüzelni kezdett.³³ Az incidensnek két rendőr és egy tűzoltó halottja is volt, több sebesült mellett.³⁴ Mindez már nagy valószínűséggel 22:00 után történt.

Honvédelmi Minisztériumban a Rádió parancsnokává nevezték ki Zólogy László vezérkari ezredesét. Visszaemlékezése alapján tudjuk, hogy a 9. önálló vegyvédelmi zászlóalj 2. századát kellett a Rádióhoz vinnie. A feladatot úgy próbálta megoldani, hogy a századparancsnok által vezetett fél századnak a Múzeum körút felől kellett volna bejutnia, de ők – akárcsak a Petőfisek – elakadtak a tömegben. Az egység gépjárműveit felgyújtották a megvadult tüntetők. A század másik felét személyesen vezette be a Rókusi Kórháznál lekanyarodva a Bródy Sándor utca felé, a főbejárathoz körülbelül 21:00 óra után. Az utcán – Bródy S. utca – ekkor már csatárláncban a levegőbe lövöldöző ÁVH-sokkal találkozott.³⁵ A parancsnokságot megpróbálta átvenni, de lényegében „mindenki azt csinált, amit akart”. Az államvédelmisek saját parancsnokaiknak engedelmeskedtek. Zólogy-nak gyakorlatilag semmilyen egysége nem volt, a Honvédelmi Minisztériumból küldték, így az ÁVH-s tisztek sem hallgattak rá különösebben. A kis létszámú, nem teljes katonai alakulatok pedig ténylegesen feloldódtak a védelemben, gyakran egyénileg harcoltak vagy tagadták meg a löparancsot.³⁶

A 43. önálló híradó ezred katonáit 20:20-kor riadoztatták, 21:00 előtt röviddel, 210 fővel ki is vonultak a Rádióhoz. Móricz Ferenc alezredes vezetésével meg is érkeztek a Múzeum körút, Bródy sarkára – Berki ezt 21:20-ra teszi – de a tömeggel nem tudtak mit kezdeni, kordont próbáltak vonni a Pollack Bródy kereszteződésében, de a feladatot, nem tudták megoldani. Jellemzően őket is, de főleg tisztjeiket inzultálta a tömeg, így visszavonultak.³⁷ Az egyik katona, akinek feladata a gépjármű őrzése volt máig tisztázatlan körülmények között vesztette életét.³⁸

A 19:55-kor riadoztatott 20. OLLEP- Országos Légierő és Légvédelmi Parancsnokság – híradó ezredéből két alkalommal – egyszer 150 főt, majd erősítésként még 100 főt rendeltek a Rádióhoz. Valószínűleg ez az egység

³³ HL '56-os gy. 7. ö. e. 362-363. Östör rendőr százados valamint Lasso Károly rendőr százados visszaemlékezése.

³⁴ FARKAS SÁNDOR szakaszvezető november 19-én halt bele sérüléseibe, Raszler Imre tizedes, Gáspár György sorkatona volt a Belügyminisztérium légoltalmi alakulatánál.

³⁵ ZÓLOGY LÁSZLÓ: Én is ezredes voltam a vezérkarnál. In *Évk. 1992. 1956-os Intézet*, 173. Itt ugyan 22:00-ra teszi a megérkezését, de ez valószínűleg nem valós adat, mert 21:00 utáni időpont szerepel az Oral History Archívumban őrzött interjújában: Zólogy László- interjú. Készítette NAGY GYULA 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma 194. sz. 146.

³⁶ ERDŐS PÉTER 1990. 128.

³⁷ BEREZ JÁNOS-SÓLYOM JÓZSEF-SZABÓ ÁRPÁD-UJVÁRI I. (szerk.): *A néphatalom védelmében*. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Kiadó. 97-98.

³⁸ Nézetem szerint Borgula András tizedes is az államvédelem, pánikba eső katonáinak tűzében vesztette életét.

járt legközelebb ahhoz, hogy feladatát végrehajtsa. A Puskin utcában sikerült kordont vonni az épület elé és elkezdtek kiszorítani a tüntetőket a Múzeum körút felé és a Bródy utcának is ebbe az irányba eső oldalát ők tisztították meg.³⁹ A beérkező piliscsabai harckocsik az épület elé vonulásuk közben átszakították a kordont, ezt a tömeg azonnal kihasználta és visszaáramlott a főbejáratához, illetve a Pollack térre. Az alakulat feloldódását megakadályozandó a parancsnokuk utasítására visszavonultak a laktanyába. Veszteségeiket (két halott) szintén az ÁVH fejvesztett tüzelése következtében szenvedhették el.

Az ostrom

A tényleges ostrom három egymást követő esemény hatására indult el. A harckocsik és a piliscsabai lövészek érkezése megzavarta a védelmet, mivel összeomlott a kínkeservesen létrehozott külső védelmi gyűrű. Másodszorban a katonai alakulatok összekeveredtek a tüntetőkkel, ez pánikot keltett az épületen belül elhelyezkedő karhatalmisták között. A katonai alakulatoktól, és a – főleg csepeli – munkásoktól fegyverhez és lőszerhez jutottak a tüntetők, akik a gépverek szerzésével és használatával felkelőké váltak.

A 7. gépesített hadosztály 8. gépesített ezredének piliscsabai laktanyájába 20:10-kor kapták meg a vezérkari főnök riadóparancsát. A honvédelmi minisztériumból Hegyi László vezérőrnagyot vezényelték az egységhez – egy zászlóaljat és öt páncélost rendeltek a Rádióhoz –, hogy a csapatokkal megerősítse és átvegye az objektum parancsnokságát. Még a Rádióhoz sem értek, amikor a vezérőrnagy, az őt az úton ért atrocitások miatt elmenekült. Az egység a Múzeum körút felől közelítette meg a Bródy Sándor utcát. A páncélosok haladtak elől, akik a 20-as híradósok kordonját áttörték és a tömeg visszaáramlott az épületek köré. A híradósok összekeveredtek a tömeggel, a piliscsabaiak gépjárműveire pedig felugráltak a tüntetők. Az egyik páncélos a főépület betört kapuját állta el, a tetejére pedig felkapaszkodott a Petőfi Politikai Tisztiskola egyik oktatója Kovács István őrnagy, zászlóval a kezében, hogy a tüntetőket lecsendesítse.

Talán ez volt az a pillanat, amikor az ÁVH-s védők teljesen megzavarodtak. Egész este hallhatták, hogy „A hadsereg velünk van!”, „A Néphadsereg nem lő a népre!”, ugyanakkor tudjuk, hogy az egymással szembeni bizalom, teljes hiánya jellemezte mind a két fegyveres testületet. A tömeggel összekeveredett honvéd alakulatok, az összeomlott külső védelmi gyűrű, a bizonytalanság az érkező csapatok hovatartozását illetően,⁴⁰ a tömeg határ-

³⁹ BERKI MIHÁLY: *Hadsereg vezetés nélkül*. 1956. Budapest, 1989, Magyar Média. 40. HL. '56 gy. 8. ö. e. 23, 25-26.

⁴⁰ HL. '56-os gy. 7. ö. e. 514. *Ferenci és társai* visszaemlékezése.

talán lelkesedéssel fogadta a piliscsabai alakulatot. További zavart okozott, hogy a Kilián laktanya munkaszolgálatos katonái is rendkívül aktívan és nagy számban vettek részt a zavargásban. Mester János visszaemlékezése szerint ekkor adott parancsot az egyik „sorávósnak”, hogy lője le Kovács őrnagyot, aki azt meg is tette.⁴¹ Minden bizonnyal ekkor kezdtek el mindenre löni az ÁVH-s alakulatok, illetve az épületben lévő katonák és civilek. Valószínűleg ekkor sebesülnek meg a fentebb már említett Rendőr Főkapitányság karhatalmistái és a katonai alakulatok tagjai is.

A 8. gépesített lövészezred katonáinak – parancsnokuk, Solymosi János alezredes jelenlétében – kiosztották a külön teherautóval vitt lőszerüket. Mann Tamás az egyik katona, a következő módon emlékezet vissza erre: „Miután mi lőszert vettünk magunkhoz, Solymosi János alez. Megparancsolta, hogy ahonnan mi tüzet kapunk, oda lőjünk mi is. Így, parancsa értelmében a civilekkel együtt a rádió irányába kezdtünk lövöldözni, mely lövöldözés később erős tűzharccá fejlődött.”⁴² Az egység tagjai egész este részt vettek a harcokban, parancsnokaiknak csak a hajnali órákra sikerült nagyobb részüket kivonni az ostromzónából.

Nagyjából ekkortól, 22:30- 23:00 után érkeztek meg a – főleg – csepeli munkások, akik a különböző fegyverraktárakból és üzemekből fegyvert és lőszert hoztak magukkal. Ezen események részletes ismertetését már több kutató megtette ezekre itt nem térnék ki.

Vizsgáljuk meg inkább a miért kérdését. Azt már tudjuk, hogy nem akarták a tüntetők, hogy a dolgok ugyanúgy folyjanak tovább, mint eddig. De vajon mi vitte rá őket, hogy a fegyveres támadásra fegyveres választ adjanak.

A kemény diktatúrát követő „enyhülést” féltő, a politikai visszarendeződéstől tartó „reformer” elemek egyesültek a rendszert teljes egészében elutasítókkal. A tömeg leírhatatlan hatással volt a résztvevőkre, akik türelmetlenül és azonnal akarták a változásokat. Az egypártrendszer természetéből adódóan nem volt olyan politikai erő, ami az elégedetlenkedőket képviselhette volna, így a tüntetők egy része azonnali eredményeket akart, vagy legalábbis hallatni akarta a hangját. A Nagy Imre beszéd csalódása után a Rádió vált az egyetlen eszközzé, amivel az emberek az újítás iránti vágyukat kifejezhették. Mégpedig úgy – akárcsak a márciusi ifjak –, hogy követeléseiket megosztják a társadalom egészével, így kényszerítve ki a rendszer vezetőit a problémák elismerésére és megoldások keresésére. A követeléseiket ennek ellenére, vagy épp ezért nem közölte a Rádió. A Gerő beszéd és a

⁴¹ HL. '56-os gy. 7. ö. e. 27. Mester János visszaemlékezése.

⁴² MANN TIBOR visszaemlékezése BM. Tört. Ir.- V. 150.005 közli: Kahler Frigyes-M. Kiss SÁNDOR: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956- ban, a forradalom napja, ismét sortűzek, a nagy per.* Budapest, 1997, Püski-Kortárs Kiadó

Rádió vezetése pedig a végletekig fokozta az indulatokat. Az utolsó csepp a pohárban az ÁVH karhatalom fegyverhasználata és az ezzel együtt járó sebesülések és halálesetek lettek. Ómolnár Miklós két visszaemlékezőjének a véleménye nagyon leíró: „Nagyon megvadította a tüntetőket, hogy a karhatalmisták lövöldözni kezdtek... Meg az is feszítette a húrt, hogy a küldöttség nagyon sokáig nem tért vissza.”, „És agresszióra agresszió lett a válasz, '56 összes erőszakossága ebből fakad. A Megaláztatásokért ki-ki a maga módján törlesztett.”, „Nagyon nagyokat csattantak a lövések.... Szidták a katonákat, sokkal nagyobb lett a gyűlölet, mint azelőtt. Szerintem ekkor pattant el a húr!”⁴³ Márton László ezt úgy fogalmazta meg, hogy „szóval visszalöttünk. És a fontos az volt, hogy visszalöjünk”.⁴⁴ Így elmondhatjuk, hogy a fegyveres felkelés kirobbantásában elévülhetetlen érdemeket szerzett a karhatalom, mely a gyűlölt erőszakszervezet az ÁVH testet öltött alakja lett.

Az ostrom egyre intenzívebb lett az éjszaka előrehaladtával a felkelőkké vált tüntetők egyre több fegyverhez és lőszerhez jutottak. Az államszocialista történetírás az ostrom ezen szakaszánál emeli ki a támadók felkészültségét és szervezettségét. Gyakorlatilag maga a rendszer készítette fel az ellene felkelőket: „A 'szabadságharcos' kiképzések során bőséggel hallottunk arról, hogy a postát, a rádiót és a telefont no meg a fegyverraktárakat kell először elfoglalni, Gerő beszéd nélkül is 'ki volt képezve' a lakosság mit kell tennie, ha fegyveresen fel akar kelni.”⁴⁵

Az épületegyüttes elfoglalása és az ezt követő események

A hajnali órákra a védők lőszere, visszaemlékezéseik alapján, fogytán volt. Gyakorlatilag azonban tudjuk, hogy az ostrom után, de még az épületek visszafoglalásakor is rengeteg hadianyagot találtak. A védelem szervezetlenségét mutatja az is, hogy míg volt olyan katona, akinek elfogyott a lőszere, addig máshol halmokban állt. Az általános vélekedés szerint, amit a kortárs történetírás is át vett, a környező épületek padlásain és a pincék fala- it áttörve jutottak be a Rádió Bródy Sándor utcai épületébe és foglalták azt el. Nem kizárt, hogy voltak ilyen akciók. De meghatározóbbnak tartom – figyelembe véve az ostrom hosszát –, hogy a védők, már akik ellenállást tanúsítottak, addig lőttek amíg lőszerük el nem fogyott. A tűz enyhülését kihasználva a felkelőkké lett demonstrálók benyomultak az épületbe.⁴⁶ Az

⁴³ ÓMOLNÁR MIKLÓS 1989, 100, 101, 103-104.

⁴⁴ MÁRTON LÁSZLÓ interjú. Készítette Beck Tibor 1995-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 654. sz. 36.

⁴⁵ HALÁK LÁSZLÓ: Az én ötvenhatom. Szeged, 2006, Bába Kiadó. 51.

⁴⁶ Kabelács Pál interjú. Készítette EÖRSI LÁSZLÓ 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma 202. sz. 48-49.

utolsó helyiség ahol az ellenállást felszámolták az erősítő volt. Reggel 7:00 és 11:00 között a támadók teljesen birtokba vették az épületegyüttest. Az államvédelmis katonák ekkor már tömegesen öltöztek át civilbe, féltek az esetleges retorzióktól.

A kádári történetírás erre számos példát hozott. Gyakorlatilag Fehér József államvédelmis őrnagy kivégzése az egyetlen, amit a mai kutatók is elfogadnak, illetve egységesen megemlítenek, bár rengeteg forrásban vannak visszatérő példák. A legmakacsabbul mégis ez az eset tartja magát, pedig már 1986-ban pontosan leírta a Hollós- Lajtai szerzőpár az eseményt. „Reggel 9 órakor elfogták a védelem parancsnokát. Rá akarták kényszeríteni, hogy adjon parancsot a fegyverletételre. Fehér alezredes ezt a követelést nem teljesítette, ezért két fegyveres az elnöki szobába vitte. A szobában két súlyosan sebesült katona tartózkodott. Az ellenforradalmárok elvezették előttük Fehér alezredest és utasították, hogy adjon ki parancsot a fegyverletételre. Ezt újból megtagadta, s ekkor az egyik sebesült katona az előttük álló ellenforradalmárok egyikét lelőtte. De mielőtt a másiktól is megszabadulhatt volna, az géppisztolyából hátulról Fehér József tarkójába lőtte a gyilkos golyót.”⁴⁷ Nem tudjuk bizonyítani, hogy nem lettek volna kivégzések, de ha előfordult(ak) is ez(ek) egyedi esetek voltak. A tömeges mivoltát nem támasztja alá a veszteségek számadata sem.

Az elfoglalt épületből – miután nyilvánvalóvá vált számukra, hogy nem innen működik a Rádió hajnal óta – a támadók nagyobb része lassan elszállingózott. A védők egy részét csoportokban próbálták átkísérni „a Szentkirályi utcában lévő kollégiumba, de útközben még az ÁVH-sok is „elhagyták” őreiket.”⁴⁸ A védők nagyobb részét egyszerűen szélnek eresztették. Néhányan elbújtak az épületlabirintus pincéiben és csak az épület visszafoglalása után, 25-én kerültek elő.

Veszteségek

A forradalom veszteségeit feldolgozó munkákból a fegyveres testületek veszteségeit pontosan rekonstruálni tudjuk,⁴⁹ a sebsültek számát ezzel szemben szinte lehetetlen megállapítani. Az ÁVH Belső Karhatalmának 17 tagja esett el. A Petőfi tisztiiskola növendékei és tanárai 6 főt veszítettek. Kovács László őrnagyot az ÁVH egyik tagja lőtte le. A védők veszteségéhez

⁴⁷ HOLLÓS ERVIN-LAJTAI VERA: *Drámai napok*. 1956. október 23- november 4. Budapest, 1986, Kossuth Könyvkiadó, 66. Forrásuknak Ritter Zoltán, Fehér Józsefről írt szakdolgozatát jelölték meg.

⁴⁸ ZÓLOMY LÁSZLÓ: *Én is ezredes voltam a vezérkarnál*. In *Évk*. 1992. 1956-os Intézet, 177.

⁴⁹ HORVÁTH MIKLÓS-TULIPÁN ÉVA: *In Memoriam* 1956. Budapest, 2006, Zrínyi Kiadó
HORVÁTH MIKLÓS-TULIPÁN ÉVA: *Keresztutak*. Magyar Néphadsereg 1956. Budapest, 2006, H&T Kiadó

kell sorolnunk minden bizonnyal, az őrzészlóalj egyetlen halottját, Borbély László tizedest. Bár az ostromlott épületbe csak az alakulat fele jutott be, de a Kistarcsaiak egyetlen halottját is inkább a védők veszteségéhez sorolnám. Bár nem jutottak az épületegyüttes közvetlen közelébe, a Dózsa tisztiiskola két löszert szállító növendéke is a védőerők veszteséglistáját gyarapítja.

A BRFK két rendőre és a Belügyminisztérium légoltalmi sorkatonája már biztosan „baráti tűzben” vesztette életét. Szintén ide sorolnám a 20. híradóezred két halottját, valószínűleg ők is az ÁVH-sok pánikból megkezdett lövöldözése miatt vesztették életüket, akárcsak a 43. önálló híradó ezred, kirendelt egységeinek egyetlen halottja.

Ez összesen 26 halottat jelent plusz az épületből lelőtt, a védőket segíteni próbáló hat áldozatot. Így a védők vesztesége összesen 32 fő.

A piliscsabaiak vesztesége 5 fő volt, két katonájuk halálát nem tudjuk pontosan megállapítani, de úgy gondolom, hogy nagy valószínűséggel ők is ekkor eshettek el. Véleményem szerint ők a támadók biztos halottai. Bár alakulatukat kivonták és később a kormány utasításait követték, 23-án éjszaka az ostrom meghatározó szereplői voltak.

A polgári, ostromló halottak számát megállapítani elég nehéz feladat. Véleményem szerint 34 és 65 fő közé tehető. Így az ostromlók összes halottját 41 és 72 fő között határozhatjuk meg.

A sebesültek számát mindkét oldalon csak megbecsülni lehet. Ha figyelembe vesszük, hogy könnyebb sérüléseket már a zavargás alatt is rengetegen szerezhettek, 50 és 75 fő közé tenném a sebesült védők számát. A támadók már valószínűleg nagyobb arányban sérültek meg. A nyílt utcán, illetve a fegyveres harc kezdetét jelentő ÁVH-s pánik idején leadott sortűzet is figyelembe kell vennünk. Ha a könnyebb sebesüléseket is számítom melyeket még a fegyveres összecsapás előtt szerezhettek a résztvevők, akkor 80-160 főre tenném az ostromló, tüntető, bámészkodó csoportok sebesültjeinek számát.

Az épületek elfoglalása volt a forradalom és a fegyveres harc kezdete. Az itt fegyverhez jutott felkelők lettek az ellenálló, fegyveres csoportok alapító tagjai. A Rádió működését komolyan meg tudták megzavarni, hisz az technikai és műsorszerkesztési szempontból nagyon nehéz körülmények között, a parlamentből folytatta tovább adását. Szimbolikus hely lett a Bródy Sándor utca. A kép, amely az épület főbejárata feletti erkélyére erősített „Szabad Magyar Rádió” feliratú ponyvát ábrázolja, rajta a Kossuth címerrel, mögötte a golyók szaggatta homlokzattal, az egész világot bejárta. Az ÁVH fegyverhasználata a „kék parolis egyenruha”, a „sárga cipő”, gyűlöletében öltött testet, mely a forradalom alatt tovább mélyült, hogy a Köztársaság téren érje el a csúcspontját. A forradalom ideje alatt elszabadult indulatok

egyetlen eseménysoron belül is látványos és radikális utat jártak be. A bizonytalan politikai légkör, a létbizonytalanság a revansvágy és a megaláztatás érzése együttesen vezettek a felkeléshez. A fegyveres ellenállást a rendszer és erőszakszervezete elsősorban az ÁVH provokálta ki. A fegyveres testületek együttműködésének, a felszerelésüknek, és a kiképzésüknek a szembeötlő hiánya vezetett az ostromhoz, melyet az egész városra és az országra általánosan kiterjedő fegyveres felkelés és forradalom követett.

Irodalom

- BERECZ JÁNOS-SÓLYOM JÓZSEF-SZABÓ ÁRPÁD-UJVÁRI I. (szerk.): *A néphatalom védelmében*. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Kiadó
- BERECZ JÁNOS (szerk.): *Visszaemlékezések 1956*. Budapest, 1986, Zrínyi Kiadó
- BERKI MIHÁLY: *Hadsereg vezetés nélkül*. 1956. Budapest, 1989, Magyar Média
- ERDŐS PÉTER: *Hogyan készül a popmenedzser*. Erdős Péterrel beszélget Acsay Judit. Budapest, 1990, Unio
- Hadtörténeti Levéltár 56-os gyűjtemény 1., 7., 8. őrzési egység
- HALÁK LÁSZLÓ: *Az én ötvenhatom*. Szeged, 2006, Bába Kiadó
- HAVASI (FELLEGI) TAMÁS-HERCZEG (Nemes) JÁNOS-KEREK (Kalmár) György: *A Rádió ostroma*. 1956 október 23. Budapest, 1957, Kossuth Könyvkiadó
- HOLLÓS ERVIN-LAJTAI VERA: *Drámai napok*. 1956. október 23-november 4. Budapest, 1986, Kossuth Könyvkiadó
- HORVÁTH MIKLÓS: *1956 hadikrónikája*. Budapest, 2006, Akadémia Kiadó
- HORVÁTH MIKLÓS-TULIPÁN VERA: *In Memoriam 1956*. Budapest, 2006, Zrínyi Kiadó
- HORVÁTH MIKLÓS-TULIPÁN VERA: *Keresztutak*. Magyar Néphadsereg 1956. Budapest, 2006, H&T Kiadó
- KABELÁCS PÁL interjú. Készítette Eörsi László 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma 202. sz.
- KAHLER FRIGYES-M. KISS SÁNDOR: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, a forradalom napja, ismét sortűzek, a nagy per*. Budapest, 1997, Püski-Kortárs Kiadó
- KOPÁCSI SÁNDOR: *Életfogytiglan*. Budapest, 1989, Bibliotéka Kiadó
- ZÓLÓMY LÁSZLÓ: *Én is ezredes voltam a vezérkarnál*. In *Évk*. Budapest, 1992, 1956-os Intézet
- MÁRTON LÁSZLÓ interjú Készítette Beck Tibor 1995-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 654. sz.
- ORBÁN ÉVA: *Iránytűnk '56. Történelmi olvasókönyv érettségiző és felvételiző diákoknak*. Budapest, 2001.
- ÓMOLNÁR MIKLÓS: *Tizenkét nap, amely...* 1956. október 23-november 4. *Események, emlékek, dokumentumok*. Budapest, 1989, Szabad Tér Kiadó
- POGÁNY MÁRIA (szerk.): *Amiről kevés szó esett...: adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956 októberi eseményeihez*. I. kötet. Budapest, 1992, „Műegyetem – 1956” alapítvány
- RUZSICZKY ÉVA: *Így történt*. *Ez a Hét* 2. évf. 1995. dec. 1. 48. sz. 15.
- SÓLYOM JÓZSEF-ZELE FERENC: *Harcban az ellenforradalommal*. Budapest, 1957, Móra Ferenc Könyvkiadó
- ZITNYÁNYI ILDIKÓ: *Hadsereg és forradalom – 1956*. *Hadtörténeti Közlemények*, 1999. december 112. évf. 4. sz. 824-850.
- ZÓLÓMY LÁSZLÓ interjú. Készítette Nagy Gyula 1989-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma 194. sz. http://epa.oszk.hu/02100/02176/00002/pdf/RTF_16_025-032.pdf Hozzáférés: 2013.03.12.20.16.

Abstract

Gergely Balázs: The Siege of the Hungarian Radio during the Night of 23/24 October 1956

The armed conflict at the studio of the Hungarian Radio marked the beginning of the revolution of 1956. The demonstrators- or at least some of them- intended to inform the Hungarian people about their demands through radio broadcast. The protesters were not deterred, not even by the desperate and arrogant intervention of the hated secret police, the ÁVH. On the contrary, the ÁVH's response was the catalyst for the evolution of the armed revolt. The history of the demonstration which preceded the fight at the studio is well-known. Many documents and reminiscences are available; thus it is possible to reconstruct the events precisely, and the synthesizing works that have been written on this topic so far are informative enough. However, the conflict at building of the radio in the Bródy Sándor street is much more problematic. We still have to find the answers for some complex and elusive questions. What were the real causes of the confrontation in the Bródy street? How could the demonstration result in a gunfight? What was the motivation of the defenders of the building and the authority? What were the true aims of the demonstrators who quickly became revolutionists? It was the inflexibility of the government combined with the impotency and the inefficiency of the armed forces that made the situation untenable. After the first gun had been shot, there was no chance left to settle the conflict peacefully, as the demonstrators wanted to take revenge and fire back. On the other hand, the defenders were despaired by the fraternization of the soldiers who arrived in the meantime at the scene with the demonstrators. The officers trapped in the building reacted despondently with intensified gunfire.

The siege of the studio, which became the onset of the revolution, played an important role already in the historiography of the Kádár era, but the facts were obviously distorted. Some falsifications and misrepresentations were preserved in some works of history and even survived the political transition of 1989; one clear example is the state police commander's, Major József Fehér's death. In order to resolve contradictions, this study aims to reconcile reminiscences with verified data, and give a logical description of the siege by determining the chronological order of the events.

Sipos József válogatott bibliográfiája

(Brandl Gergely összeállítása)

1973

SIPOS JÓZSEF: *A Kisgazdapárt kormánypárttá bővülése*. Szeged, 1973, Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola

SIPOS JÓZSEF- KÓBOR JENŐ (szerk.): *A Szegedi Tanárképző Főiskola tudományos diákköreinek kiadványai*, Szeged, 1973, Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola

1979

SIPOS JÓZSEF: *A kisgazdapárt és a Bethleni konszolidáció kezdetei*. 1921. március 26 - 1921. június. Szeged, 1979, József Attila Tudományegyetem

SIPOS JÓZSEF: *A Kisgazdapárt és a Bethlen-kormány megalakulása*. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1979, 1. sz., 98–105.

1980

SIPOS JÓZSEF: *A Kisgazdapárt és a Teleki-kormány lemondása*. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1978–79, 1. sz., 233–257.

SIPOS JÓZSEF: *Az építőipari munkásblokk megalakulása*. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1980, 1. sz., 98–105.

1981

SIPOS JÓZSEF: *Az építőipari munkások helyzete és mozgalmai Szegeden a világgazdasági válság kezdetén*. In FARKAS JÓZSEF (szerk.): *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből*. IV kötet. Szeged, 1981, Csongrád Megyei Levéltár, 153–171.

1983

SIPOS JÓZSEF: *A paraszt Pártok a polgári demokratikus forradalomban*. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1983, 1. sz., 77–84.

1984

SIPOS JÓZSEF: *A Kisgazdapárt és a Bethlen-kormány megalakulása*. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1980–81, 1. sz., 311–323.

SIPOS JÓZSEF: *Melkoburzsúáznie parti i agrárnijvoprosz v burzsúázno-demokratseszkov revoljucii v Vengrii 1918–1919*. Moszkva, 1984,

SIPOS JÓZSEF: *A Kisgazdapárt és a Bethlen-kormány kezdeti tevékenysége*, *Századok*, 1984, 4. sz., 658–708.

1985

- SIPOS JÓZSEF: A Kisgazdapárt struktúrája és a bethleni konszolidáció. In SIPOS JÓZSEF-JUHÁSZ ANTAL (szerk.): *Parasztkérdés 1890–1930. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottsága és a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága által 1985. máj. 10–11-én, Szegeden rendezett tudományos konferencia előadásai*. Szeged, 1985, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 200–233.
- SIPOS JÓZSEF: Agrártörténeti konferencia Szegeden. *Agrártörténeti Szemle* 1985, 3–4. sz., 737–744.
- SIPOS JÓZSEF: A kisgazdapárt programja a polgári demokratikus forradalomban. *KRÓNKA*, 1985–86, 1. sz., 89–96.
- SIPOS JÓZSEF: Építőmunkások dél-alföldi kapcsolatai (1929–1930). *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1981–82, 1. sz., 345–363.
- SIPOS JÓZSEF: A szegedi SzDP vezetők tevékenységének baloldali kritikája *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1985, 1. sz., 114–124.

1986

- SIPOS JÓZSEF: A Kisgazdapárt 1918 októberében. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1984–85, 1. sz., 253–267.
- SIPOS JÓZSEF: Az 1922-es nemzetgyűlési választások Szegeden. *Múzeumi kutatások Csongrád Megyében*, 1986, 1. sz., 109–121.

1988

- SIPOS JÓZSEF: A Kisgazdapárt a polgári demokratikus forradalom első szakaszában. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1987, 1. sz., 311–333.

1989

- SIPOS JÓZSEF: Az Országos Kisgazda- és Földművespárt megalakítása. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1988, 1. sz., 307–321.

1991

- SIPOS JÓZSEF: Csanád megye közállapotairól-1919 elején. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1991, 1. sz., 115–120.
- SIPOS JÓZSEF: Agrár- és munkáspártok a földreformról (1918–1922). *Múltunk Politikátörténeti Folyóirat*, 1991, 2–3. sz., 118–130.

1992

- SIPOS JÓZSEF: A Kisgazdapárt és a Károlyi-párt szövetsége. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1991–92, 1. sz., 219–233.
- SIPOS JÓZSEF: A Magyar Nemzeti Bizottmány tevékenysége Szegeden 1919 augusztusában. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1992, 1. sz., 105–115.

SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre agrártörténeti tanulmánya 1932. *Múltunk - Politikai-történeti Folyóirat*, 1992, 4. sz., 77–109.

1993

SIPOS JÓZSEF: Az Alföldi Munkástanácsok kongresszusa Szegeden (1919. március 2.). *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1993, 1. sz., 145–155.

SIPOS JÓZSEF: Nagy József: A Nagyatádi-féle földreform 1920–1928, Eger, 1993. *Múltunk- Politikai-történeti Folyóirat*, 1993, 4. sz., 192–197.

1994

SIPOS JÓZSEF: A Kisgazdapárt és az MSZDP 1919 tavaszán a földkérdésről. *Múltunk - Politikai-történeti Folyóirat*, 1994, 3. sz., 79–112.

1995

SIPOS JÓZSEF: A Kisgazdapárt fejlődése, struktúrája és eszmerendszere 1918–1922 In VALUCH TIBOR (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben. 1. Országos Jelenkortörténeti Konferencia, Debrecen, 1994. szeptember 1–3.* Budapest, 1994, Osiris : 1956-os Intézet, 419–430.

SIPOS JÓZSEF: A kisgazdapárt és a Bethlen-kormány kezdeti tevékenysége. In KOVÁCS LÁSZLÓ (szerk.): *Nagyatádi Szabó István emlékkönyve 1863–1924.* Budapest, 1995, Magyar Mezőgazdasági Kiadó, 170–224.

SIPOS JÓZSEF: Előszó In SIPOS JÓZSEF (szerk.): Nagy Imre a parasztságról és a mezőgazdaságról. 1928–1938 dokumentumválogatás. Nyíregyháza, Besenyei György Kiadó, 5–13.

SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre agrárpolitikai nézetei és a Blum-tézisek In SIPOS JÓZSEF (szerk.): Nagy Imre a parasztságról és a mezőgazdaságról. 1928–1938 dokumentumválogatás. Nyíregyháza, Besenyei György Kiadó, 451–486.

SIPOS JÓZSEF - ÁGH ATTILA - GÉCZI JÓZSEF (szerk.): Rendszerváltók a baloldalon: reformerek és reformkörök. 1988–1989: válogatott dokumentumok. Budapest, Kossuth Kiadó

1996

SIPOS JÓZSEF: Zur Entstehung der Reformkreis-Bewegung innerhalb der MSZMP In Dieter Seggert (szerk.): *Spätsozialismus und Parteienbildung In Osteuropanach* 1989. Berlin, 1996, Berliner Debatte Wissenschafts Verlag, 175–190.

SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre a Nagyatádi-féle földreformról. *Múltunk - Politikai-történeti Folyóirat*, 1996, 1. sz., 181–210.

1997

SIPOS JÓZSEF: Csizmafia Sándor szakítása az MSZDP-vel. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1997, 1. sz., 207–219.

SIPOS JÓZSEF: Veres Péter a szociáldemokrata földmunkásmozgalomban. *Múltunk - Politikatörténeti Folyóirat*, 1997, 2. sz., 201–220.

1998

SIPOS JÓZSEF: Időközi választások Mindszenten 1921 tavaszán. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 1997, 1. sz., 115–133.

SIPOS JÓZSEF: Parasztpártok és az impériumváltás Erdélyben In CORNELGRAD-VIORELCIUBOTA (szerk.): *Korszakvég és korstakkezet. Sfarsitsiinceput di epoca. The End and theBeginning of an Era*. Satu Mar, 1988, Zalan, 209–230.

1999

SIPOS JÓZSEF: Nagyatádi Szabó István In RÁCZ ÁRPÁD (szerk.): *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből*. Budapest. 1999, Rubicon-Ház, 281–283.

SIPOS JÓZSEF: Földreform, földigények és földosztás 1919 tavaszán. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studiahistorica* 2. 1999, 1. sz., 57–81.

2000

SIPOS JÓZSEF: Veres Péter és a pártok agrárprogramja. In PÜSKI LEVENTE-TIMÁR LAJOS-VALUCH TIBOR(szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. II.*, Debrecen, 2000, KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, 63–77.

SIPOS JÓZSEF: A pártok és az agrárkérdés a polgári demokratikus forradalomban. In GALÓ MIKLÓS (szerk.): *Társadalmi-gazdasági kutatások tézisszerű eredményei. A gazdasági és Társadalumtudományi Intézet oktatói által készített akadémiai értekezések összefoglalói*. Nyíregyháza, 2000, GATE Mezőgazdasági Főiskolai Kar, 1–13.

SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre a földosztó miniszter. *Szeged*, 2000, 4. sz., 23–27.

2001

SIPOS JÓZSEF: Széksorral, sok zászlóval... . In GÉCZY JÓZSEF ALAJOS-GELLÉRFY LÁSZLÓ-MAJZIK ISTVÁN (szerk.): *Nagy Imre. A nemzet miniszterelnöke 1953 és 1956*. Szeged, 2001, Bába és Társai, 17–18.

- SIPOS JÓZSEF: Nagyatádi Szabó István és a második Bethlen kormány megalkotása In Henzsel Ágota (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv: XV.* Nyíregyháza, 2001, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 155–186.
- SIPOS JÓZSEF: Nagyatádi Szabó István Szegeden 1919 őszén. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studia Historica* 4., 217–230.
- SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre Pusztaszeren. *Dél-Alföld*, 2001, 2 sz., 3–9.

2002

- SIPOS JÓZSEF: Forrásközlés: Nagy Imre Moszkvában 1930-ban írt két tanulmánya In SIPOS LEVENTE-SIPOS JÓZSEF (szerk.): *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és forrásközlések I.* Budapest, 2002, Nagy Imre Alapítvány, 243–277.
- SIPOS JÓZSEF: Kelta oppidum erődítményrendszer a Gellérthegyen. Terepbejárás alapján vázolt koncepció. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében*, 2002, 1. sz., 173–181.
- SIPOS JÓZSEF: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése. *Századok*, 2002, 1. sz., 989–1059.
- SIPOS JÓZSEF: Az Egységes Párt megalakításának történeti problémáiról. *Múltunk - Politikatörténeti Folyóirat*, 2002, 1. sz., 243–256.
- SIPOS JÓZSEF: Az egységes párt megalakításának történeti problémái, *Acta Historica (Szeged)*, 2002, 1. sz., 83–98.
- SIPOS JÓZSEF: Über die geschichtlichen Probleme der Gründung der Einheitspartei. *Chronica (annual of the Institute of History, University of Szeged)*, 2002, 2. sz., 92–105.
- SIPOS JÓZSEF: Reformkörök 1956-ról és Nagy Imréről. *Dél-Alföld*, 2002, 9. sz., 83–90.
- SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre: Viharos emberöltő. Utószó, jegyzetek. Szántó László. Budapest, Nagy Imre Alapítvány. 2002, *Dél-Alföld*, 2002, 9. sz., 12–14.

2003

- SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre Snagovi naplójáról. *Dél-Alföld*, 2003, 3–4. sz., 6–7.
- SIPOS JÓZSEF: Az MSZMP (állampárt) önfelszámolásának titkai 1989-ben. *Dél-Alföld*, 2003, 5–6. sz., 4–8.
- SIPOS JÓZSEF - VÁMOS GYÖRGY (szerk.): *Eredetmítosz és jövőkép a magyar baloldalon: lehet-e saját múlt nélkül élni?. A Reformkörök Alapítvány által 2003. január 17-én rendezett konferencia előadásainak szövege.* Budapest, Reformkörök Alapítvány
- SIPOS JÓZSEF: Polgári és népi baloldal: politikai fórum: Debrecen, 2003. augusztus 24. *Dél-Alföld*, 2003, 9. sz., 10–13.

2004

SIPOS JÓZSEF: A pártok és a földreform előkészítése 1918 őszén. *Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studia Historica 7.*, 157–179.

2005

SIPOS JÓZSEF: Parasztpártok és az impériumváltás Erdélyben. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studia Historica 8.*, 297–313.

SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre és csoportja levelei Titóhoz. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*, 2004, 1. sz., 61–68.

SIPOS JÓZSEF - VAJDA JÁNOS (szerk.): *Merre tovább?: Társadalompolitikai Tagozat. Válogatott dokumentumok*, 2004. április 16 – 2005. január. Budapest, 2005, Reformkörök Alapítvány

2006

SIPOS JÓZSEF: A Magyar Gazdaszövetség és a Függetlenségi és 48-as Országos Agrárpárt története 1918-ig. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studia Historica 9.*, 2006, 1. sz., 63–83.

SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre a "nemzeti felszabadító mozgalomról". *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*, 2005, 1. sz., 337–344.

SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre Gondolatok, emlékezések c. kézirata a Nastase-dossziéban In SIPOS LEVENTE-SIPOS JÓZSEF (szerk.): *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és forrásközlések IV.* Budapest, 2006, Nagy Imre Alapítvány, 333–359.

SIPOS JÓZSEF: *Tanulmányok Nagy Imréről.* Szentes, 2006, Nagy István Baráti Kör

2007

SIPOS JÓZSEF: Les pensées d'Imre Nagy concernant la deuxième-interventionsoviétique et la crise de Suez In J. Nagy László-Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *La crise des empires: Suez-Budapest 1956. Actes du colloque international Szeged, les 29-30 septembre 2006, Université de Szeged*. Szeged,, 2007. JATEPress, 93-95.

SIPOS JÓZSEF: Az agrárpártok és a köztársaság In Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében: tanulmányok.* Budapest, 2007, Napvilág, 204–219.

SIPOS JÓZSEF: Az Országos Földműves párt megalakulása és programja. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studia Historica 10*, 139–167.

2008

- SIPOS JÓZSEF: Nagy Imre a forradalomról, a nemzeti kérdésről és a függetlenségről Bencsik Péter (szerk.): *"Mi, szegediek megtettük az első lépést..." konferencia a MEFESZ megalakulásának 50. évfordulóján: Szeged, 2008, Universitas Szeged, 115–120.*
- SIPOS JÓZSEF: Klebelsberg Kuno belügyminisztersége és az 1922-es nemzetgyűlési választások In Miklós Péter (szerk.): *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága. Szeged, 2008, Belvedere Meridionale, 35–53.*
- Sipos József: A választási kampány és a földreform 1919 tavaszán. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studia Historica 11. 219–241.*

2009

- SIPOS JÓZSEF: Az MSZMP (állampárt) önfelszámolásának titkai 1989-ben In SIPOS JÓZSEF (szerk.): *Pártállambomlás. Csongrád megyei reformszocialisták: 1988-1989. Szeged, 2009, Bába, 120–130.*
- SIPOS JÓZSEF: Az erdélyi magyarság gazdasági és politikai szervezkedése 1920–1921-ben. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studia Historica 12., 2009, 1. sz., 183–209.*
- SIPOS JÓZSEF: Nagyatádi Szabó István, az első parasztminiszter In Sipos Levente (szerk.): *Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században. Budapest, 2010, Napvilág, 103–138.*
- SIPOS JÓZSEF: A 48-as Kisgazda-, Földmives és Polgári Párt megalakulása. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Történeti tanulmányok, Studia Historica 12. 2010, 1. sz., 135–146.*
- SIPOS JÓZSEF: Bethlen és Nagyatádi Szabó 1922-es választási körútja Csongrád-megyében In Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, 2010, Belvedere Meridionale, 46–57.*
- SIPOS JÓZSEF: A pártok és a Berinkey-kormány megalakulása. *Acta Historica (Szeged) 2009, 1. sz., 59–67.*
- SIPOS JÓZSEF: A „Kiáltó szó” és az Erdélyi Néppárt megalakítása. *Közép-Európai Közlemények, 2009, 2–3. sz., 81–92.*
- SIPOS JÓZSEF: Az igazság Károlyi földreformjáról. *Tekintet, 2009, 2 sz., 83–90.*
- SIPOS JÓZSEF: *A pártok és a földreform 1918–1919-ben. Budapest, 2009, Gondolat*

2010

- SIPOS JÓZSEF: A Nagyatádi-féle földreform, 1920. *Rubicon, 2010, 4–5. sz., 78–81.*

2011

SIPOS JÓZSEF: Bethlen István 1922-es kampánykörútja és eredményei a Duna-Tisza közén. *Acta Historica (Szeged)*, 2011, 1 sz., 71–92.

SIPOS JÓZSEF - MARJANUCZ LÁSZLÓ - NAGY ÁDÁM (szerk.): *Ormánság- 18. század -19. század- 20. század- Statisztikai adatközlés- Demográfia történelmi forrás*. Szeged, 2011, Múzeumi Tudományért Alapítvány

2012

SIPOS JÓZSEF: Az Egységes Párt 1922-es választási programja. *Aetas*, 2012, 2. sz., 76–86.

SIPOS JÓZSEF: Bethlen István 1922-es kampánykörútja a Duna-Tisza közén. *Belvedere Meridionale*, 2012, 2. sz., 40–56.